

Historical and Cultural Studies

Історико-
культурні студії

Volume 1 • Number 1

Founder and Publisher
Lviv Polytechnic
National University

2 0 1 4

Historical and Cultural Studies

Volume 1 • Number 1

2 0 1 4

Editorial Board

Editor-in-Chief:

Prof. **Stepan Pavlyuk**, Institute of Ethnology of National Academy of Sciences, Ukraine

Deputy editor:

Prof. **Svyatoslav Shelomentsev-Terskyi**, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Responsible secretary:

Dsc. **Ivan Khoma**, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Prof. **Mykola Bevz**, Ukraine

Dsc. **Yuriy Biryulyov**, Ukraine

Andreas Weninger, Austria

Prof. **Polina Verbytska**, Ukraine

Jan Dolak, Czech

Prof. **Luigi Cajani**, Italy

Salvius Kulevicius, Lithuania

Rimvydas Lauzikas, Lithuania

Prof. **Serhiy Pyvovarov**, Ukraine

Chris Rowe, England

Prof. **Yaroslav Taras**, Ukraine

Prof. **Bohdan Cherkes**, Ukraine

Редакційна колегія

Головний редактор:

проф. **Степан Павлюк**, Інститут етнології НАН України

Заступник головного редактора:

проф. **Святослав Шеломенцев-Терський**,
Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Відповідальний секретар:

доц. **Іван Хома**, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Проф. **Микола Бевз**, Україна

Доц. **Юрій Бірюльов**, Україна

Андреас Венінгер, Австрія

Проф. **Поліна Вербицька**, Україна

Ян Долак, Чехія

Проф. **Луджі Каджані**, Італія

Сальвіус Кулявічус, Литва

Рімвідас Лаузікас, Литва

Проф. **Сергій Пивоваров**, Україна

Кріс Роуе, Англія

Проф. **Ярослав Тарас**, Україна

Проф. **Богдан Черкес**, Україна

Founder and Publisher

Lviv Polytechnic National University

Address for contacts:

Lviv Polytechnic National University
12 S. Bandery Str, Lviv, 79013, Ukraine
e-mail: kafistor@polynet.lviv.ua

Publishing House

of Lviv Polytechnic National University
4 F. Kolessy Str, Lviv, 79013, Ukraine
Tel.: +38 032 258 2242
vlp@vlp.com.ua; http://vlp.com.ua

Printing Center of Publishing House

of Lviv Polytechnic National University
4 F. Kolessy Str, Lviv, 79013, Ukraine
Tel.: +38 032 258 2242

© Lviv Polytechnic National University, 2014

Науковий журнал "Історико-культурні студії" №1 (1) • 2014

Виходить один раз на рік з 2014 року.

Засновник і видавець

Національний університет "Львівська політехніка"

Контактна адреса:

Національний університет "Львівська політехніка"
вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, Україна
e-mail: kafistor@polynet.lviv.ua

Мова видання українська та англійська.

Рекомендувала Вчена рада
Національного університету
"Львівська політехніка"
(протокол № 5 від 24.06.2014 р.)

© Національний університет "Львівська політехніка", 2014

ISSN 2409-3408

CONTENTS

ЗМІСТ

- 1 Kulevičius Salvijus**
In search for cultural heritage authenticity definition:
history and current issues
- 7 Бойко В. П.**
Українські комбатанти — організатори військово-історичних музеїв
- 13 Вербицька П. В.**
Історичний музей як чинник примирення та суспільного діалогу
- 19 Вовк Н. С.**
Основні проблемно-тематичні напрями преси української
Галицької армії
- 23 Гнатюк В. М.**
До проблеми віктимного характеру голодомору 1932–1933 років
в історичній пам'яті українського народу
- 27 Дуцяк І. З.**
Обґрунтування узагальненого предмета діяльності для
спеціальності “музейна справа та охорона пам'яток історії та культури”
- 33 Курдина Ю. М.**
До питання вивчення музейних збірок гутного скла
- 39 Лисейко Я. Б.**
Шляхетський герб на чоловічому портреті
в колекції Львівського історичного музею
- 45 Матлай Л. С.**
Історико-культурна спадщина України у цивілізаційному діалозі
- 49 Мельник Р. П., Мельник В. М.**
Теоретичні думки В. Петріва щодо впорядкування
й експонування документів та експонатів в українському
музей-архіві при інституті громадознавства в Празі
- 53 Нагірняк А. Я.**
Формування історичної спадщини парамілітарного руху
у Галичині (наприкінці XIX — на початку XX ст.)
- 57 Підкович А. Я.**
Класифікація пам'яток як один з перших кроків
у їх дослідженні (на прикладі половецьких статуй)
- 63 Петрик Н. Р.**
Військово-історичні пам'ятки у збірках музеїв Львова
першої половини XX ст.
- 69 Підставка Р. В.**
Замок у Вишнівці: історія виникнення, становлення та локалізації
- 77 Рочняк Ю. А.**
Композиційні властивості малих залізничних вокзалів
Галичини XIX — початку XX століть
- 89 Терський С. В., Омельчук Б. А.**
Археологічні матеріали Ярослава Пастернака
у музейних колекціях
- 95 Тіменик З. І.**
Історична пам'ять у контексті філософорелігійних ідей
і “музеєзація” буття: методологічні спостереження
- 101 Уська У. Р.**
Конвенції ЮНЕСКО як базова складова національної системи
правового регулювання пам'яткоохоронної діяльності:
понятійно-термінологічний аспект
- 107 Хома І. Я.**
Збереження та популяризація історичної пам'яті
про діяльність української армії 1917–1921 рр. (на прикладі
військового формування Січових стрільців)

IN SEARCH FOR CULTURAL HERITAGE AUTHENTICITY DEFINITION: HISTORY AND CURRENT ISSUES

Salvijus Kulevičius

Vilnius University, Faculty of History

© Salvijus Kulevičius, 2014

Аутентичность – один из фундаментальных элементов культурного наследия, показывающих или призванных показать, что культурное наследие является несомненно подлинным, что оно может репрезентировать “истинное” прошлое, воплотить “достоверные” факты и т.п. В европейской концепции охраны культурного наследия представлены две противоположные парадигмы аутентичности: исторической материи и исторического образа. Они по-разному трактуют сущность аутентичности культурного наследия (первая парадигма воплощает ее в исторической материи, уникальной и не подлежащей воссозданию; вторая – в историческом образе, который может быть реконструирован) и обращения с ним (первая парадигма предполагает в идеале консервацию объектов; для второй являются приемлемыми и восстановление, метод аналогий и т.п.). В настоящее время официальной считается парадигма исторической материи, хотя на практике очень распространена и парадигма исторического образа.

До последнего десятилетия XX века наибольшее влияние на международную политику в сфере охраны культурного наследия также оказывала парадигма исторической материи, которую стремятся закрепить в качестве универсальной концепции. Примечательно, что на практике существовало большое количество концепций аутентичности, не нашедших отражения в навязываемой концепции. Конфликт между желаемым и применяемым завершился отказом от универсалистской парадигмы и ее заменой релятивистской концепцией охраны культурного наследия, существенным принципом которой является признание того, что существует не одна точка зрения в вопросах охраны культурного наследия, а много точек зрения, в равной мере правомерных и положительных.

В статье представлен анализ истоков, контекста и последствий данного конфликта, а также развития и тенденций понимания аутентичности культурного наследия. **The European Tradition: Two Paradigms.**

Background. The first wider international debates on the essence of heritage and authenticity thereof at the same time started already in the 19th century. The so called *stylistic restoration* dominated in Europe at that time. Its unique practice can be interpreted as the concept of immortal spirit of nations. A characteristic feature of stylistic restoration is that one or another historical style of art, mostly Gothic, was considered as national style (consistence of the nation's self-expression) which, by virtue of the nation's spirit independent of time, can be expressed both in the past, and at the present moment through the representative of the nation. And these expressions were considered to be equal in terms of quality regardless of the distance in time separating them. Moreover, in the 19th century an architect, in terms of his skills (it was believed that they were acquired during studies of features of the remaining objects, general style and local schools thereof), was equated to a Gothic designer in the 13th century, and distinction between the new creation (Neo-Gothic) and an historical object (Gothic) had no significant meaning. A specific historical object was considered valuable as long as it met the universalised aesthetic canons of national style: if something was done imperfectly or lost

within the course of history, it could be fixed now. In 1854 Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, the most prominent architect-restorer in Europe at that time, described restoration as follows: “To restore an edifice means neither to maintain it, nor to repair it, nor to rebuild it; it means to reestablish it in a finished state, which may in fact have never existed at any given time [underlined by S. K.]” [1]. And this was not only an encyclopaedic definition but also a live practice which was applied for more than one decade in the 19th century: it dominated in all countries in Europe where heritage management work was undertaken. A fundamental distinction and feature of stylistic restoration is the priority of a complete view over historical (authentic) materials. For the sake of integrity or wholeness of a Gothic building later historical layers used to be removed mercilessly, and anything what had been preserved, what had been deteriorated or even had never existed was reconstructed or created loosely combining historical facts and creativity.

The prevailing trend faced criticism as well. Englishmen John Ruskin and William Morris were the most prominent and the most consistent opponents thereof. Unlike supporters of stylistic restoration, who

praised appearance and completion of a building, J. Ruskin embodied the essence of heritage in its age or historicity (1849): “For, indeed, the greatest glory of a building is not in its stones, not in its gold. Its glory is in its Age, and in that deep sense of voicefulness, of stern watching, of mysterious sympathy, nay, even of approval or condemnation, which we feel in walls that have long been washed by the passing waves of humanity [underlined by S. K.]” [2]. They qualified restoration practised by their contemporaries simply as destruction of legacy and suggested observing the principle of non-intervention instead – to confine to maintenance and conservation (1849): “Neither by the public, nor by those who have the care of public monuments, is the true meaning of the word *restoration* understood. It means the most total destruction which a building can suffer: a destruction out of which no remnants can be gathered: a destruction accompanied with false description of the thing destroyed.... [I]t is *impossible*, as impossible as to raise the dead, to restore anything that has ever been great or beautiful in architecture [underlined by S. K.]” [3]. These ideas had an impact on the society. For instance, in 1855 Society of Antiquaries of London declared that heritage conservation work was considered acceptable, and in 1877 Society for the Protection of Ancient Buildings was established for the purpose of fighting destructive restoration. Nevertheless the 19th century stayed faithful to stylistic restoration.

A detailed description of all this history is provided in subsequent historiography [4]. In this case the aim was not to retell known facts or to rewrite famous quotes but to draw the attention to that in the middle of the 19th century in Europe there already had been two trends of the concept of heritage that are still relevant in the 21st century. Basically we can speak about two paradigms: historical view authenticity paradigm and historical materials authenticity paradigm.

Historical materials authenticity paradigm. In the 20th century in Europe this paradigm was given the status of “the right” concept. The most important international documents on heritage protection, i. e. the *Athens Charter* (1931) and the *Venice Charter* (1964), were based exactly on this. Even though these documents are referred to as international ones, they are based on purely European approaches to heritage (see next section). The principles of restoration, which prevailed in the 19th century, were condemned and rejected: in the 20th century restorers have undertaken to eliminate (according to them, to them to correct) the legacy (mistakes) of the 19th century restorers.

The singularity of the paradigm is that historical materials of heritage is considered to be the major substance thereof. This is precisely what is verified when authenticity of heritage is checked, this is exactly the main object of protection. Historical materials is

perceived as original construction material, historical stratigraphy, historical marks, aging process, or simply as embodiment of historical time [5]. The principles of perception of historical time become the essential features of heritage: every object of heritage is unique just like every historical event is unique and unrepeatable; heritage can not be restored just like irreversible flow of time from the past through the present towards the future, once it is destroyed, it is lost forever. Other aspects of authenticity, i. e. design, workmanship, setting, are also considered as important ones in case of this concept, however, in a sense, they are regarded as secondary in respect of historical materials or at least dependent on it. The design of the object is an embodiment of historical timeline as well, however, a design may be authentic, if it is made of authentic material. Authenticity of workmanship can only be expressed through authentic materials as well, because authenticity of workmanship is “Substance and signs of original building technology and techniques of treatment in historic structures and materials” [6]. An object can no longer have tangible forms and workmanship marks but the remaining materials (ruins) is still important. In contrast, design, workmanship without historical materials will be merely a copy, forgery, imitation and will no longer be qualified for the status of heritage.

Exceptional respect for unique and no longer restorable historical materials required unique principles of heritage nurturance. Priority is given to conservation measures – heritage preservation without touching the historical materials thereof, i.e. limiting to preservation of the current heritage, only eliminating the causes of decay. Restoration is considered to cause more or less damage to authenticity, even though it is acknowledged: “Once material has been cut and used in a construction, it has become historic and is linked with the historical time line of the object. Although restoration by replacement of decayed materials and structural elements will reduce material authenticity in the monument ...” [7]. Reservation of the paradigm in respect of restoration is perfectly revealed in the principles of the *Venice Charter* [8]:

- the principle of validity: restoration “is based on respect for original material and authentic documents” and “it must stop at the point where conjecture begins”;
- the principle of respect for historical layers: “the valid contributions of all periods to the building of a monument must be respected, since unity of style is not the aim of a restoration”¹;
- the principle of reconstruction (in case when a sufficient amount of data is available for reconstruction):

¹ Exception: “revealing of the underlying state can only be justified in exceptional circumstances and when what is removed is of little interest and the material which is brought to light is of great historical, archaeological or aesthetic value, and its state of preservation good enough to justify the action”.

“replacements of missing parts must integrate harmoniously with the whole, but at the same time must be distinguishable from the original so that restoration does not falsify the artistic or historic evidence”;

- the principle of reconstruction (in case when the amount of data available for restoration is not sufficient): “in this case moreover any extra work which is indispensable must be distinct from the architectural composition and must bear a contemporary stamp”.

So everything newly added to the historical materials must always be marked with a distinctive sign.

Historical view authenticity paradigm. Despite that in the official level priority is given to the historical materials paradigm, the historical view paradigm still has a no less effect on heritage protection practice. Although the concepts and practices of the 19th century (stylistic restoration) and the 20th–21st centuries historical view paradigms have a common goal, i. e. to create a complete view, they have significant differences as well. Different consciousness stands behind them: aesthetic, seeing an object as an expression of one particular artistic style and appreciating it for compliance thereof with universalised canons of that style; and historical, perceiving an object as an individual, as embodiment of a historical development line typical solely to it. This also resulted in different perception of an ideal condition of heritage: in some cases it was sought to bring its forms to universal style canons; in other cases it was sought to bring it closer to the primary form or the one which existed at a certain period thereof.

Supporters of the paradigm usually do not settle for the present view of a relic and seek to restore the forms lost within the course of time. Therefore, in this case restoration and reconstruction are used more often in comparison to conservation. All this is done so that we would have full and informative historical form of the object. The changing needs of the society constantly put relevance on new relics. However, from time to time we face a situation when the available resources are insufficient. In this case, if the principles of only historical materials paradigm (which rather strictly separate heritage from not heritage) were relied on, we would often face the lack of resources. The consequences of shortage would have the hardest effect on heritage itself: this would lead to disappointment in heritage. The said insufficiency can be easily manageable as soon as we start relying on the other paradigm. Tools provided by it enable restoration of no longer existent but desirable historical object or the forms of its elements, and the consciousness accepting the paradigm usually considers the restored form, element not as an imitation of the historical view (which it actually is) but rather as a historical formation. A scientific justification that this form used to look exactly like this in the past turns a present-day piece of creation into a part of reality (as if

the object or the element had never been lost) and identifies it with relics which have retained historical materials in terms of quality.

The historical materials paradigm also considers restoration to be acceptable as long as it meets certain principles. However, in case of historical view paradigm, restoration, in combination with reconstruction, is the reference behaviour. Basically it thrives and exists by virtue of these two behaviours. In this case approach to restoration itself is much more liberal: analogies, hypotheses, or assumptions are considered to be acceptable as well; we do not tend to distinguish between the historical and the newly created matter; we do not avoid highlighting any one (usually the oldest one) layer of an object in this way ignoring or even destroying other layers.

Problem. The historical view paradigm embodies society's need to keep restoring heritage. The historical materials paradigm embodies its need to get acquainted with or to feel the true past through heritage. Their conflict is best revealed through the phenomenon of heritage restoration and evaluation thereof. On one hand, the public needs presentable and created (restored) heritage, on the other hand, the official heritage protection does not tend to acknowledge restoration as behaviour characteristic to heritage protection. Restored forms of heritage are merely illustrations of secondary sources (reflection of texts, pictures, or images), meanwhile existence of heritage as a phenomenon first of all is based on its ability to be the primary source of knowledge of the past. This is exactly why the priority of that view over materials cannot be officially validated: acknowledgement thereof would undermine confidence in objectivity of heritage. This drama is illustrated by words of Michael Petzet, ICOMOS associate: “Many monuments, including ones that have since been entered on the World Heritage list, have reconstruction to thank for their authenticity, a rebuilding that not only incorporated authentic fragments in the new, like relics, but also some extent involved reconstruction on the basis of a more or less well-documented historical foundation. Monuments were returned to an authentic, pre-destruction state which had perhaps evolved over centuries or, in special cases, to a perhaps fictive “original state” which was nevertheless held to be authentic” [9].

International heritage protection acts do not attribute reconstruction to the discourse of heritage protection. One of the few exceptions is considered to be the *Riga Charter* (2000), a document of regional significance. This act, initiated by Post-Soviet Countries of the Eastern European Area (Estonia, Latvia, Lithuania, Belarus, Ukraine), reflects how the needs of the society affect the concept of authenticity. By means of the document it is acknowledged that international dogmas

“establish a presumption against reconstruction of the cultural heritage” and a belief is expressed that “replication of cultural heritage is in general a misrepresentation of evidence of the past, and that each architectural work should reflect the time of its own creation”, nevertheless, reconstruction is considered to be an acceptable [10]. The actualization of the concept of historical view authenticity and the aspirations to legitimize it were determined by the society’s need to newly identify themselves. Upon regaining their independence and taking the memory “apparatus” into their own hands nations found the necessity to reevaluate the symbols of identity and to find new dominants giving substance / representing the nation. However, the necessity faced real or imagined lack of resources: the material expression of the current heritage seemed to be insufficient for expression of the desired symbolic content. They started eliminating the shortage by creating new forms – symbols. Simple new formations become symbols and values upon identifying them with no longer remaining historical objects and attributing the creative activity thereof to the discourse of heritage (this activity is usually referred to as *recovery / reconstruction / restoration* rather the concept of *construction* which sounds too routine). On the other hand, the activity of reconstruction has a symbolic meaning which is no less than the recovered object itself: 1) resurgent monuments turns rebirth of the nation itself into a monument and fortifies it (the process is provided with a visible and monumental shape); 2) reconstruction restores historical justice and eliminates historical grievances; 3) the reconstructed object is sterile, it has no negative connotation (for example, association with the Soviet period). None of the current relics is able to embody this, therefore, the new formations sometimes tend to have advantage over the remaining heritage. In conclusion, the *Riga Charter* simply legalized the actual situation in the region: *House of the Blacheads* (Riga) and St. Michael’s Golden-Domed Cathedral (Kiev) was reconstructed in 1999; reconstruction for the Palace of the Grand Dukes of Lithuania was commenced in 2002; etc. By virtue of the Charter objects which could not be classified as heritage have become a part of the discourse of heritage.

International Experience: from Universalism towards Relativism

Universalistic paradigm. The attention showed to heritage by international organizations particularly increased in the 1950s – 1960s. Creation of Culture of Peace (in case of UNESCO) and search for common European heritage (in case of the European Council) have become the major ideological motors of international heritage policy and practice. They shared a common implication: heritage should unite the Europeans and the entire mankind. At first they tried doing this by finding or creating universal standards of

heritage and heritage protection that would be common to everyone. Two international documents were supposed to become the major tools of heritage universalization. The “spirit” of universal heritage protection was first expressed by the *Venice Charter* (1964)². The document is important in several respects: 1) national heritage was recognized as the common heritage of mankind for first time and preservation thereof was attributed to the common responsibility of mankind; 2) international principles for heritage policy were formulated and the main heritage protection categories were defined for the first time. This document was more oriented towards creation of general standards of heritage conservation and restoration. Meanwhile, implementation of the idea about common heritage of the mankind and common responsibility for it was started in 1970s along with *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage* (1972)³. Based on this Convention development of the international World Heritage List was started. Spread and consolidation of the provisions specified in the documents were taken care of by international institutions such as UNESCO, ICCROM, and ICOMOS. It seems that assimilation of these provisions was not supposed to cause any dissonances: these principles were considered to be universal and objective. It was claimed and believed that they were created by working together and were formulated at an international level⁴. Moreover, each nation was provided with relative freedom in respect of application thereof⁵. Unfortunately, as soon became apparent, even this relative freedom was too restrictive: the principles declared in the *Venice Charter* basically were in conflict with heritage protection traditions of some nations or cultures. It turned out that these

² The First International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments held in Athens in 1931 and the *Athens Charter* passed during it are considered to be the earliest attempt to cooperate in the international level in the field heritage protection, however this document did not gain such popularity and spread like the *Venice Charter*.

³ A document discussing communality of the heritage of the European countries (*European Cultural Convention*) appeared even sooner, i. e. in 1954. Although this idea did not gain such popularity as the world heritage, it is still tenacious of life and is kept alive to date.

⁴ “It is essential that the principles guiding the preservation and restoration of ancient buildings should be agreed and be laid down on an international basis [...]”. *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites* (*The Venice Charter* 1964). ICOMOS, 1965, Preamble. <http://www.international.icomos.org/charters/venice_e.pdf>.

⁵ “[...] each country being responsible for applying the plan within the framework of its own culture and traditions”. *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites* (*The Venice Charter* 1964). ICOMOS, 1965, Preamble. <http://www.international.icomos.org/charters/venice_e.pdf>.

principles were not so universal after all: they were “forged” by the Europeans and basically met only their concept of heritage. This is also proved by the composition of the international committee formed for preparation of the draft *Venice Charter*: 20 out of 23 committee members were European; not a single person represented the Asian, or the North American countries. The Europeans considered material immovable masonry heritage as the major form of heritage, therefore, the principles of Charter were oriented towards cherishing thereof. For example, different heritage preservation traditions prevailed in Japan at that time: here they cherished wooden historical buildings (and they still cherish them) when applying reconstruction practice. Within the course of it decayed matter is replaced with a new one, by the way, completely preserving the ancient forms, types of material, construction technologies. Moreover, a building is usually reconstructed in parts, i. e. by replacing not the whole but only decayed parts. In this way the entire building or individual parts thereof are reconstructed periodically. This practice is in principle incompatible with the European idea of restoration: let us remind that only objects retaining historical materials were considered as heritage by the latter, and all heritage protection behaviour respectively focused on maintenance of this materials. As a result of constant reconstructions, things considered as heritage in Japan may have completely no historical materials, and the reconstruction tradition itself, based on the European understanding, again was directed towards destruction of heritage rather than preservation thereof⁶. There was a similar situation with the World Heritage Program as well: criteria applicable to inclusion into the World Heritage List were based entirely on the European concepts of heritage. The European historical authenticity paradigm had become the ideological basis of the entire international heritage protection.

Relativistic paradigm. The end of the 20th century saw a cardinal transformation of the international principles of heritage protection. It was determined by perception and acknowledgement that (1) the international heritage protection was exceptionally an expression of the theoretical and practical experience of the Western Europe in all levels (starting with the concept of heritage protection and ending with the structure of organisations) and that (2) the latter specific experience was essentially incompatible with heritage protection traditions of some countries. In other words, at

that time it was discovered that things which were considered to be common and advanced for the entire mankind in terms of the international heritage protection were not an intercultural consensus but rather imposition of one conception, i. e. the European one, to other cultures. Most of the discussions were initiated by the authenticity test which was applicable to all candidates to the world heritage status. In 1977 the test defined in *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* strictly determined what can be classified as this heritage and what cannot: “the property should meet the test of authenticity in design, materials, workmanship and setting” [10]. This test was based not on universal principles but on purely European historical materials authenticity paradigm. It is no coincidence that Japan joined the *World Heritage Convention* only in 1992, i. e. 20 years later from introduction thereof. It turned out that the Japanese culture, unlike the European society, paid little attention to the historical materials. Precisely in the end of the 20th century, after taking a closer look at heritage protection of the Eastern Asian countries, it was realized that the applicable authenticity test is not and cannot be neither absolute, nor objective in respect of everyone.

1994 may be considered as the beginning when the attitude, that single heritage protection and the concept of authenticity were possible, was overcome because in that year the international *Nara Document on Authenticity* was passed in Nara City in Japan. It challenged “challenge conventional thinking in the conservation field” [11]. The document internationally legitimized what actually already existed without any regulations, i. e. the presence of different conceptions and principles of heritage protection at the same time. Discovery of diversity encouraged to acknowledge the relativity of heritage protection and the attitude that the world heritage authenticity test would be applicable in such a manner that all social and cultural values of all societies would be respected [12]. Heritage protection of non-European cultures was given a motive to become an equal part of the international heritage protection. The Eurocentric absolutism of the international universalistic heritage protection was dethroned (at least in the level of declared principles).

The new heritage protection and thus the concept of authenticity are based on several crucial provisions [13]:

- cultural heritage diversity exists in time and space;
- all values attributed to heritage (values of different communities) and the concepts of authenticity must be recognized as legitimate;
- heritage must be considered and evaluated first of all by taking into account those cultural contexts where it belongs to.

⁶ Manifestations heritage protection “disrespectful” in terms of the historical materials can be found not only in Japan but in other ranges of wooden heritage preservation as well. Regions of the world where the traditional building material is uncalcinated clay, for example, the Islamic Republic of Iran, also distinguish in this respect.

Problem. It is debatable whether these provisions can actually be applicable, or if they remain mere declarations: the concern is how objective the World Heritage Committee, consisting of 21 representatives from different countries and making decisions on which heritage values may be provided with the world heritage status, can be in respect of evaluation of cultural values of a particular society, i. e. to what extent each committee member can disassociate himself from his own cultural experience and to empathise with another cultural context. However, in one way or another, the presence of relativistic heritage protection, as one of the forms of the international heritage protection, already is a definite fact. In 2005 the principles specified in the *Nara Document on Authenticity* became the official criteria based on which objects are selected for inclusion in the UNESCO World Heritage List [14].

Conclusions

1. Authenticity is one of the fundamental elements of heritage evidencing or supposed to evidence that heritage is definitely real, that it can represent “real” past, embody “real” facts, etc. This is one of the essential features of heritage by virtue of which it becomes relevant and this results in need to cherish it.

2. The European heritage protection provides a field for competition of two authenticity paradigms: historical materials and historical view. They are characterized by different approaches towards the essence of heritage authenticity (the first one embodies it in the historical materials which is unique and can no longer be restored; the second one embodies it in the historical view which can be reproduced) and behaviour with heritage (conservation is the ideal of the first one; the second one considers reconstruction, analogue method, etc. completely acceptable). Currently the historical materials paradigm is considered as the official one, even though the historical view paradigm remains very tenacious in practice.

3. The European concept of authenticity (historical materials paradigm) had the biggest influence on the international heritage protection by 1990s. It was sought to establish it as a universal

concept. Unfortunately, in practice there existed a variety of authenticity concepts which in no way could fit into the concept thrust by international institutions. A conflict between strivings and practice ended with rejection of the universalistic paradigm and replacement thereof with a relativistic concept of heritage protection. The fundamental principle of the latter is acknowledgement that more than one heritage protection system existed and that all concepts of heritage were equally good and right.

1. VIOLLET-LE-DUC, Eugène Emmanuel. *Restoration. Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 1996, p. 314. 2. RUSKIN, John. *The Lamp of Memory, I. Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 1996, p. 42. 3. *Ibid*, p. 322. 4. JOKILEHTO, Jukka. *A History of Architectural Conservation*. Butterworth-Heinemann, 2002, p. 137–212; CHOAY, Françoise. *The Invention of the Historic Monument*. Cambridge University Press, 2001. P. 99–116; *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 1996, p. 307–323. 5. FEILDEN, Bernard M.; JOKILEHTO, Jukka. *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*. Rome: ICCROM, 1998, p. 66; 6. *Ibid*, p. 67. 7. *Ibid*, p. 69. 8. *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter 1964)*. ICOMOS, 1965, a. 9, 11, 12. <http://www.international.icomos.org/charters/venice_e.pdf>. 9. PETZET, Michael. “In the full richness of their authenticity” – *The Test of Authenticity and the New Cult of Monuments*. *Nara Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention*. Trondheim: TAPIR Publishers, 1995, p. 91. 10. *The Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to Cultural Heritage*, 2000, Preamble, a. 5, <http://www.altes-rathaus-halle.de/dokumente_17.asp>. 11. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. UNESCO, 1977, a. 9. <<http://whc.unesco.org/archive/out/opgu77.htm>>. 12. *The Nara Document on Authenticity*, 1994, a. 1. <<http://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>>. 13. *The Nara Document on Authenticity*, 1994, a. 1, 2, 6, 7. <<http://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>>. 14. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. UNESCO, 2005, a. 79–86. <<http://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf>>

УКРАЇНСЬКІ КОМБАТАНТИ – ОРГАНІЗАТОРИ ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИХ МУЗЕЇВ

В.П. Бойко

Львівський історичний музей

© Бойко В.П., 2014

Розкрито роботу над відкриттям військово-історичних музеїв учасникам українських армій Української національної революції 1917–1921 рр. Звернено увагу на організацію збору пам'яток, формування фондів, а також на ті труднощі, з якими зіткнулись ініціатори збереження військової культурно-історичної спадщини.

The new environment of the combatants of the Ukrainian Galician Army (UGA) was being formed which after defeat of the liberation war and occupation by Poland of the territory of Eastern Galicia and Volyn became the main bulwark of the Ukrainian liberation cause. It was exactly amongst the former UGA and the UPR Army warriors that the idea of founding in the independent Ukraine of the Museum of liberation struggle as an institution called upon to preserve and pass on to the new generations documentary evidence of the political and military past of the Ukrainian state was conceived and realized.

Due to winding up the activities of the UPR government in exile in Poland in the end of 1922 it was resolved to transfer materials of the Central military-historical Museum-Archive of the UPR Army to Czechoslovakia. There was an agreement to establish the Ukrainian national Museum-archive in Prague under the auspices of the Ukrainian public committee.

One of the first museums established abroad was the Museum of liberation struggle of Ukraine in Prague.

The next museum established abroad by the Ukrainian combatants was a collection in the Royal military museum in Brussels.

With the efforts of the society “*Moloda Hromada*” (“*Young Community*”) a section of historical-military exhibits was opened in 1936 in the cultural-historical museum of Shevchenko Scientific Society (SSS) in Lviv, whose director was Doctor Yaroslav Pasternak. A separate museum of historical-military memorabilia was established on May 29, 1937 under the auspices of the SSS and Dr. Ivan Karpynets, a combatant and a historian of the UGA, was appointed its director.

The museum of the Ukrainian Army under the auspices of the Ukrainian Military-historical institute in Toronto existed under protection of the UPR State Center in exile.

Administration of the institute in its declaration announced, that the museum of the Ukrainian Army is property of the Ukrainian Unitary State and would be preserved till the time when it will be possible to transfer it to the independent Ukraine.

The museum of the Ukrainian Army in Toronto is the largest center with the collection of valuable historical relics.

Carrying out its active work during twenty years aiming at the formation of the museum funds, today this Museum of liberation struggle of Ukraine (temporarily as a branch of Lviv museum of history) has gathered over 10,000 military-historical exhibits, of which up to 20 % have been returned to Ukraine.

Національно-визвольна боротьба за державну самостійність України 1917–1920-х років покликала в українському суспільстві до життя нові духовні цінності, які протягом 30–40-х років ХХ ст. стали визначальним чинником національної консолідації. То був воєнно-патріотичний пафос з виразними національними ознаками. Формувалось нове середовище комбатантів Української Галицької Армії (УГА), яке після поразки визвольних змагань і окупації Польщею території Східної Галичини і Волині являло собою головного носія української визвольної справи. Саме у середовищах колишніх вояків УГА та Армії УНР зародилася та віднайшла свою реалізацію ідея утворення у незалежній Україні Музею визволь-

ної боротьби, як інституції, покликаної зберегти та передати новим поколінням документальні свідчення про політичне та військове минуле Української держави.

У наступному, 2015 році, виповнюється 100 років від дня виголошення Українською Боевою Управою ініціативи щодо створення українського військового музею. За підписом Голови Боевої Управи УСС доктора Кирила Трильовського 7 листопада 1915 року спрямовано листа до Голови Збірної станиці УСС у Львові сотника Михайла Волошина про призначення до Львівської станиці громадського діяча, доктора Осипа Назарука з метою заснування музею [1]. Щоб зберегти військово-історичну

пам'ять, працювали також Пресова Кватира УСС, відомі художники, фотографи, скульптори. В умовах окупації Польщею Східної Галичини героїка минулого була головним стрижнем подальшого політичного зростання населення Західної України.

Внаслідок інтернування підрозділів Армії УНР, які опинились у таборах Польщі та Чехословаччини, за кордоном опинились значні комплекси документів і меморіальних речей з історії боротьби Дієвої Армії УНР та діяльності українських урядів та окремих українських урядовців. Значну частину еміграції становили політичні і військові діячі, а також військовополонені. Осередками еміграції 20–30-х рр. XX ст. були Белград, Берлін, Варшава, Відень, Париж, Прага, Софія та ін. Усвідомлюючи історичну значущість подій визвольної боротьби, вони збирали та зберігали перевезені матеріали, видавали друком спогади та обіжники.

Тож від початку 1920-х років XX ст., коли визвольні змагання потерпіли остаточну поразку, і українські території були окуповані реакційними державними утвореннями Польщі та Радянської Росії, виникало чітке усвідомлення необхідності увічнення героїки української революції. У липні 1921 року за ініціативою українських вчених у Львові розроблено Статут Українського національного музею – архіву і прийнято меморандум до уряду УНР. 1 вересня 1921 року Рада Народних Міністрів УНР ухвалила Закон про заснування Музею-архіву визволення України, у якому передбачалося зібрати всі пам'ятки українського національно-визвольного руху з метою їх збереження та наукового дослідження. Наприкінці 1922 року у зв'язку із згоранням діяльності уряду УНР в екзилі у Польщі вирішено перевезти матеріали Головного військово-історичного Музею-архіву (ГВІМА) армії УНР до Чехословаччини. Існувала домовленість про створення Українського національного Музею-архіву у Празі під опікою Українського громадського комітету [2, с. 59, 61].

Одним із перших музеїв, заснованих за кордоном, був Музей визвольної боротьби України у Празі. Він був заснований у травні 1925 року з ініціативи професорів УВУ професора Дмитра Антоновича, який був його директором протягом двадцяти років (1925–1945 рр.), та академіка Івана Горбачовського, за погодженням з міністерством культури Чехословаччини [3, с. 2]. Власником музею було Товариство “Музей визвольної боротьби України”. Головами Товариства від часу його заснування і до квітня 1945 року були професори УВУ: Іван Горбачевський, Степан Смаль-Стоцький, Андрій Яковлів, Дмитро Дорошенко, одним із членів Товариства МВБУ був генерал-поручник Михайло Омелянович-Павленко. Першими експонатами були

матеріали військових таборів українських полонених у Чехії, Польщі та Австрії, а також часописи, мапи, твори живопису, військові прапори, військові документи тощо. Основний матеріал передано музеєві професором Андрієм Яковлівим, колишнім директором Канцелярії Центральної Ради УНР, та генералом Армії УНР Олександром Удовиченком, генералом Всеволодом Петрівим, тобто, це був фактично український державний архів. Згодом Роман Смаль-Стоцький передав бібліотеку за заповітом його батька Степана – 5 000 примірників книжок. З 1929 року музей отримував щорічну матеріальну допомогу від українського підприємця з США Григорія Каленика Лисюка. У 1930 році у Нью-Йорку з ініціативи Каленика Лисюка було засновано відділ Товариства “Музей визвольної боротьби України” – його завдання було збирати матеріали для музею у Празі. Від 1930 року у музеї працює професор УВУ Симон Наріжний, на посаді заступника директора. У міжвоєнний період музей швидко перетворився на поважну інституцію, не маючи державних субсидій, він утримувався на кошти усієї української еміграції. Музей працював разом з важливими українськими установами, такими як: Український Вільний університет (1920–1945), Український педагогічний інститут ім. Драгоманова (1923–1933), Українська академія образотворчого мистецтва (1923–1951), Українська господарська академія в Подєбрадах (1922–1935) [3, с. 3–4].

7 квітня 1945 року Симон Наріжний скликав загальні збори Товариства МВБУ, на яких голова товариства Д. Дорошенко запропонував змінити назву музею на “Український музей”, але згодом, післявоєнна чехословацька влада такої зміни не прийняла. Музейна управа намагалася вивезти музейні фонди до приходу радянський військ за Захід, однак це вже було нереально, – з боку німецької влади існувала сувора заборона щодо вивозу майна із Праги. Симон Наріжний не виїхав до Західної окупаційної зони, як більшість української інтелігенції, а залишився у Празі зберігати музейні фонди.

Історію фондів цього музею багато років досліджує професор Микола Мушинка, про що є багато публікацій та окремі видання. Він встановив, що велика частина музейної збірки є розпорошеною у музеях Москви, архівах Києва, Львова, Праги, у Слов'янській бібліотеці у Празі. У фондах Слов'янської бібліотеки у Празі у 2004 році мистецтвознавець Оксана Пеленська віднайшла мистецьку збірку з фондів музею ВБУ – понад тисячу творів українського еміграційного мистецтва 68 митців, частину якої представлено на виставці у Клементи-нумі (Прага) до 80-річчя утворення музею у 2005 році [4, с. 4].

Наступним музеєм, започаткованим за кордоном українськими вояками, була збірка при Королівському військовому музеї у Брюсселі. Створена у червні 1934 року, Управа Товариства бувших українських вояків у Бельгії (голова сотник Іван Цяпка) налагодила зв'язок з організаціями колишніх українських вояків у Парижі, Празі, Берліні, з Табором у Каліші, військово-історичним товариством у Варшаві, Стрілецькими громадами у Канаді та Аргентині, з Вільним Козацтвом у Бельгії та Франції. У листопаді 1934 року почесним Головою Товариства обрано генерал-поручника Михайла Омеляновича-Павленка. За його ініціативою прийнято звернення до українських комбатантів Європи про передачу на депозит до військового музею у Брюсселі пам'яток визвольної боротьби та архівних матеріалів. Однією зі своїх цілей Товариство вбачало у збереженні традицій визвольних змагань “тому воно з пієтизмом опікується Українською Секцією при Королівському Військовому Музеї у Брюсселі, в яким містяться пам'ятки визвольної боротьби, як манекени в одностроях стрільців та старшин”. Головний секретар Товариства М. Граб писав: “Музей є офіційною установою, що підлягає прямо Міністерству війни, тому всі пам'ятки є захищені в повній безпеці, і речі зложені в депозит можуть бути повернені в хвилину звільнення українських земель від окупантів” [5, с. 103–104]. Нині у Королівському військовому музеї у Брюсселі представлено “Український відділ”. У 2009 році Музей визвольної боротьби України спільно з Музеєм Збройних сил України експонував виставку про Українську Повстанську Армію. У 2010 році дослідник військової історії України Олександр Белов та професор Георгій Шаповалов виявили п'ять печаток-матриць Армії УНР, які нині введені у науковий обіг [6, с. 41–44].

Створена після поразки визвольних змагань Українська Військова Організація (УВО) ставила за свою політичну мету боротьбу з проявами русофільства та полонофільства, спонукала до організації усіх дієвих національних сил. Одним із членів Начальної Команди УВО був Осип Навроцький, діяльність якого згодом буде зорієнтованою на музей українських комбатантів у Львові.

Якщо УВО була нелегальною організацією, яка була готова у відповідний час продовжити збройну боротьбу з польським окупантом, то від 1925 року у Львові засновано Товариство комбатантів – колишніх старшин, підстарших і стрільців УГА – “Молода Громада”, яке діяло легально, і протягом свого існування на Галичині (до 1944 року) було відкритим пропагандистом української воєнної історії.

У 1936 році в культурно-історичному музеї Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ) у Львові, директором якого був доктор Ярослав Пастернак,

заходами товариства “Молода Громада” відкрито відділ історично-військових пам'яток. Усі витрати прийняло на себе товариство “Молода Громада”. 29 травня 1937 року при НТШ утворено окремий музей історично-воєнних пам'яток, директором якого було призначено д-ра Івана Карпинця, комбатанта та історика УГА. Приміщення для музею надало Українське товариство допомоги інвалідам (УКТОДІ), яке також створено зусиллями “Молодої Громади” за співучасті активного українського громадянства Львова [7].

При історико-філософській секції НТШ створено комісію музею історично-воєнних пам'яток та Управу музею. Про співпрацю музею з науковою елітою Львова, з одного боку, та націоналістичними структурами, з іншого, свідчить склад музейної Управи та список жертводавців – фундаторів музею. Головою музейної Управи обрано відомого історика, доктора Івана Крип'якевича, заступником – Осипа Навроцького, який також був фінансовим референтом музею. До складу Управи увійшли колишні старшини УГА Володимир Щуровський, Юрій Крохмалюк, Роман Мармаш.

В умовах екстермінаційної політики Польщі відносно всього українського населення на окупованих землях музей протягом свого існування в часі 1936–1939 рр. був основним легальним національно-патріотичним осередком поряд з активною нелегальною Організацією Українських Націоналістів (ОУН). Серед найактивніших прихильників музею були провідники та активні члени ОУН: полковник Андрій Мельник – Крайовий командант УВО в 1923–1924 рр., з жовтня 1938 року – голова Проводу Українських Націоналістів (ПУН); Іван Рудницький – колишній сотник УГА, фінансовий референт Начальної команди, згодом – Крайової команди УВО – ОУН; Володимир Левицький – член Крайової ексекютиви ОУН, організатор спортивно-виховних осередків Краю; Володимир Паньків – колишній сотник УГА, суджений у 1930 році за належність до ОУН; Омелян Антонович – журналіст, бойовий референт Повітової ексекютиви ОУН в Перемишлі, учасник політичного процесу проти 23 українських студентів за належність до ОУН в 1934 році; Михайло Гнідець – член УВО-ОУН, засуджений у Львові в 1930 році за атентат на польського поліцейного службовця та інші.

Активно сприяли розвитку музею науковці та відомі громадські діячі – доктор Михайло Драган, доктор Кирило Трильовський, науковий секретар Комісії історії України НТШ Омелян Прицак, виконувач обов'язків асистента-куратора музею; доктор Роман Зубик, автор важливої для тогочасних політичних обставин праці “Польська колонізація і парцеляція на українських землях”; колишній старшина УГА, видавець Іван Тиктор [8].

Комплектуючи збірку пам'яток Українських Січових Стрільців та Української Галицької Армії, яка на час ліквідації музею радянською владою в 1939 році становила 5590 предметів, музей активно національно працював через прилюдних рефератів, дописи в пресі, ініціював святочні імпрези із вшанування національних річниць (Свято Державності, Листопадове свято), спільно з “Молодою Громадою” та “Товариством охорони вояцьких могил” організовував походи на могили Січових Стрільців на Маківку та Лисоню, на основі музейної збірки та за сприянням музею видано в 1935 році у видавництві “Червона Калина” ювілейне видання “Історії УСС”. На з’їзді музейників, що відбувся в м. Перемишлі в травні 1937 року, відзначалось, що музей історично-військових пам'яток НТШ надає наукові консультації з питань історії визвольних змагань.

Музей працював в єдиній площині з провідними національними товариствами та кооперативно-фінансовими установами Галичини: “Прогрес”, “Товариством охорони вояцьких могил”, УКТОВІ, “Центросоюзом”, “Маслосоюзом”, Земельним гіпотечним банком, Товариством “Сільський господар”, “Карпатія”, “Дністер”, “Суспільний промисел” та іншими.

Боротьбу ОУН за Українську Державність у часі 1929–1939 рр. також відображено в музейних матеріалах (здебільшого в пропам'ятних відзнаках та фотоматеріалах).

У просторі суспільної свідомості українців Галичини музей об'єктивно унаочнював ідею творення власної держави шляхом боротьби, історію визвольних змагань робив актуальним засобом виховання патріотичної молоді, передавав “естафету” колишніх усусів та комбатантів УГА в руки нової генерації борців за Українську державу – українським націоналістам. Через це, у 1939 році, за наказом радянських органів влади музей ліквідовано з характерним формулюванням: Музей “Молодої Громади” та українського війська – закрити весь, як націоналістичний” [9].

Попри всі намагання радянської влади знищити як музейні документи, так і музейні експонати, сьогодні ми вже виявили близько 400 предметів з музею історично-воєнних пам'яток НТШ у Львові у фондах Львівського історичного музею та інших музеях України.

Діяльність ОУН напередодні і під час Другої світової війни, бойові дії Української Повстанської Армії (УПА), інших українських збройних формувань залишили цінний історичний матеріал, який має стати джерелом як для подальших наукових досліджень, так і головним виховним чинником для української молоді.

Сьогодні за кордоном діє багато українських громадських музеїв зі збірками матеріалів визвольної

боротьби: Український національний музей у Чикаго, Український музей у Клівленді, Архів-музей у Вінніпезі, Архів-музей у Банд-Бруці, Український Музей у Нью-Йорку, Музей Степана Бандери у Лондоні та інших містах – з матеріалами яких музейники України мало ознайомлені.

Зокрема, є цікавим Музей українського війська при Українському воєнно-історичному інституті у Торонто, що, як вважається, існував під протекторатом Державного Центру УНР в екзилі, хоча відношення його до ДЦ УНР в екзилі заперечує колишній секретар Українського воєнно-історичного інституту М. Битинський. За даними М. Битинського, інститут та музей при ньому заснували старшини Армії УНР у 1948 році у місті Майнц-Кастелі у Німеччині [10].

Дирекція інституту у своїй декларації проголосила, що музей Українського Війська є власністю Української Соборної Держави і зберігатиметься до часу, коли буде можливість перевезти його на незалежну Україну. За оцінкою Якіма Христича, автора статті про цей музей у журналі “Вісті комбатанта”, Музей Українського Війська у Торонто є найбільшим осередком у вільному світі з нагромадженням цінних історичних реліквій. Між унікальними експонатами є: прапор Запорізького кінного полку, знамено Першого Січового полку гетьмана Петра Дорошенка 1918 року, Стяги першого Подільського полку, Прапор кінного полку Шостої Стрілецької дивізії, Прапор Українського Флоту, прапор відділу УПА та десять прапорів українських ветеранських організацій. Велика кількість відзнак різних частин Армії УНР, УГА, УСС, галерея портретів військових старшин. Воєнно-історичний інститут очолювала Дирекція: Генерал М. Садовський, полковник Г. Сусідко, проф. В. Завадська, д-р С. Росоха, сотник Д. Суходольський, хорунжий С. Бігун, В. Оранський [11, с. 59]. Комбатанти у Канаді у 1960-х роках вже були стурбовані станом музею та його правовим статусом.

З метою відродження пам'яті про національно-визвольні змагання українського народу, всебічного висвітлення історії боротьби за незалежну Українську державу у 1994 році Львівська обласна державна адміністрація прийняла розпорядження “Про створення Музею історії визвольних змагань українського народу”. Ініціаторами створення музею були Всеукраїнське Братство ОУН-УПА, Об'єднання Бувших вояків у Великій Британії, Братство колишніх вояків 1 УД УНА, Львівська обласна історико-культурологічна організація “Меморіал”, а у 2001 році Світове товариство колишніх вояків УПА ім. генерала-хорунжого Тараса Чупринки, зреалізувавши власну ініціативу, створили музей Романа Шухевича у Білогорщі як підрозділ Музею визвольної боротьби України.

За традиціями колишніх вояків УСС, УГА, Армії УНР, колишні вояки УПА та дивізійники від проголошення Незалежності України і донині опікуються Музеєм визвольної боротьби України. Вагому підтримку музеєві надали свого часу Голова Світового Братства колишніх вояків УПА ім. Тараса Чупринки Лев Фугала, секретар Братства Богдан Ковалик, Голови Головної Управи Братства кол. вояків 1 УД УНА доктор Мирослав Малецький, Андрій Коморовський, Голова Об'єднання бувших вояків українців у Великій Британії доктор Святомир М. Фостун, Головний Командир УПА, голова наукового відділу Всеукраїнського Братства ОУН–УПА генерал-хорунжий УПА Василь Кук.

Активно працюючи протягом двадцяти років над формуванням музейних фондів, – сьогодні Музей визвольної боротьби України (тимчасово як відділ Львівського історичного музею) зосереджує понад 10000 військово-історичних пам'яток, майже до 20 % з яких повернуті в Україну під час співпраці музею з українськими комбатантами в різних країнах світу. Згідно з концепцією музею, на цей час в ньому охоплено події визвольної боротьби України від 1913 року до 1991 року. Державотворчий процес продовжується, і незабаром будуть розроблені нові розділи про Революцію Гідності та державотворчим віхам ХХ ст.

З огляду на розпорошення музейних збірок національно-визвольної тематики пропонуємо

утворити єдиний електронний науковий реєстр світового музейного фонду українських військових реліквій.

1. ЦДІА України у Львові. – Ф. 351. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 44. 2. Денисенко Г.Г. Воєнна історія України в контексті дослідження і збереження культурної спадщини / Г.Г. Денисенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 289 с. 3. Мушинка М. Музей визвольної боротьби України та доля його фондів / М. Мушинка. – Мельбурн: Університет ім. Монаша, відділ славістики, 1996. – 113 с. 4. Пеленська О. Український портрет на тлі Праги. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині / О. Пеленська. – Нью-Йорк – Прага: Наукове Товариство ім. Шевченка в Америці, Національна бібліотека Чеської Республіки – Слов'янська бібліотека, 2005. – 221с. 5. Граб М. Товариство Бувших Українських Вояків у Бельгії 1934 – 1937 / М. Граб // Ювілей 10-річчя УСГ в Канаді. Українська Стрілецька Громада в Канаді 1928 – 1938. – Сакс Тун, Канада, 1939. – С. 103–104. 6. Белов О.Ф., Шаповалов Г.І. Печатки – матриці Армії УНР у Королівському Військовому Музеї в Брюсселі / О.Ф. Белов, Г.І. Шаповалов // Музейний вісник № 12. – Запоріжжя, 2012. – С. 41–44. 7. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 785. – Арк. 1–2. 8. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 786. – Арк. 1–9. 9. ЦДІА України у Львові. – Ф. 859. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 11. 7. Битинський М. Музей українського війська // ЛІМ. ПВЗ.432/12 – 14. 8. Христич Я. Музей українського війська / Я. Христич // Вісті комбатанта № 2. – Торонто, 1964. – С.58–59.

ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ ЯК ЧИННИК ПРИМИРЕННЯ ТА СУСПІЛЬНОГО ДІАЛОГУ

П.В. Вербицька

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет “Львівська політехніка”

© Вербицька П.В., 2014

Висвітлено актуальну проблему – з’ясування потенціалу історичного музею у подоланні конфлікту історичної пам’яті, що дестабілізує сучасне українське суспільство та перешкоджає його інтеграції та консолідації. Враховуючи те, що минуле й надалі є предметом політичних маніпуляцій та засобом суспільної дезінтеграції в Україні, суспільне порозуміння та примирення щодо суперечливих і вразливих сторінок історичної пам’яті є важливим завданням історичного музею.

Taking into account the fact, that the past continues to be the subject of political manipulations and means of social disintegration, an important task of a historical museum is social understanding and reconciliation regarding the controversial and sensitive pages of historical memory.

In the research on historical memory it has been established that manipulation of reminiscences and memory became a most powerful tool in managing of individual and social consciousness. Conflicts of historical memory in a society are always dangerous because they threaten with destabilization, disintegration. The most controversial problems of collective memory of the Ukrainian people and their neighbors relate to history of the XX century, especially the World War II and its manipulations causes a deeper social conflict, destabilizes social situation. Thus, this article is aimed at finding out the potential of a historical museum in overcoming the conflict in historical memory which is a factor of destabilization in modern Ukrainian society interfering with its integration and democratic development.

In the basis of modern understanding of a historical museum, researchers formulate a new vision of museum communication aiming at overcoming cultural and historical distance, establishing connections between the past, present and future, which leads to the revision of the museum work’s traditional structure. The museum can not be limited solely to passing scientific knowledge to its visitors. It is also necessary to consider motives and emotional requirements of the audience. By selecting the exhibits, extracting them from their cultural-historical environment, preserving and systematizing them, a museum becomes a specific channel of cultural-historical communication, a carrier of historical memory.

The analysis of the controversial and sensitive issues in the process of familiarization with museum exhibition provides the personality with the necessary skills for constructive interaction in society. Accordingly, in modern socio-cultural conditions the application of multi-perspective approach is important in the process of shaping the historical exhibition content. The important condition is the usage of multi-perspectivity in a context of a historical exhibit, which foresees the consideration of certain historical problem from different points of view.

In such conditions a historical exhibition can help with providing opportunities for the people to explore the ways of how the past has helped to shape various identities, common cultures, values and to form individual tolerance to diversity.

The vision of the museum as a social and cultural institution in modern conditions is complemented by understanding of its active role in social and cultural development of community. Exhibitions and other museum activities can become a tool for better understanding of today’s world and meet the needs of people at present.

Формування історичної пам’яті українського суспільства супроводжується низкою проблем, серед яких важливою є проблема визначення особистістю власної ідентичності в різноманітному й суперечливому світі; позитивне сприйняття та повага до вибору іншої людини, інтеграція та консолідація спільноти на основі загальнолюдських цінностей.

Культурна політика завжди реагує на суспільні потреби і є рушієм змін у музейній діяльності. Сучасні суспільні потреби – зростання культурної самосвідомості особистості, інтересу до історії та

культурної спадщини, розвиток міжкультурних контактів – зумовили зміну соціальної ролі музею, форм і методів музейної роботи, спрямованої на ефективну взаємодію музеїв та соціуму. Проблема переосмислення музейної діяльності в сучасних соціокультурних умовах характеризується інтенсивним пошуком нових засобів підвищення її якості та ефективності.

Одним із сучасних напрямів музейної дискусії є те, як музеї можуть долучатися до суспільних дискусій щодо контраверсійних та суперечливих тем

історичного минулого і сучасності. Останніми роками проблематика історичної пам'яті широко артикулюється в історичній науці та суспільному дискурсі. У низці сучасних наукових досліджень висвітлено цю проблему. Це, насамперед, праці В. Артюха, Я. Грицака, С. Єсельчика, А. Коник, Н. Яковенко, В. Гриневича, І. Кочергіна, М. Мудрого, Ю. Смольнікова. Проте проблеми історичної пам'яті у проєкції на завдання сучасного історичного музею є недостатньо досліджуваними.

Отже, суперечність між можливостями традиційних методів музейної діяльності, з одного боку, та суспільними потребами й запитами, з іншого, є відчутною у сучасній соціокультурній ситуації і потребує науково-практичного вирішення. **Метою статті** є актуалізація завдань історичного музею у контексті примирення історичної пам'яті у сучасному українському соціумі з метою його консолідації та інтеграції.

Спільні уявлення про історичне минуле, колективна історична пам'ять є важливою базою інтеграції та консолідації суспільства. Особливість ситуації, що впливає на формування "історичної пам'яті" в Україні полягає у тому, як зазначила Н. Яковенко, що "в спільноті, що являє собою народ однієї країни, функціонує декілька різних за змістом, або й потенційно конфліктних, канонів історичної пам'яті, де суміщаються три почасті перемішані варіанти інтерпретації минулого, що їх у різних пропорціях запозичено з: 1) романтичної історіографії першої половини – середини XIX ст., що презентує козакофільську (романтичну) візію минулого, яка найінтенсивніше культивується у центрі, зокрема Наддніпрянщині й Лівобережжі; 2) академічної історіографії народницького спрямування кінця XIX – початку XX ст. – сприйняття минулого передусім як поля боротьби братніх слов'янських народів – українського й російського – за православну віру та соціальну справедливість (ця версія "історичної пам'яті" тримає міцні позиції на півдні та сході); 3) націоналістичної історіографії, переважно діаспорної, XX ст. версію минулого, забарвлену сильними націоналістичними аспіраціями, зокрема культом героїв ОУН–УПА як борців за українську державність, притаманну заходіві й почасті Волині [5, с. 114].

На відміну від історичної науки, історична пам'ять є спрощеним сприйняттям минулого членами певної спільноти. Порівнюючи історичну пам'ять та історичну науку, французький соціолог М. Гальббакс стверджував, що колективна пам'ять складається з численних голосів різних груп, тому вона ненадійна, ефективна лише в разі повторень, усучаснює згадуване, тоді як історія – документально підтверджена, має справу з унікальними подіями і критично

дистанціюється від сьогодення, а історичний наратив – монолітний. "Історія як така починається тільки тоді, коли закінчується традиція і соціальна пам'ять тьмяніє і розпадається", – зазначив М. Гальббакс [7, с. 53]. Отже, змістом пам'яті є не стільки об'єктивна інформація про події минулого, скільки уявлення його певного образу, суб'єктивне сприйняття та його оцінка окремою особистістю.

У зв'язку з тим, що пам'ятання – це індивідуальний і суб'єктивний процес, "історична пам'ять", на думку дослідників, є сумнівною метафорою [4, с. 21]. Як зазначила Н. Яковенко, "...людська пам'ять не сягає глибше трьох поколінь, тож ідеться про вигаданий образ минулого – певне "колективне переживання", яке згуртовує спільноту в цілісну одиницю завдяки спільним "спогадам" про нібито єдиного предка, про спільно освоєну/здобуту територію, про спільно пережиті успіхи й невдачі тощо. У цьому сенсі "історична пам'ять", по суті, тотожна мітові, бо вибирає з хаотичного плину сущого якісь певні, потрібні спільноті вартості, а також дає змогу долати тимчасовість і скороминушість життя окремої людини [4, с. 34].

Характеризуючи феномен історичної пам'яті, дослідники вказують на її соціальні особливості. За М. Гальббаксом, індивіди не можуть зберігати та активізувати особисті спогади, якщо їх не сконструйовано у певних соціальних рамках (сім'ї, релігії, нації) і не підтримано цими групами [7, с. 61]. А процес запам'ятовування залежно від об'єкта й технології сприйняття, винятково соціальний, і навіть, якщо належить індивіду, то лише декларативно, опосередковано, через його належність до соціуму.

У сучасних наукових працях на тему історичної пам'яті в Україні найбільш досліджуваною є тема "політики пам'яті", формування образу історичного минулого з певною політичною метою. Суперечливість історичної пам'яті у сучасному українському соціумі є предметом політичних маніпуляцій, а історія стала інструментом різної інтерпретації подій минулого певними політичними силами. У цьому контексті Т. Снайдер влучно зазначив, що "історія, пам'ять та політика є окремими царинами, і відносини між ними далекі від ідеальних" [9, с.40].

У дослідженнях історичної пам'яті, загальноновизнаною є думка про те, що в сучасних умовах маніпулювання колективною пам'яттю стало засобом маніпуляцій індивідуальною і суспільною свідомістю. Відповідно дослідники застерігають про небезпеку використання історії з політичною метою. Зокрема, на думку польського дослідника Є. Єдліцького, колективна пам'ять може бути "холодною" або "гарячою": "холодна" зберігає чи консервує факти, "гаряча" – продукує політично актуальну версію

минулого, а подальший розвиток подій залежатиме від емоційного напруження у суспільстві. Дослідник називає два варіанти використання історичної пам'яті, що спричиняють напруження і конфронтацію у суспільстві: освячення деяких історичних подій, які б перетворили їх на впливові символи і міфи; нагадування про масові кривди з вини іншої групи чи сили [3, с. 94–95].

Отже, історична пам'ять є важливим чинником інтеграції та консолідації українського соціуму. Відповідно до теорії французького дослідника П. Нора, колективна пам'ять концентрується і репрезентується у “місцях пам'яті”, які мають символічне значення, формуючи і зберігаючи пам'ять суспільства. Створення і усвідомлення індивідами “місць пам'яті” є важливим засобом формування групової ідентичності; а дослідження зміни цих місць дає змогу зрозуміти зміну історичної самосвідомості й колективної ідентичності певної соціальної групи [8, с. 37–38].

Таким місцем пам'яті є історичний музей як важлива культурна та суспільна інституція. Основні чинники, зумовлені розвитком глобалізації у різних сферах життєдіяльності людини, процесами культурної диференціації та інтеграції, визначають сучасні тенденції у розвитку музеїв у провідних країнах світу – розширення аудиторії, зростання її чисельності, багатоманітності – та сприяють появі нових типів музеїв, впровадженню інноваційної методики музейної роботи. У нових умовах інформаційні технології, а також здатність активно їх використовувати в практичній діяльності стають важливою умовою життєдіяльності та соціальної комунікації особистості.

Відповідно як основу сучасного розуміння музею дослідники формують нове бачення музейної комунікації, що має на меті подолати культурно-історичну дистанцію, встановити зв'язок між минулим, сучасним і майбутнім, що зумовлює перегляд традиційної структури музейної роботи.

У контексті теорії комунікації види і напрями музейної діяльності спрямовуються на реалізацію різноманітних контактів щодо культурних явищ та феноменів. Створення в музеї умов для набуття досвіду передбачає застосування диференційованого підходу до відвідувачів, врахування їхніх інтересів та мотивів відвідування експозиції чи виставки.

Музейна експозиція, що представляє сукупність музейних предметів, формує предметно-просторове середовище музею, надає можливості для інтерпретації історичних подій та явищ. Естетична цінність музейного експонату визначається його історико-культурним контекстом, який формує ставлення до предмета, а також пов'язаному з ним певного явища чи процесу. Водночас не лише

музейні предмети, але й музейне середовище є культурним простором, втіленням естетичної функції музейної інформації. Експозиція музею, яка є образним втіленням музейної інформації, основним місцем контакту відвідувача із культурно-історичною спадщиною, є також важливим каналом зворотного зв'язку, який гнучко реагує на будь-які зміни у соціокультурній ситуації.

Музейний предмет і музейне середовище є носіями емоційно-образної інформації, набуваючи значення символу певної історичної епохи, явища чи події, – зазначає російський дослідник М.Б. Гнедовський [2, с. 18]. Наявність спільної системи значень знакових систем є основою взаєморозуміння і взаємодії суб'єктів у процесі музейної комунікації.

Музей не може обмежуватися лише передачею відвідувачам наукових знань, необхідно враховувати також мотиви та емоційні запити аудиторії. Здійснюючи відбір експонатів, вилучаючи їх із культурно-історичного середовища, зберігаючи їх та систематизуючи, музей є специфічним каналом культурно-історичної комунікації, носієм історичної пам'яті.

У цьому контексті Ганс Мартін Хінц, президент Міжнародної ради музеїв (ICOM), зазначив, що впродовж останніх десятиліть спостерігається виразна тенденція перетворення музеїв на місця примирення – примирення з минулим, і між колишніми конфліктуючими сторонами, проте не намагаючись гармонізувати історію [6]. Зокрема, музеї Німеччини, працюючи над темами історії нацизму, Другої світової війни, Голокосту, проводять потужну виховну роботу, що має на меті застерегти суспільство, особливо молоде покоління, від повторення трагічних помилок минулого. З іншого боку, наголошує дослідник, залишається домінантним подання історичних, культурних та суспільних явищ з позиції так званих переможців чи переможених в історії, з регіонального чи національного погляду [6].

Конфлікти історичної пам'яті в суспільстві завжди є небезпечними, оскільки спричиняють його дестабілізацію та дезінтеграцію. Значно це стосується посттоталітарних держав, зокрема України, суперечності в колективній пам'яті якої є наслідком тоталітарного минулого, пропаганди та усталених стереотипів. Зокрема, пам'ять про Другу світову війну є однією із найсуперечливіших сторінок історії українського народу, маніпулювання якою гальмує інтеграційні суспільні процеси.

Офіційну політику України щодо пам'яті про Другу світову війну можна загалом схарактеризувати як спробу об'єднати складники “старої” (радянської) та “нової” (західної) традиції в новій моделі, – зазначив В. Гриневич [1]. З одного боку, Україна інколи схиляється до надмірної ідеалізації попе-

редньої війни та створення міфів шляхом конструювання нових символічних систем для опису “героїв” та “ворогів”, з іншого – в офіційних оцінках війни помітні антикомуністичні та антиімперіалістичні мотиви [1]. Формування історичної пам’яті про Другу світову війну, на думку дослідників, ускладнюється низкою чинників: наявністю різного сприйняття війни її учасниками та їхніми нащадками внаслідок тривалого впливу радянської пропаганди; надмірною політизацією питання війни; активним використанням цієї теми різними політичними силами в своїх інтересах.

Враховуючи, що минуле й надалі є предметом політичних маніпуляцій, суспільної дезінтеграції, потребою є об’єднання конфліктних моментів історичної пам’яті. Яким чином музей може сприяти виконанню цього важливого суспільного завдання?

Музей покликаний забезпечувати можливості для відвідувачів досліджувати шляхи, яким чином минуле допомагало формувати різні ідентичності, спільні культури, цінності і толерантне ставлення особистості до різноманітності. Люди мають не лише отримувати знання про історичні події, але й бути готовими до конструктивного діалогу з представниками різних культур, носіями різної історичної пам’яті, виробити толерантне ставлення до них, повагу до їхніх поглядів та уподобань.

Експозиційна та екскурсійна діяльність, що має на меті подолання історичної та культурної дистанції, може стати інструментом для покращення розуміння суперечливих реалій історичного минулого та сьогодення. У цьому контексті важливим є врахування можливостей мови експозиції як засобу спілкування музейної аудиторії з певною історичною та культурною епохою. У виконанні цього завдання важливу роль надають працівникам музею, котрі безпосередньо займаються відбором експонатів та їх організації в експозиції, виставці. Формуючи зміст експозиції, працівники музею втілюють певні ідеї та підходи.

Сучасним підходом до організації експозиційної та екскурсійної діяльності музею є відхід від однобокого традиційного тлумачення історичних джерел й експонатів, що містять оцінки історичних подій і процесів. Оцінка історичного факту завжди має різні інтерпретації. Як зазначає Роберт Страдлінг, “багатоперспективність [...] спрямована на досягнення декількох цілей: для отримання повнішого та ширшого розуміння історичних подій із урахуванням подібностей та розбіжностей поглядів усіх зацікавлених сторін; для глибшого розуміння історичних зв’язків між народами, транскордонними сусідами або більшістю й меншиною у межах національних кордонів; для отримання чіткого уявлення динаміки стосунків між народами та суспільними

групами, що перебувають у взаємній залежності та взаємозв’язках” [10, с. 141–142].

На думку Г.М. Хінца, у глобалізованому світі потрібно переосмислювати сприйняття музейних об’єктів та виставок, щоб створити можливості пояснювати людям світ з різних поглядів. Це дає змогу не лише краще пізнати своє минуле й культуру, але й також зрозуміти іншого. Переосмислення експозиції завжди потребує роздумів про роль музеїв у служінні суспільству. Не об’єкти інформують про себе, а людське сприйняття надає предметам цінності, як пізнавальної, так і емоційної [6].

Відтак використання багатоперспективності в організації історичного матеріалу для експозиції передбачає розгляд певної історичної проблеми з різних кутів зору. За таких умов особистість отримує можливість аналізувати історичні об’єкти та джерела, які можуть представляти різні позиції та кути зору, порівнювати різні описи, шукаючи відмінності і подібності у фактах, а також судження, що виражають певні погляди або думки. З’ясування відмінностей у трактуванні того самого історичного факту чи події та причин такої оцінки (неповна інформація, суб’єктивність, різний досвід, певна релігійна чи політична належність тощо) дають можливість людині формулювати об’єктивні, зважені та незалежні судження при оцінці історичних явищ. За такого підходу відвідувач музею стає активним суб’єктом пізнання історичного минулого.

Важливим суспільно-політичним викликом України є утвердження у свідомості людей політичних та соціально-моральних цінностей, таких як повага до прав людини, свободи і гідності особистості, історичної та культурної спадщини різних народів. Повторення людських трагедій в історії, приклади насильства в сучасних реаліях України підкреслюють важливість порушення таких питань, залучаючи відвідувачів до розмірковування про те, якими були мотиви дій людей у минулому. Такий аналіз дає змогу встановлювати зв’язки між віддаленими в часі історичними подіями й сучасними діями людини.

Через дослідження в музеї різноманітних перспектив пізнання історії засобами експозиційної та екскурсійної діяльності музею сприяє емоційному розвитку особистості, розумінню культурних особливостей та почуття належності до спільноти. За таких умов позитивна мотивація особистості під час пізнання історії дає змогу сформувати її ціннісне ставлення до культури і традицій різних спільнот, готовність до трансляції цінностей іншим членам суспільства, долати можливі негативні наслідки суспільної взаємодії. Аналіз особистістю суперечливих та взаємовисловлюваних питань у процесі ознайомлення із

музейною експозицією забезпечує відвідувачів необхідними навичками для конструктивної взаємодії у суспільстві.

Висвітлюючи трагічні події минулого, найважливішим, на думку Г.М. Хінца, є створення умов, за яких відвідувачі зможуть дізнатися про політичне та історичне тло події, погляди та позиції різних сторін конфлікту. Виставка не повинна бути пропагандистською, чи демонструвати лише один погляд на історичну подію. Примирення пам'яті щодо конфлікту означає взаєморозуміння, а не осуд [6].

Такий підхід дає змогу розглядати експозицію, її інтерпретатора і відвідувача учасниками процесу комунікації, під час якої не лише передається інформація, а здійснюється діалог, обмін думками, виникає співпереживання, що активізує пізнавальну діяльність особистості.

Бачення сучасної ролі музею передбачає розумінням його активного залучення до розвитку суспільно-культурного середовища. Якщо музеї бажають плекати взаєморозуміння, стали форми поведінки та поглиблювати знання минулого своїх країн і суспільств, а також культуру та історію інших, тоді важливо пояснювати історію та культуру країни, її розмаїте населення в соціальних, політичних, релігійних та інших аспектах [6].

Сучасний вимір музейної комунікації характеризується взаємодією музейної аудиторії, спеціалістів різного профілю, а також громадськості упродовж освоєння культурно-історичного середовища. Важливим у цьому контексті є організація не лише комунікації відвідувачів із музейними експонатами, але створення умов для конструктивної комунікації представників різних спільнот – етноконфесійних, вікових, гендерних, соціальних тощо.

За таких умов історичний музей стає місцем контакту, діалогу членів спільноти, що представляють різні погляди, історичні уявлення, культурні уподобання та є носіями різних варіантів історичної пам'яті. Залучення громадськості до участі у прийнятті та реалізації рішень стосовно культурно-історичної спадщини є важливим наслідком ефективної комунікації та співпраці.

Враховуючи те, що минуле й надалі є предметом політичних маніпуляцій та засобом суспільної дезінтеграції в Україні, суспільне порозуміння та примирення щодо суперечливих і вразливих сторінок історичної пам'яті є важливим завданням історичного музею.

Зазначене вище зумовило виокремлення важливої місії історичного музею, що полягає в використанні потенціалу минулого в сучасних культурних процесах, налагодженні в суспільстві конструктивного діалогу. Музей як культурна інституція має потенційні можливості організації соціокультурних процесів у громаді, примиренні та консолідації суспільства. Інтеграція музею у культурно-історичне середовище є важливим напрямом сучасної музейної діяльності та подальшого наукового пошуку.

1. Гриневич Владислав. Друга світова війна в офіційній політиці, пам'яті та політичних дебатах сучасної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ww2-historicalmemory.org.ua/abstrakt_u/02.html.
2. Гнедовский М.Б. Современные тенденции развития музейной коммуникации / М.Б. Гнедовский // *Музееведение. Проблемы культурной коммуникации в музейной деятельности*. – М., 1988. – С. 16–34.
3. Петровський В. Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991–2001) / В.Петровський. – Х.: Майдан, 2003. – 492 с.
4. Яковенко Наталя. Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2007.
5. Яковенко Наталя. “Образ себе” – “образ іншого” у шкільних підручниках з історії / Наталя Яковенко // *Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України*. – К.: Видавництво імені Олени Телізи, 2008. – С. 113–121.
6. Hinze Hans Martin *Challenges and Possibilities. Museums in Globalized World*. Available from: <http://www.museums.org.ua/lection>.
7. Halbwachs Maurice, *The collective memory*, trans. Francis J Ditter, Jr., and Vida Jazdi Ditter (New York, 1980).
8. Nora Pierre. *General Introduction: Between memory and history // Realm of memory: The construction of the French past*. Ed. by Pierre Nora vol.1 New York, 1996.
9. Snyder T. (2002) *Memory of Sovereignty and Sovereignty Over Memory: Twentieth-Century Poland, Ukraine, and Lithuania*. Edited by Jan-Werner Moller. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Strudling Robert. *Teaching 20th-century European History*. – Council of Europe Publishing, Council of Europe, January, 2001, Printed in Germany. – P. 141–142.

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНІ НАПРЯМИ ПРЕСИ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

Н.С. Вовк

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет “Львівська політехніка”

© Наталія Вовк, 2014

Розглянуто та проаналізовано основні пресові органи Української галицької армії. Авторка визначає основні проблемно-тематичні напрями військової преси УГА та наводить їх коротку характеристику.

The article examines and analyzes the main presses edition of Ukrainian Galician Army including “Strilets” and “Striletskyj Shljah”. The author defines the problem-themed areas of military press UGA and gives their brief description including: battle your way troops, the formation of the Ukrainian army, social and economic developments in Ukraine, international events and Ukraine in their context, developments in the oppressed Ukrainian lands, meet the religious needs of the military, biographical material, and the host government leaders, the cultural life of the state and army. The author also examines the status information content of contemporary periodicals Western Ukrainian People’s Republic. Analyzing the material can form a definite conclusion about the difficult path of creating Ukrainian troops, its problems and mistakes along the way. Besides, author identifies the following problem-themed areas, typical only for military press UGA: coverage in Galicia, a retrospective reflection of events 1918 (Battle for Lvov), problems of military specialists and their use Galician Army – advantages of specialists – not Ukrainian service to UGA, preserving the integrity of Galician Army’s unity, which substantiated the need to keep the morale of the troops, the desire to win Galicia.

На сучасному етапі державотворення національна військова історична наука активно розвиває нові теми дослідження. У цьому контексті велику увагу звертають на Українську галицьку армію, створення та діяльність якої стала об’єктом та предметом численних сучасних досліджень. На перший погляд сучасні дослідники вичерпно опрацювали цю проблематику. Втім, якщо уважно проаналізувати їх праці, спостерігаємо, що є проблеми, які залишилися поза увагою науковців. Однією з таких проблем є документно-інформаційне забезпечення діяльності УГА загалом та стан військової преси зокрема. Переважно стан інформаційного наповнення тогочасних часописів ЗУНР вчені розглядають лиш поверхнево та в контексті інших питань.

Метою статті є аналіз основних проблемно-тематичного спрямування військової преси Української Галицької армії.

Військові дії, які точилися на теренах Західної України у 1918–1919 рр., потребували від керівництва Західної Української Народної Республіки не лише приймання обдуманих і проаналізованих військових рішень, а й повного інформаційного забезпечення війська. Останнє завдання покликана була виконати, перш за все, преса, як регіональна, так і військова. Тому разом із державними виданнями, регіональною періодикою наприкінці 1918 р. у Галицькій армії з’являється власна військова преса,

яка ґрунтувалася на традиціях, закладених журналістикою січового стрілецтва. З цього приводу С. Сегеда зазначав, що найголовнішим завданням урядових військових видань було: “освітлювати всебічно теорію військового діла і зокрема синтезовану, етапи закінченої світової війни, а також тої боротьби, яку провадила Українська армія за державну незалежність України” [1].

Аналіз публікацій видань УГА засвідчує, що більшість їх належала до таких проблемно-тематичних напрямів: бойовий шлях війська; утворення українського війська; суспільно-економічні події в Україні; міжнародні події та Україна в їхньому контексті; події на поневолених Українських землях; задоволення релігійних потреб військовиків; біографічні матеріали керівників уряду та війська; культурне життя держави та війська.

Висвітлення бойового шляху війська – це один із найважливіших проблемно-тематичних напрямів військової преси, бо від успіху боротьби залежало все: господарське, культурне життя України, й міжнародне становище й існування України як держави. Обсяг публікації про бойові події залежав від активності дій на передовій. Затишшя на фронті спричиняло появу на шпальтах газет значної кількості агітаційно-пропагандистських матеріалів, більше уваги надавалося міжнародним подіям та суспільно-політичному життю.

Творення війська – важливий проблемно-тематичний напрям часописів УГА, у яких відображалося всі етапи становлення та розвитку армії. Публікації висвітлювали різні аспекти творення українського війська, етапи його реформування. Наприклад, висвітлювались нові призначення, принципи творення українського війська, найголовніші напрями командування щодо цього. Окремими тематичними напрямами висвітлення преси УГА були: висока фахова підготовка керівників війська; дисциплінованість армії; затвердження і забезпечення одностроїв українського війська; введення відзнак, ступенів (звання), взаємодія фронту і тилу. Військова преса також відображала вплив урядових актів на хід творення українського війська [10].

Аналізуючи матеріали такого типу можна сформулювати певний висновок про нелегкий шлях творення українського війська, його проблеми й помилки на цьому шляху. Матеріали цього проблемно-тематичного напрямку розташовані у хронологічній послідовності, що дає можливість розуміти динаміку процесу. Велика увага звертається на підняття духовності, патріотизму військовослужбовців, їх самооцінку і самоповагу. Окремою тематикою військової періодики УГА була пропаганда ідейної боротьби за незалежну соборну Україну, поширення ідеї серед цивільного населення. Так, у західноукраїнських виданнях редакційні комітети пропонували читачам інструкції щодо пропагандистської роботи: “До Українського Війська з Галичини” [3], “Як освідомлять народ?” [6], “Завдання Галицького війська” [4]. У пресі УГА також робилися наголоси на важливості збору матеріалів про творення українського війська для історії [5]. Низка публікацій історичної тематики у військовій пресі мала на меті показати славне минуле України і утвердити сподівання на майбутнє. У статті “Галичина і Наддніпрянина. Взаємний захист у тяжких хвилях. (Історична пригадка)” проводяться паралелі Західної і Східної України, читач підводиться до висновку про спільність історичного минулого і майбутнього Галичини та Наддніпрянини. З цього приводу С. Середя влучно зауважує, що преса як Армії УНР, так і УГА послідовно дотримувались позиції, що Україна має бути єдиною, соборною, незалежною державою [1]. Україна довгий час була розділена на дві частини, що мало вплив на формування характерних відмінностей між українцями, що населяли західні та східні області. Газети звертали значну увагу на це питання, всіляко підкреслювали у своїх публікаціях єдність українського народу. Наприклад, у статті “Злука всіх земель України та Українське військо” наголошено на надзвичайній важливості цієї події та її вплив на подальшу долю держави: “І ось тепер прийшов

великий час, коли сам український народ у вільній Нар. Республіці може свідомо нищити ту спадщину московської і австрійсько-польської культури, коли може всіх сил доложити щоб з’єднати себе духовно, щоб створити в відношенні до народу – оден український світогляд” [3]. Такі звернення-заклики до єднання лунали і в інших матеріалах центрального видання УГА під заголовками “До Українського війська з Галичини”, “До Українських селян і міщан” [2], де висловлювались прохання селян-наддніпрянців підтримувати військо і біженців з Галичини.

Однією із провідних тем української військової преси було висвітлення економічних та соціально-політичних подій в Україні, від яких залежала доля держави. Глибокий коментар політичних подій давав можливість читачам краще зорієнтуватись у суспільно-політичному житті держави. Преса звертала достатню увагу на питання формування урядів, ведення національної політики. Публікації вказують на постійну увагу часописів до суспільно-політичних подій у державі і неослабний інтерес до таких повідомлень. Тісний зв’язок суспільно-політичних проблем з економічними, зумовлений особливостями історичного періоду становлення української держави, був причиною того, що подекуди автори статті об’єднували в один проблемно-тематичний напрям матеріали, які розповідали про суспільно-політичне та економічне життя країни.

Основний склад УГА переважно складався із представників селянства та сільської інтелігенції, тобто людей, чиє довоєнне життя було тісно пов’язане з працею на землі і які розуміли, що від вирішення господарських справ на рівні держави залежить становище і їхніх сіл. Роз’ясненню складних для селян питань політичного та господарського влаштування держави присвячувалися матеріали у більшості часописів. Публікації, які об’єднувала проблема господарських проблем, займали значне місце на сторінках газет, але, як підкреслювалося в пресі, без вирішення політичних проблем господарських питань не розв’язати [1]. Також публікувались відомості про становище з хлібом, заходи уряду для постачання армії, грошові відносини. У військовій пресі акцентувалась увага на значенні війська на конкретному етапі у врегулюванні господарських питань.

Актуальність тематики міжнародного життя у військових часописах зумовлювалося складним міжнародним становищем України. На жаль, часто обставини в історії складались так, що доля України вирішувалась не в Україні, оточеній численними ворогами, а залежала від інших держав, що сподівалися на подальше використання України у власних інтересах. У деяких номерах газет матеріали про міжнародні події займали до половини газетної

площі, оскільки редакторський колектив розумів важливість впливу подій у Європі на становище України серед народів Європи, ставлення європейських держав до України на становлення її як держави. Географія країн, відомості про які висвітлено на шпальтах військових газет, широка: Польща, Угорщина, Румунія, Білорусь, Литва, Австрія, Франція, Німеччина, Південно-Слов'янська держава (Хорватія, Сербія, Славонія, Країна, США, Бразилія та ін.). Можна виділити такі аспекти цього проблемно-тематичного напрямку: політичні події за кордоном; військові події в закордонних країнах; новини економіки закордонних країн; аналіз становища України в контексті міжнародних подій і ставлення до неї з боку країн Європи, Америки; новини науки культури за кордоном; закордонні події побутової тематики. Спричинила таку увагу до міжнародних подій і залежність існування самостійної України від політичного курсу Європи та Америки. Тому увага оглядачів зарубіжних подій була прикована, насамперед, до політики. Та марним були сподівання українського народу на підтримку інтересів Української держави.

Окремо варто звернути увагу на матеріали, що висвітлювали політичні події у Польщі. Відомості щодо економіки і політики подано здебільшого стисло. Більше уваги надавалось військовим подіям у Польщі. Крім власних матеріалів, у пресі використовувались передруки з різних газет, переважно польських. Цікавою була практика публікацій ворожих оперативних звітів, які друкувалися в українському перекладі із збереженням змісту оригіналу без коментарів. Поруч публікувалася інформація про ті самі події з погляду редакції. Отже, аналізуючи проблемно-тематичний напрям, що характеризує міжнародне життя, можна зробити висновок про врахування часописами багатогранності інтересів читачів щодо міжнародних подій і вміле використання розміщення матеріалу на газетній площі для посилення інформованості особового складу війська та пропагандистського впливу.

Культурне життя країни часописи висвітлювали досить лаконічно. Це пов'язано із перебуванням Галичини у стані війни, а також із військовою специфікою видання. Військова преса подавала регулярні огляди новин культури з українських військових та цивільних часописів, повідомлення про вихід у світ нових культурологічних видань, повідомлення про культурні заходи в місцях дислокації армійських підрозділів [7]. Серед матеріалів військової преси була низка публікацій, спрямованих на задоволення релігійних потреб військовиків. Їх можна зарахувати до окремого проблемно-тематичного напрямку. Газети регулярно вміщували мате-

ріали, в яких показувалась спільна просвітницька робота армії і церкви, друкували календарі церковних дат, вітання війську від командирів і самої редакції з нагоди найвизначніших християнських свят. Потрібно зауважити, що на сторінках газет не друкували активної релігійної пропаганди, радше релігійність більшості читачів зумовила формування в газеті цього проблемно-тематичного напрямку. Військові часописи, враховуючи психологію військовика, для "релаксації" поміщали цікаві різнопланові короткі повідомлення, що не стосувалися глобальних тем, гумористичні оповідання, патріотичні та ліричні вірші тощо.

Проблемно-тематичними напрямками, характерними лише для військової преси УГА, можна вважати: висвітлення подій у Галичині, зокрема тяжкого становища українців, звірств поляків; ретроспективне відображення подій 1918 р. (битва за Львів), що мало вплив на сучасне становище в Галичині й на формування світоглядних позицій вояків; проблеми військових фахівців і їх використання Галицькою армією – переваги залучення фахівців – не українців до служби в УГА; збереження цілісності Галицької армії, її єдності, що обґрунтовувалось потребою зберегти бойовий дух війська, прагнення відвоювати Галичину. Характерною ознакою преси УГА були матеріали "Життєпис Вождів Української Армії" [9], де на прикладі життєвого шляху командирів розкриваються історія становлення українського війська, його структура, бойовий шлях, формувалось глибоке розуміння психології особистості командира. В окремий проблемно-тематичний напрям преси УГА варто виділити інструктивні статті щодо написання історичних мемуарів. Низка статей, що виходили з продовженням, інструктували стрільців і старшин, як виконувати цю важливу справу: "Як писати мемуари. Практичні вказівки і пояснення". Серед інструкцій щодо опису села, фабрик, ремесел є ті, що стосуються воєнних дій: "Вибух війни", "Окупація", "На війні" тощо. Завдяки цій клопіткій та планомірній роботі сьогодні маємо багату мемуарну літературу, що допомагає сучасним історикам точніше відтворити картини визвольних змагань. Вже на той час заклики до збереження архівів: "наші архівні скарби розтаскуються, псуються, знищуються, одним через непорозуміння, другим "принципово", третім для своєї власної корості та охорони" [9].

Проаналізувавши війську пресу Української Галицької армії, можна констатувати, що вона не лише висвітлювала військові події з фронту, а й не залишала поза увагою такі сфери життя українського народу, як культура і економіка, міжнародне життя і політичні аспекти співпраці з іншими державами,

соціальний статус населення та оглядовий екскурс в історію України. Безперечно, лейтмотивом преси того часу було творення українського війська та його матеріальне і технічне забезпечення. Необхідно також звернути увагу і на той факт, що на шпальтах газет сформувалася і окрема рубрика, яка висвітлювала події лише в Галичині.

Отже, преса УГА мала не лише інформаційний складник, а й державотворчий, оскільки була покликана об'єднати український народ у боротьбі проти загарбників та створити цілісну, незалежну державу.

1. Сегеда С.П. Порівняльний аналіз тематичних напрямів військової преси Армії УНР та УГА (1919 р.) / С.П. Сегеда // Гілея: науковий вісник: Зб. наук. пр. Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. – К., 2010. – Вип. 34. – С. 72–79. 2. Стрілець. – 1919. – 6 квітня. – №17. 3. Стрілець. – 1919, 11 липня. – №42. 4. Стрілець. – 1919, 14 липня. – №45. 5. Стрілець. – 1919, 23 липня. – №48. 6. Стрілець. – 1919, 24 серпня. – №59. 7. Стрілецька думка. – 1919. – 9 травня. – № 3. 8. ЦДАВОВ України, м. Київ. – Ф. 4069. – Оп.1. – Спр.2. – Арк. 1. 9. ЦДАВОВ України, м. Київ. – Ф. 4069. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 4. 10. ЦДАВОВ України, м. Київ. – Ф. 2208. – Оп. 6. – Спр. 121. – Арк. 1.

ДО ПРОБЛЕМИ ВІКТИМНОГО ХАРАКТЕРУ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

В.М. Гнатюк

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет “Львівська політехніка”

© Гнатюк В.М., 2014

Розглянуто специфіку образу Голодомору 1932–1933 років у історичній пам'яті українського народу. Стверджується, що цей образ є переважно віктимним, що зумовлено особливостями дотеперішнього дискурсу у вітчизняній науковій і публіцистичній літературі та в суспільстві загалом. Такий стан речей автор вважає небезпечним для розвитку української нації та держави, оскільки віктимність є демотиваційним чинником, породжує фаталізм, пасивність, зневіру. Автор наголошує на потребі корегувати цей образ Голодомору в історичній пам'яті, шукати певний позитив, який нейтралізував би віктимність і мотивував би українців на впевненість у собі, віру в свої сили. Такі позитивні моменти автор вбачає у фактах героїчного опору комуністичній владі, а також у фактах альтруїзму, жертвовності заради порятунку інших, у прагненні побудувати в Україні демократичне суспільство загального добробуту.

In the article the specification of the image of the Holodomor in the historical memory of the Ukrainian people is concerned. The conclusion is drawn, that this image has mostly victim character. It happened because a lot of people were exterminated during a very short period and nobody was accused for that crime. The modern discourse of Ukrainian scientists stimulates that feeling because of its concentration on the suffering of victims and negative consequences of the Holodomor for the further history of the Ukrainian people.

That consciousness of self as a victim by a big part of Ukrainians during the period of Holodomor and dozens of years after it under the dictatorial communist regime is very dangerous for the mentality of their modern descendants, because that feeling can bear the negative feelings of passivity and fatality. But it's not aloud, that the information about the Holodomor could create inside of our contemporaries the feeling of danger, make them afraid of the state power. Now a lot of Ukrainians have these feelings also every fifth Ukrainian is afraid of repeating of the famine. The Ukrainians need the positive feelings of optimism, faith on their own forces, their capability to create a good future for their children. They need a discourse that could create a feeling of dignity. The author tries to find some positive facts in the Holodomor history, that can motivate the modern Ukrainians for building of the welfare society. Those are the facts of heroism of the Ukrainians fighting the communist system during 1929–1933 years, especially the murders of communist activists, the facts of altruism and successful building of high-developed state.

It is necessary to form the strong thinking about legitimacy of the state power that kill its people, make them die because of famine. Such a power could be changed without any doubt. Everybody has a right to fight such a regime and to change it.

Голодомор 1932–1933 років є важливим в історичній пам'яті українського народу. Унаслідок отриманої травми він зумовлює певною мірою і деформацію національну, і наше сприйняття сучасних реалій, і нашу суспільну поведінку.

З об'єктивних та суб'єктивних причин образ цього Голодомору, як і двох інших (1921–1923, 1946–1947 рр.), набув у свідомості українського народу віктимних ознак. Сталося це, перш за все, тому, що протягом короткого періоду більшовицька влада виморила – у найжорстокіший спосіб – мільйони безвинних людей, практично без організованого й рішучого опору з їхнього боку. По-друге, досі за цей

злочин нікого не покарано – ні ідеолога й виконавця геноциду – комуністичну партію, ні її очільників.

Підсилюють віктимне сприйняття цієї національної трагедії українців й особливості наукового та суспільно-політичного дискурсу з відповідної проблематики в Україні, наголошення і дослідниками, і громадськими та політичними діячами переважно на масовості жертв, їхніх стражданнях, жорстокості катів, жахливих негативних наслідках для подальшого розвитку нашого народу.

Немає сумніву, що всі ці факти є важливими для пізнання минулого, проте, їх хаотичне, безконтрольне нагромадження має певну загрозу,

зневірюючи людей у можливості побудови успішного суспільства загального добробуту. Треба думати й про пом'якшення, і навіть про нейтралізацію травматичної дії цих фактів на психіку та суспільну поведінку українців. Не можна допустити, щоби під впливом потоку негативної інформації про часи Голодомору людей опановували почуття страху перед владою, зневіри в людині, приреченості, безпорадності, упослідженості, меншовартісності, що було характерним для наших співвітчизників у післяголодоморний період за радянських часів і що притаманне значній частині українців і нині. Як доводять сучасні дослідники, і такі негативні риси багатьох наших краян, як “стокгольмський синдром” (ототожнення себе з агресором внаслідок підсвідомого панічного страху перед ним), українофобія, зречення свого коріння, свого роду й власного народу, пристосуванство, алкоголізм – також походять з часів Голодомору [1, С. 243–255].

Тому, водночас із усебічним ушануванням пам'яті загиблих, публікацією мартирологів, слід подбати й про те, щоби віктимність історичної пам'яті українців про Голодомор скоригували інші, позитивно заряджені дискурси, які вселяли б у наших краян оптимізм, життєрадісність, віру в свої сили, у власну здатність забезпечити щасливе майбутнє для себе і своїх дітей, – дискурсами, які виховували б патріотизм, почуття гідності й гордості за свій народ.

Перш за все, слід популяризувати численні факти опору більшовицькій владі, який чинили українці в період колективізації, розкуркулення й Голодомору. Це збройні повстання селян, жіночі бунти-“волинки”, убивства й побиття активістів, підпали їхніх хат, колгоспного майна, масові відмови від вступу до колгоспів та виходи з них разом з майном, це втечі селян до українських міст і в інші регіони СРСР та за кордон, приховування збіжжя тощо [2].

На фактах граничної жорстокості більшовицької влади щодо українців та доведення їх до втрати людської подоби (трупoidство, канібалізм, втрата родинних почуттів, моральних норм) потрібно виховувати переконання, що влада, яка прагне до визиску своїх громадян і доводить їх до зuboжіння, стає нелегітимною і має бути усунена або знищена всіма можливими засобами.

До того ж слід опиратися такій владі масово й рішуче, бо краще смерть у бою, ніж повільне вмирання в жахливих муках, і якщо кожен поставить собі за мету вбити хоча б одного ворога, який знущається з людей, цих ворогів значно поменшає, а решта будуть налякані й утечуть. Не коритися, гуртуватися, не дозволяти владі принижувати людську гідність і опускати людей до рівня худоби, чинити масовий опір за найменших ознак спроб влади визискування людей і нехтування їхніми

правами – таким повинен бути один із головних уроків Голодомору. І якщо ми станемо такими рішучими борцями з жорстокою владою – це означає, ми засвоїли цей урок, історична пам'ять спрацювала в конструктивному, правильному напрямку. Подвиг Майдану 2013–2014 рр., героїзм наших співвітчизників у російсько-українській війні на Донбасі продемонстрували, що українці вже ніколи не будуть покірними жертвами свавільної влади чи іноземних загарбників.

Потрібно також активніше залучати в голодоморний дискурс факти жертвовності, самовідданості, героїзму, який виявляли українці, намагаючи врятувати від загибелі під час Голодомору своїх рідних і близьких, сусідів, односельців. Таких фактів є чимало, чи не в кожному спогаді очевидців можна знайти вдячні згадки про батьків, голів колгоспів, “активістів”, які намагалися рятувати життя інших людей, нерідко ризикуючи власним. Зокрема, про велику кількість таких фактів дізнався й автор цих рядків, збираючи матеріали для книги про Голодомор у Переяслав-Хмельницькому районі Київської області [3, С. 94, 228, 234].

Ці факти величі душі українців потрібно зібрати з численних свідчень очевидців і видати багатотомовими виданнями, і тоді вони певною мірою врівноважать протилежні відомості – про жорстокість і байдужість людей одних до одного в голодні роки, про звиродніння одвічних моральних засад і моделей поведінки, що, на жаль, переважають у сучасному дискурсі про Голодомор.

Добрим знаком повороту саме до такого висвітлення в позитивному ключі трагічних подій 1932–1933 років став вихід книжки “Людяність у нелюдський час” [4], де зібрано чимало згадок про людей, що зберегли в найтяжчих умовах гідність, любов, милосердя й співчуття до своїх ближніх.

Значно ширшого висвітлення потребують і факти допомоги голодним на підрадянській Україні з боку співвітчизників з Галичини, Буковини, Закарпаття, а також із західної української діаспори, що є дуже важливим для зміцнення консолідації наших краян. На жаль, попри наявність деяких монографічних досліджень з цієї проблематики [5], майже відсутні спогади очевидців про ті далекі події в прикордонній смузі над Дністром і Збручем.

Особливо вагомою допомога західних українців східним виявилася під час Голодомору 1946–1947 років, коли мільйонних жертв удалося уникнути саме тому, що наддніпрянці їздили за продуктами в Західну Україну. “Добре пам'ятаю 1947 рік, – зазначає І. Шульга. – Нас тоді врятувала Західна Україна, коли б не вона – був би новий 1933 рік” [6, С. 194]. Мабуть, і серед сучасних донеччан та луганчан є чимало таких, хто вижив завдяки допо-

мозі галичан, і зміг потім завести сім'ю, продовжити свій рід. Широка публікація й популяризація цих фактів могла б і сьогодні зробити нашу націю виразно згуртованішою.

Голодомор, як і Друга світова війна та сталінські репресії, спричинили важку демографічну кризу в українців. За підрахунками вчених, якби не ці негативні фактори, зараз наших співвітчизників мало б бути не менше 100 млн осіб [7].

Тому дискурс Голодомору завжди буде неповним, якщо в ньому не розглядатимуться шляхи компенсації цих людських втрат, шляхи прискореного відтворення української нації. Потрібно реалізувати державні програми зі стимуляції підвищення народжуваності, піднесення індексу людського розвитку (ІЛР), однією із важливих складових якого є тривалість життя населення, що прямо залежить, своєю чергою, від його рівня добробуту та рівня розвитку медичної галузі. Потрібно пропагувати багатодітність, надаючи відповідним родинам достатню державну допомогу, рівно як і сиротинцям, інтернатам, матерям, що самі виховують дітей. Кожна свідома українська родина в репродуктивному віці повинна вважати своїм громадянським обов'язком виховати якомога більше дітей, щоби компенсувати втрати, які сталися внаслідок катаклізмів ХХ століття, а отже, зміцнити й поширити свою націю на рідній землі та в світі.

До речі, чимало народів застосовують заходи для збільшення своєї чисельності як політичний інструмент, спрямований на зміцнення власних позицій у тому чи іншому регіоні (албанці, кримські татари).

Нарешті, остаточно подолати відчуття віктимності і пов'язані з ним відчуття безнадії, приреченості наші співвітчизники зможуть лише тоді, коли збудують високорозвинене суспільство вільних, успішних і щасливих людей, що посяде гідне місце серед найрозвинутіших країн світу. Тоді кожен українець, віддаючи шану жертвам Голодоморів та інших катастроф своєї нації в ХХ столітті, виповниться гордістю за її силу розуму, волі й духу, що змогли її, майже вщент знищену, упосліджену піднести до найвищих вершин поступу людства.

1. Рева І. *По той бік себе: соціально-психологічні та культурні наслідки Голодомору і сталінських репресій.* – Дніпропетровськ: Свідлер А.Л., 2013. – 270 с. 2. Улянич В. *Терор голодом і повстанська боротьба проти геноциду українців у 1921–1933 роках.* – К.: МАУП, 2004. – 84 с.; Махорін Г. *Опір Геноциду в 1932–1933 роках.* – Житомир, 2008. – 88 с. 3. *Голодовка: 1932–1933 роки на Переяславіщині: Свідчення / Упор.: Ю.В. Авраменко, В.М. Гнатюк.* – Переяслав-Хмельницький; Київ; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. – 445 с. 4. *Людяність у нелюдський час / Упор. В.С. Теліцак, В.М. Яременко.* – Львів: Часопис, 2013. – 236 с. 5. Папуга Я. *Західна Україна і Голодомор 1932–1933 років: морально-політична і матеріальна допомога постраждалим.* – Львів: Астролябія, 2008. – 248 с. 6. Садовий В. *Галицька преса 30-х років ХХ ст. про голодомор у Великій Україні.* – Дрогобич: Коло, 2008. – 74 с. 7. Шульга І. *Голод на Поділлі.* – Вінниця: Континент – ПРИМ, 1993. – 224 с. 8. Колісник О. *Еліта та псевдоеліта: пасіонарії та субпасіонарії в українській історії та сьогоденні [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://www.universum.lviv.ua/journal/2012/3/kolis.htm>

ОБҐРУНТУВАННЯ УЗАГАЛЬНЕНОГО ПРЕДМЕТА ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНОСТІ “МУЗЕЙНА СПРАВА ТА ОХОРОНА ПАМ’ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ”

І.З. Дуцяк

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет “Львівська політехніка”

© Дуцяк І.З., 2014

Проаналізовано предмет діяльності спеціальностей “музейна справа” та “охорона пам’яток історії та культури”. Виявлено спільні та відмінні компоненти предметів діяльності цих галузей. Обґрунтовано два синонімічні варіанти формулювання узагальненого предмета діяльності для спеціальності “музейна справа та охорона пам’яток історії та культури”.

Subjects of activity of specialties “museum” and “cultural heritage” are analysed. The common and distinctive components of subjects of activity of these branches are revealed and two synonymous formulations of the generalised subject of activity for a specialty “museum and cultural heritage” is proved. Arguments concerning an incorrectness of generalisation of concepts “a museum subject” and “object of a cultural heritage” with terms “cultural property” or “cultural heritage” are presented. The content of concept “Museum object” is proved also. The content of this concept should cover following attributes: placed and considered in a museum unique inanimate (artificial or natural) objects, the perception of which can satisfy the senses cognitive, educational and aesthetic needs of the general public.

Навчальний процес у галузях музейної справи, охорони культурної спадщини та охорони природної спадщини організований у різних країнах по-різному. В деяких країнах фахівців кожної із зазначених галузей готують за окремими навчальними планами відповідно до різних освітньо-професійних програм (так є в більшості європейських країн). У деяких країнах, навпаки, усі три згадані галузі знань об’єднані в одну спеціальність. Для прикладу, в Російській Федерації студенти, які хочуть працювати в одній з цих галузей, навчаються за спеціальністю 072300 “Музеологія й охорона об’єктів культурної та природної спадщини”). У деяких країнах об’єднують частину зі згаданих спеціальностей. Скажімо, в Україні окремо готують фахівців з охорони природної спадщини, а фахівців з музейництва та охорони культурної спадщини об’єднують у спеціальність 020103 “Музейна справа та охорона пам’яток історії та культури”. У зв’язку з цим, для оптимальної організації навчального процесу виникає потреба концептуального узгодження галузей знань “музейна справа” та “охорона пам’яток історії та культури”. Згадана потреба проявляється, зокрема, у необхідності формулювання узагальненого предмета діяльності галузей знань, об’єднаних в одну спеціальність. Аналіз вказаної проблеми став предметом цієї публікації.

Автор не знайшов публікацій вітчизняних авторів щодо зазначеної проблеми. Це можна пояснити тим, що формування освітньої спеціальності “Музейна справа та охорона пам’яток історії та культури” перебуває в Україні не етапі становлення (про це свідчить, зокрема, відсутність державних освітніх стандартів для цієї спеціальності). Відсутні такі публікації також у чужоземних виданнях, оскільки в більшості країн вивчення музеології відокремлене від вивчення пам’яткоохоронної діяльності, яку опановують у межах спеціальності “культурменеджмент”.

Під час дослідження виконано такі пізнавальні дії: 1) порівняння предметів діяльності для галузей “музейна справа” та “охорона пам’яток історії та культури” з метою виявлення спільних та відмінних ознак цих предметів діяльності; 2) узагальнення, тобто формування поняття, зміст якого охоплює змісти початкових понять; 3) підбір терміна до узагальнюючого поняття.

Головні результати щодо аналізу сформульованої проблеми, отримані в результаті дослідження, є такими.

Насамперед, виявимо ознаки предмета діяльності в сфері музейної справи. Важливо акцентувати, що йдеться не про предмет дисципліни *Музеєзнавство*, а про предмет діяльності фахівця-музейника. (У сучасному музеєзнавстві сформувалися такі

головні підходи до тлумачення його предмета: 1) інституційний підхід, згідно з яким предметом музеєзнавства є музей як соціокультурне явище; 2) предметний підхід, згідно з яким предметом музеєзнавства є музейний предмет; 3) функційний підхід, згідно з яким предметом музеєзнавства з отримання знань про функції музеїв; 4) так званий комплексний підхід, згідно з яким предметом музеєзнавства є отримання знань про музейність (у сенсі того ставлення людей до дійсності, яке виявляється у вміщенні частини об'єктів дійсності в замкнені місця для збереження і суспільного використання цих об'єктів).

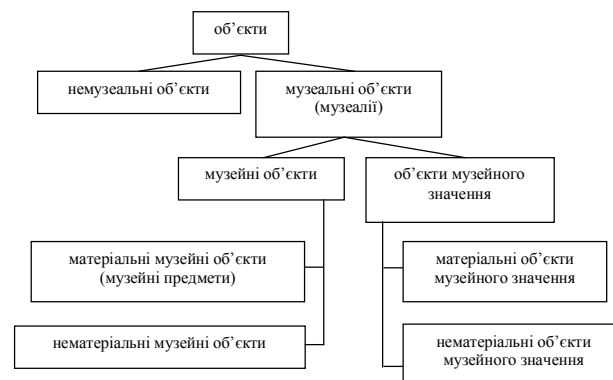
Водночас, якщо йдеться про предмет діяльності фахівця-музейника, то сюди треба насамперед зарахувати музейні предмети, тобто ті предмети, які через свою суспільну значущість (зумовлену меморіальною, пізнавальною, виховною, науковою чи естетичною цінністю), а також унікальність переміщені в спеціалізоване приміщення чи замкнену територію, де налагоджено публічний доступ до них та їхнє зберігання. Однак, предметом діяльності музейника є не тільки ті предмети, які вже вміщені в музей, але й ті, які є поза музеєм, але які також доцільно розмістити в музеї (тобто предмети музейного значення). Отже, предмети музейного значення, повинні мати такі самі ознаки, як і музейні предмети (суспільна значущість, зумовлена меморіальною, пізнавальною, виховною, науковою чи естетичною цінністю, а також унікальність), а єдина відмінність між ними та, що одні вміщені в музей, а інші – ні. Ці ознаки називають музеальністю. Тому предмет діяльності музейника (музейні предмети та предмети музейного значення) можна охопити поняттям *об'єкти з ознаками музеальності*, тобто *музеалії*.

Музеалії є об'єктами діяльності не тільки музейників, тобто, коли йдеться про музейників, то згадане поняття треба дещо звужити. Це пов'язано з тим, що музеалії (як культурного, так і природного походження) можна поділити на дві групи – рухомі, тобто такі, які можна перемістити з місця їх розміщення, без втрати ними музеальності, і нерухомі, тобто такі, переміщення яких призведе до втрати ними музеальності (тобто суспільної значущості, зумовленої меморіальною, пізнавальною, виховною, науковою чи естетичною цінністю та унікальністю). Рухомі музеалії (культурного чи природного походження), які можна перемістити без втрати ними музеальності, переміщують у спеціальні замкнені місця (будівлі чи території), які називають музеями. Нерухомими музеаліями опікуються інші установи, зокрема нерухомими музеаліями культурного походження опікуються пам'яткоохоронні установи, тоді як нерухомими музеаліями природного походження опікуються природоохоронні установи. Отже,

предметом діяльності музейників є лише рухомі музеалії.

Для усунення деякої неоднозначності в аналізованих поняттях, треба уточнити також, яке саме слово доцільно вживати в терміні “музейний предмет” – *предмет* чи *об'єкт*. Якщо йдеться, скажімо, про реставрацію чи консервацію, то справді, йдеться про щось матеріальне, з чим насамперед асоціюється слово *предмет*. Однак, коли йдеться про експозицію, то експонати в музеї можуть бути як матеріальними, так і нематеріальними. Якщо йдеться про предмет діяльності музейника, то коректнішими будуть поняття *музейний об'єкт* і *об'єкт музейного значення*.

Якщо слово *предмет* тлумачити широко, тобто як матеріальне чи нематеріальне, то в згаданих термінах можна вживати слово *предмет*. Водночас, у формі аналізованих термінів немає інформації про те, широко чи ні вжите слово *предмет*, що призводитиме до неоднозначності під час його сприйняття. Тому, аби уникнути згаданої неоднозначності доцільно стосувати термін *предмет* до матеріальних об'єктів, а матеріальне й ідеальне узагальнити словом *об'єкт*. У підсумку отримуємо гніздо взаємопов'язаних понять у такому вигляді:

Підставою для твердження, що до предмета діяльності музейників належать музейні предмети (чи, як було згадано, ширше – музейні об'єкти), можна зробити також на основі інших аргументів. Зокрема, такий висновок можна зробити на підставі дефініції поняття “музейний фонд”, відповідно до якої, згаданий фонд охоплює музейні предмети, музейні колекції та музейні зібрання. (“Музейний фонд України – сукупність окремих музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань, які постійно зберігаються на території України, незалежно від їх походження та форм власності, а також музейних предметів і музейних колекцій, що знаходяться за межами України і є власністю України або відповідно до міжнародних договорів підлягають поверненню в Україну” [1]). Водночас і поняття *музейна колекція*, і поняття *музейне зібрання*

означають також через поняття *музейний предмет*: “музейна колекція – сукупність музейних предметів, що об’єднані однією або кількома спільними ознаками; музейне зібрання – сукупність музейних колекцій та музейних предметів, а також пов’язаних з ними бібліотечних фондів, архівів, каталогів та наукової документації музею” [1]).

Аналізуючи предмет діяльності музейника важливо відзначити також, що термін *музейний предмет* дефініюють через термін *культурна цінність*: “музейний предмет – культурна цінність, якість або особливі ознаки якої роблять необхідним для суспільства її збереження, вивчення та публічне представлення” [1]. З одного боку, треба зауважити, що ознаки, приписувані в цій дефініції музейним предметам, повинні бути також у предметів музейного значення, отже, цю дефініцію треба доповнити додатковою ознакою (розміщена чи ні культурна цінність у музеї). З іншого боку, означення музейного предмета через культурну цінність має низку недоліків, що буде проаналізовано далі.

Як було згадано вище, означення предмета діяльності музейних працівників через культурні цінності має низку істотних вад. Перша вада пов’язана з недосконалістю означення в українському законодавстві терміна “культурна цінність”. Дефініюючи термін *культурна цінність* Закон України “Про музеї та музейну справу” спрямовує читача до Закону України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей” (культурні цінності – об’єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню, охороні, перелік яких визначено Законом України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей” [1]). Водночас в останньому зі згаданих законів, культурну цінність ототожнено з перемішуваними громадянами під час перетину кордону предметами (фактично йдеться про предмети, які переміщують без виконання спеціальних інженерних проєктів). Відповідно споруди й інші об’єкти, які є предметом охорони відповідно до Закону України “Про охорону культурної спадщини” і які також відповідно до сучасного розвитку техніки, можуть бути переміщені, не кваліфікуються як культурні цінності. Для прикладу, якщо особа, яка перетинає кордон перевозитиме фрагмент церкви, яка має статус пам’ятки, то цей фрагмент буде кваліфікуватися як культурна цінність. Якщо ж особа перемішуватиме всю церкву, то такий об’єкт не буде кваліфікований як культурна цінність, а отже на його переміщення жодних перепон немає. (Згідно зі згаданим законом, до культурних цінностей віднесено, окрім іншого, “складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам’яток і пам’яток

монументального мистецтва” [2], тоді як цілісні пам’ятки до таких не віднесено).

Друга вада істотніша – вона полягає в тому, що, окрім культурних цінностей, є також природні цінності, частину яких також зберігають у музеях (ботанічних, зоологічних, геологічних, універсальних природничих). Тому, відповідно до зазначеного, до музейних предметів треба було б занести не тільки культурні, але й природні рухомі цінності.

Окреслимо головні ознаки, які повинен мати музейний об’єкт як предмет діяльності музейника. До таких ознак можна зарахувати:

1. Унікальність. Якщо об’єкт широко розповсюджений, то нема потреби розміщувати його в окремому приміщенні для уможливлення загального доступу до нього.

2. Об’єкт повинен мати властивості, які дають змогу широкому загалу задовольняти певні потреби шляхом сприйняття цього об’єкта органами відчуттів, тобто бути суспільно значущим (включно з фахівцями тих галузей наукового пізнання, які пов’язані з цим музейним об’єктом). Потреби широкого загалу – це меморіальні, пізнавальні, наукові, виховні або естетичні потреби.

3. Об’єкт повинен мати статус музейного об’єкта (для прикладу, бути переданим до музею і облікованим у порядку, визначеному законом).

4. Об’єкт не повинен бути живим (цим музей відрізняється, скажімо, від зоопарку).

Кожна з цих ознак є необхідною, але недостатньою, щоб кваліфікувати певний об’єкт як музейний предмет. Водночас усі разом ці ознаки є і необхідними, і достатніми умовами для кваліфікації об’єкта як музейного предмета.

Неістотним є те, чи цей об’єкт є артефактом, у сенсі фрагментом матеріального буття минулих поколінь, чи ні. Скажімо, експонатами в музеї тіла людини в селищі Ухстхейст, неподалік від міста Лейден (Нідерланди) є моделі внутрішніх органів людини, тож експонати цього музею жодним чином не пов’язані з історією, минулим, пам’яттю.

Неважливо також чи є музейний предмет цінним для суспільства поза його використанням у музеї. Як було зазначено вище, об’єкт може бути суспільно важливим, цінним, але особа може не мати потреби сприймати його органами відчуттів. Водночас об’єкт може не мати суспільної цінності поза його використанням у музеї (як експонати в згаданому музеї людини), однак бути предметом діяльності музейників.

У сучасних музеях просвітницьку, виховну роботу та формування естетичних емоцій за допомогою музейних предметів поєднують часто з розвагами (особливо, якщо значною частиною відвідувачів є діти), що однак не є специфічною

ознакою предмета діяльності працівника музейної сфери.

Музейний об'єкт може бути також нематеріальною культурною цінністю. Наприклад, у музеї кіно в Турині (Італія) демонструють фільми; в музеях співаків чи звуку можна не тільки побачити експонати, але й почути. У Доломітових Альпах є музей народної латини, в якому також звучить експонат, тобто слова, речення народної латини. Водночас, мова це насамперед система знаків, які, крім матеріального носія значення знака, містять психічну складову – зміст відповідного поняття й образ відповідного об'єкта, позначуваного цим знаком. Музейним об'єктом може бути також відтворення обрядів певної етнічної спільноти й інше, означене в понятті *нематеріальна культурна спадщина*.

Отже, щодо предмета діяльності музейників можна підсумувати таке: предмет діяльності працівника музейної справи можна окреслити як *рухомі музеалії*, тобто унікальні неживі штучні чи природні об'єкти (за винятком об'єктів культурної та природної спадщини), які є значущими для спільноти (для багатьох людей) оскільки сприйняття їх органами відчуттів дає змогу задовольнити потреби широкого загалу осіб на підставі меморіальної, пізнавальної, виховної, наукової чи естетичної цінності цих об'єктів. Предметом діяльності в галузі відповідної освіти повинен бути комплекс компетенцій (у формі знань, умінь, навичок та інших складових), опанування яких дає змогу бути ефективним, успішним під час діяльності з предметами діяльності музейної справи.

Предмет діяльності фахівця пам'яткоохоронної галузі можна ототожнити з об'єктом культурної спадщини. Відповідно до Закону України “Про охорону культурної спадщини”, “об'єкт культурної спадщини – визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність” [3]. Якщо подібні предмети переміщують і зосереджують в одному місці (наприклад у музеї під відкритим небом, скажімо, в музеї народної архітектури), то ці предмети стають об'єктами діяльності музейників, тобто музейними предметами. Отже, предметом діяльності працівників пам'яткоохоронної сфери можна окреслити як *нерухомі музеалії культурного походження*. Подібно до цього, предметом діяльності працівників природоохоронної сфери

можна окреслити як *нерухомі музеалії природного походження*.

Для створення загального поняття “предмет діяльності спеціаліста в галузі музейної справи та охорони пам'яток історії та культури”, зміст якого охоплюватиме змісти понять “предмет діяльності спеціаліста в галузі музейної справи” та “предмет діяльності спеціаліста в галузі охорони пам'яток історії та культури”, треба доповнити перелік ознак одного з них ознаками іншого. В підсумку отримаємо поняття “предмет діяльності спеціаліста в галузі музейної справи та охорони пам'яток історії та культури” з таким змістом: уміщені й обліковані в музеї унікальні неживі (штучні чи природні) об'єкти, сприйняття яких органами відчуттів дає змогу задовольнити пізнавальні, виховні та естетичні потреби широкому загалу осіб, а також об'єкти культурної спадщини.

Для поняття з наведеним вище змістом можна підібрати стислий термін.

Терміни з групи *культурна спадщина, історико-культурна спадщина, соціокультурна спадщина*, незадовільні для поняття з наведеним вище змістом, оскільки словом *спадщина* позначають не те, що може бути передане нащадкам (сюди треба було зарахувати всі предмети на земній кулі), а те, що отримують у спадок від попередніх поколінь. Це зафіксовано і в Законі України “Про охорону культурної спадщини”, згідно з яким “культурна спадщина – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини” [3], і в тлумачному словнику, згідно з яким *спадщина* – це “явища культури, науки, побуту і т. ін., що залишилися від попередніх часів, від попередніх діячів” [4].

Термін *пам'ятка* також не підходить до зазначеного поняття, оскільки пам'ятка – це предмет, який важливий як пам'ять про минуле [5]. Однак, для прикладу, ані витвори мистецтва в художніх музеях, які призначені для того, щоб викликати естетичну емоцію, ані моделі органів людського тіла з музею тіла людини в Нідерландах, не призначені для того, щоб викликати пам'ять про минуле. Коли ж ідеться про споруди, то музеаліями можуть бути не тільки ті з них, які відділені від сучасників принаймні одним поколінням. Такі унікальні споруди, як для прикладу, Ейфелева вежа, стають музеаліями вже за життя сучасників (враховуючи автора).

Не підходить до аналізованого поняття також термін *культурне надбання*: його вже використовують для позначення унікальних культурних цінностей, зареєстрованих у Державному реєстрі національного культурного надбання.

Предмет діяльності фахівця зі спеціальності “музейна справа та охорона пам'яток історії та куль-

тури” доцільно сформулювати також через поняття *музеалія*. Музеалії можна поділити, з одного боку, на музеалії культурного та природного походження, а, з іншого, на рухомі й нерухомі. У такому разі узагальнений предмет діяльності згаданого фахівця повинен охоплювати об’єкти, позначені числами 1, 2 і 3 у схемі, наведеній нижче. Відповідне поняття може бути сформульоване у двох варіантах:

1) музеалії культурного походження (1 і 2) та рухомі музеалії природного походження (3);

2) рухомі музеалії (1 і 3) та нерухомі музеалії культурного походження (2).

Музеалії культурного походження	
1	2
Музеалії природного походження	
3	4
рухомі нерухомі	

На підставі виконаного аналізу можна зробити висновок, що для формулювання узагальненого предмета діяльності спеціальності “Музейна справа та охорона пам’яток історії та культури” можна вибрати одне з двох синонімічних формулювань:

1) музеалії культурного походження та рухомі музеалії природного походження;

2) рухомі музеалії та нерухомі музеалії культурного походження.

1. Закон України “Про музеї та музейну справу” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/249/95-вр>. 2. Закон України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1068-14>. 3. Закон України “Про охорону культурної спадщини” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>. 4. Словник української мови: в 11 т. – Т. 9. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 483. 5. Основи пам’яткознавства / Гаврилов О. Н., Гаврилюк С. В., Горбик В. О. та ін. – К.: Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. – 380 с.

ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ МУЗЕЙНИХ ЗБІРОК ГУТНОГО СКЛА

Ю.М. Курдина

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет “Львівська політехніка”

© Курдина Ю. М., 2014

Звернено увагу на збірку скляних речей, яка виявлена у Підгірцях та зберігається у Історико-краєзнавчому музеї м. Винник, а також на гутні вироби з Історико-краєзнавчого музею м. Володимир-Волинського. Подано опис скляних речей, на основі чого прокласифіковано гутні вироби.

Real monuments found during archaeological research, do not often get adequate coverage in the scientific literature. Usually this is due to the priority research areas. The researchers usually refer to their findings only while enumerating the material, and focus their attention on other aspects. This situation is typical for blown products. Therefore, there is a necessary task of studying blown glass complexes located in the museums which were not the subject of a separate research study.

Special attention in the article is focused on the collection of glass wares, which was found in Pidhirtsi and is stored in the Historical Museum of Wynyky, and blown glass products from the Historical Museum of Volodymyr-Volynskyi. Findings from Pidhirtsi were found during excavations on the territory of Pidhirtsi Monastery of St. Basil the Great while Volodymyr-Volynskyi glass comes from surveys as well as from chance finds in the city and its environs.

Glass products in the above mentioned museums are various bottles, glasses, pharmacy utensils, etc. Based on additional literature, the study of museum collections allows a provisional classification of blown products on the functional-typological principle: vessels for storing liquids and bulk materials, vessels for drinking, pharmacy utensils; window glass; figured glass; other glass products.

Continued study of similar museum collections will allow this classification to be concretized. At the same time, specifying the number, the parameters and the shape of glass products, their finishes and finding similarities will allow to determine the level of blown glass industry development in general and blown glass craftsmanship in particular.

Доволі часто речові пам'ятки, виявлені під час археологічних досліджень, не отримують належного висвітлення у науковій літературі. Зазвичай це пов'язано із напрямом наукових зацікавлень дослідників, які акцентують увагу на інших аспектах. Ця ситуація є характерною і для гутних виробів. Вирізняються у цьому контексті праці В. Рожанківського [8, 9], який, використавши збірку скла із Обласного історико-краєзнавчого музею в Луцьку (зараз – Волинський краєзнавчий музей), прокласифікував скляний посуд XVI–XVII ст. Дослідник виділив: кулеподібні пляшки різних розмірів; пляшки з криволінійними обрисами, що являють собою варіант попередніх; посуд для пиття типу бокала та посуд для пиття циліндричної форми – прототип сучасної склянки [8, с. 87–89]. Крім того, окрема стаття В. Гупало та М. Лосик присвячена скляним речам, виявленим у м. Дубно, де в результаті розкопок у колишньому бернардинському костелі було виявлено 106 одиниць скляних фрагментів, що репрезентують досить широкий асортимент виробів [2, с. 265].

Натомість у низці публікацій [15, 16] автори зазначають лише кількість знайдених екземплярів, не подаючи детальнішого опису і не наводячи аналогій. Тому необхідним завданням постає вивчення комплексів гутного скла, які перебувають у фондах музеїв та не стали предметом окремого наукового вивчення.

Влітку 2008 р. археологічна експедиція Львівського національного університету ім. Івана Франка під керівництвом Наталії Білас проводила розкопки на території Підгорецького монастиря Чину Святого Василя Великого, під час яких виявлено чимало гутного скла. Однак цінність знахідок не стільки у їх кількості, а в тому, що вони представляють чимало типів скляного посуду XVI–XVII ст. Сьогодні знайдені предмети зберігаються у фондах Історико-краєзнавчого музею м. Винники.

Серед виявлених гутних виробів у Підгірцях найчисленнішими є фрагменти келихів. Більшість з них виготовлені із зеленого та світло-зеленого прозорого скла, для якого характерна наявність бульбашок. Висота келихів коливається від 4,4 – до 6,4 см, товщина стінок становить 0,1–0,4 см, діаметр

основи ніжки – 5–6,6 см. Один з них (рис. 1, ВІКМ Арх. 15738) має висоту 4,4 см, товщину стінок 0,2–0,3 см, внутрішній діаметр виробу – 4,2 см. Діаметр основи становить 5 см, її товщина – 0,6 см. Виготовлений з прозорого скла світло-зеленого кольору, в якому наявна незначна кількість бульбашок діаметром 0,1–0,2 см. Інший фрагмент (рис. 2; ВІКМ Арх. 15770) має висоту 6,4 см, діаметр 5 см, товщину бокової стінки 0,1–0,2 см; діаметр основи – 5,2 см, її товщина – 0,6 см. Забарвлений у зелений колір.

Найкраще збереженим є келих зеленого кольору з відігнутими дзвінокоподібними вінцями (ВІКМ Арх. 15727), який виставлено на експозиції музею. Кілька основ таких келихів мають діаметр від 4,4 (ВІКМ Арх. 15728) до 5 см (ВІКМ Арх. 15700). На останній помітно сліди вогню. Не надто численними є фрагменти вінця дзвінокоподібних келихів. За ними вдалось визначити діаметри цих посудин. Вони становлять 10,6 (ВІКМ Арх. 15759), 11 (ВІКМ Арх. 15633, ВІКМ Арх. 15722) та 9,6 (ВІКМ Арх. 15686) см. Скло прозоре, забарвлене в зелений колір. Товщина стінок становить 0,1–0,2 см. Схожі фрагменти відомі з розкопок колишнього бернардинського костелу у Дубно [2, с. 270].

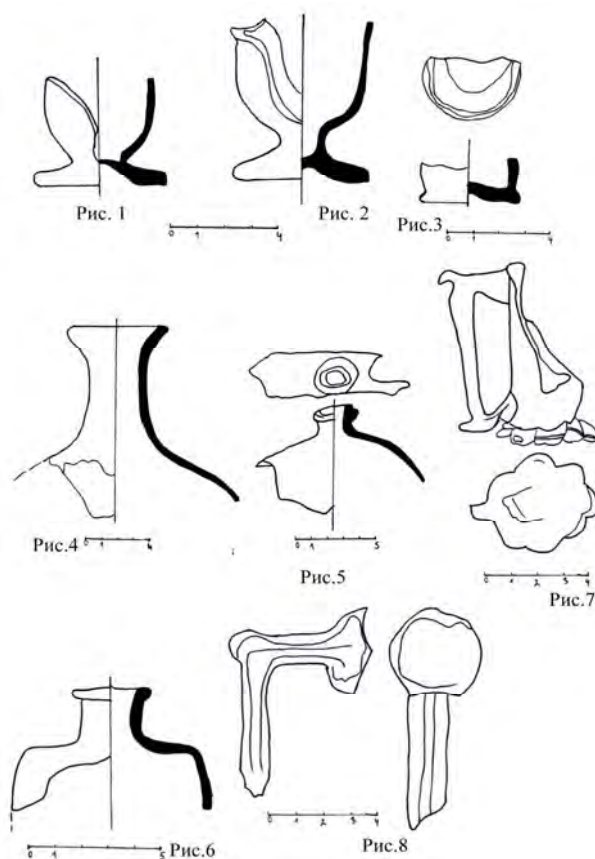
Цікавим є одиничний фрагмент циліндричної посудини (скоріш за все посудини для пиття) діаметром 4 см (рис. 3; ВІКМ Арх. 15691). Товщина стінок становить 0,3 см, основи – 0,5 см. Дно посудини дещо ввігнуте всередину.

Іншу групу скляних виробів з фондів музею складають пляшки різних форм. Одна з циліндричних, світло-зеленого кольору, має діаметр 6 см та товщину стінок 0,2 см (ВІКМ Арх. 15774). Аналогічну форму має пляшка темно-зеленого кольору з діаметром 4,8 см і товщиною стінок 0,1 см, дно якої дещо більше ввігнуте всередину (ВІКМ Арх. 15811).

До іншого типу належать кулеподібні та криволінійні пляшки, від яких переважно збереглися фрагменти горловин. Кілька з них виготовлені із безбарвного прозорого скла (ВІКМ Арх. 15742, 15741, 15685). Діаметр горловин цих фрагментів коливається від 1,7 до 2,4 см, товщина стінок – 0,1–0,4 см. Значно масивнішими є горловини інших пляшок цього типу (рис. 4, ВІКМ Арх. 18803, 15804, 15713). Вони є доволі товстостінними (товщина стінок до 0,8 см – ВІКМ Арх. 18803). Дві з них зеленого кольору, третя – з прозорого скла, з висотою горловини 10 см (ВІКМ Арх. 15804).

Цікавими є пляшки-плесканки, більшість з яких виготовлялися з безбарвного або світло-зеленого прозорого скла. Плесканки знайдено під час розкопок на території Підгорецького монастиря (рис. 5, ВІКМ Арх. 15740), відомі вони і з місця існування Унівської скляної гуті [1, с. 8].

Штофи з Підгірців представлені фрагментами трьох екземплярів. Один з них був зеленого кольору, товщина його стінок – 0,2 см, однак через занадто малий розмір уламка важко судити про інші параметри (ВІКМ Арх. 15693). Інший штоф виготовлений із скла прозорого кольору і має розміри: товщина стінок – 0,2–0,4 см, висота шийки – 1,8 см, її діаметр – 2,4 см, діаметр горловини – 3,2 см. Ширина основи штофа становить приблизно 7,6 см (рис. 6; ВІКМ Арх. 15737). Штоф, який майже повністю зберігся і виставлений на експозиції музею, має ширину 11 і висоту 21 см (ВІКМ Арх. 15826). Виготовлений він з прозорого, майже безбарвного скла з легким світло-зеленим відтінком. Подібні штофи зі скла темно-зеленого кольору, щоправда, більш витягненої догори форми, відомі з Унівської гуті.

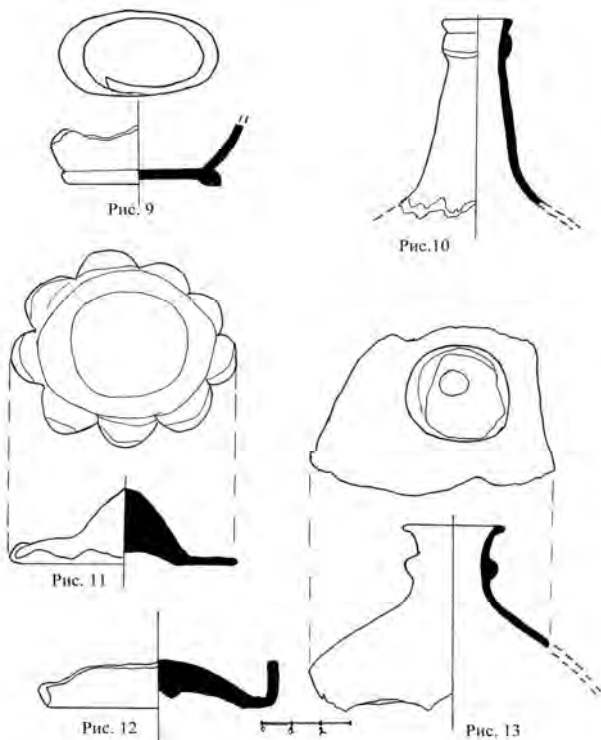

Наступну групу виявлених скляних виробів становлять кухлі. Найцікавіший, заввишки 8 см, виготовлений з темно-зеленого скла. Його основа оздоблена прикрасою у формі пелюстки і має діаметр 4,2 см (рис. 7, ВІКМ Арх. 15806). Форма ручки є характерною для посудин цього типу XVI–XVIII ст. Про це свідчать аналогічні пам'ятки: ручка кухля прозорого кольору, також знайдена у Підгірцях (рис. 8, ВІКМ Арх. 15639), ручки кухлів XVII ст. зі збірки П. Лінинського, кухоль XVI ст. з Олеська та ручки з Унева, які зберігаються у Львівському історичному музеї, а також ручка кухля, виявлена на вул. Руській

у Львові [15, с. 349]. Відмінну форму від згаданих має кухоль початку XVII ст. з Потелича (знаходяться в експозиції Музею скла Львівського історичного музею). Його дно є заокругленим і не має хвилясто навареної ліпної прикраси. Крім того, ручка келиха є подвійною і майже не має рельєфних ліній, що характерні для попередніх знахідок. Подібну до цієї ручку виявлено на території монастирського дворища у с. Йосиповичі на Стрийщині [10, с. 36].

Кілька уламків скляних виробів з Підгірців не вдалося ідентифікувати. Один з них належить скляній посудині з ручкою прозорого кольору, дещо сплюснутою посередині (ВІКМ Арх. 15707). Товщина стінок посудини – 0,1 см. Ймовірно, у неї була друга ручка, що розташовувалась симетрично до збереженої. Інший фрагмент являє собою денце скляної посудини, стінки якої мають висоту приблизно 1,5 см і є ввігнутими до центру (ВІКМ Арх. 15743). Вона виготовлена зі скла прозорого кольору та її основа має діаметр 11 см. Ще одна знахідка являє собою денце скляної посудини темно-синього кольору (ВІКМ Арх. 15689). Товщина основи становить 0,3 см, її діаметр – 6 см.

Не менш цікавою від винниківської є збірка гутного скла XVII–XVIII ст. з Історико-краєзнавчого музею Володимир-Волинського. Вона нараховує понад двадцять предметів, які потрапили сюди як випадкові знахідки, або ж із планомірних розкопок на території міста та його околиць. Представлені у музеї знахідки репрезентують кілька груп гутного посуду. Очевидно, більшість предметів виготовлено на місцевих майстернях.

Зокрема пляшки представлені двома екземплярами, виготовленими із зеленуватого скла. Один із них – це фрагмент зі шийкою виробу заввишки 7,3 см та стінками завтовшки 0,3 см (рис. 10, KB 4598). Вінця шийки пляшки дещо відігнуті назовні. Горловина прикрашена наліпним валиком, товщиною 0,2 см. Інша пляшка представлена шийкою, прикрашеною наліпним валиком шириною 0,7 см та верхньою частиною тулуба (рис. 13, KB 4582). Висота фрагмента – 6,8 см, товщина стінок – 0,3 см. Пляшка забарвлена у світло-зелений колір та покрита коричневою патиною.

Ймовірно, циліндричній пляшці належить денце, яке не має прикраси у формі пелюстки (рис. 19, KB 8722). Діаметр виробу становить 7,4 см. Денце забарвлене у світло-зелений колір та має міні-тріщини на поверхні.

Приблизно з першої третини XVII ст. горло пляшок на відстані 1–1,5 см від отвору почали перевивати скляним джгутиком круглого чи дещо сплющеного перерізу, призначенням якого було утримувати за допомогою мідного дротика дерев'яну пробку. До цього пляшки закривали або згорнутим папером, або цупкою тканиною [3, с. 74]. Також цей джгутик скла міг слугувати для посилення устя пляшки [5, с. 141]. Він є і на екземплярах з Володимир-Волинського.

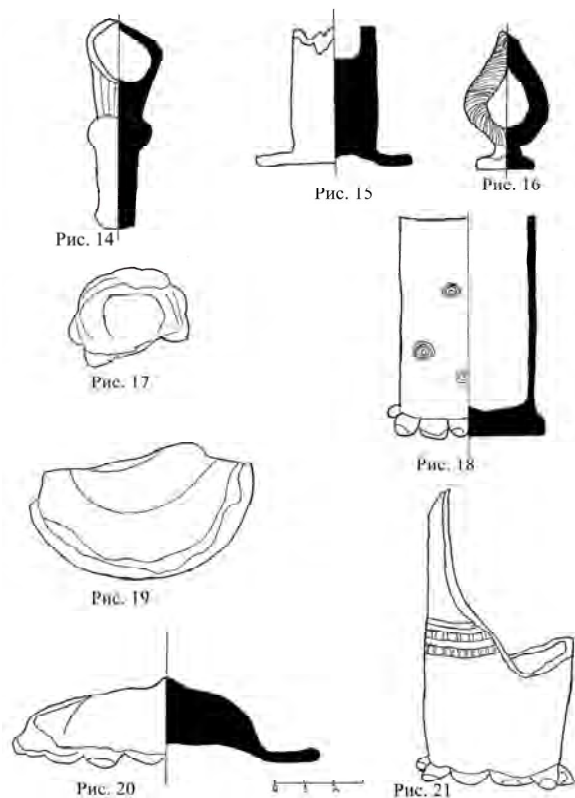
Єдина плесканка зеленого кольору представлена фрагментом нижньої її частини (рис. 9, KB 4593). Товщина стінок на збереженій частині – 0,3 см, що для пляшок такого типу є досить масивним. Характерною ознакою плесканок є невисока шийка до 1 см з відігнутими краями. Плесканки, зазвичай, використовувались як тара для вина [7, с. 42]. Подібну плесканку знайдено у Підгірцях, однак тут вона репрезентована фрагментом верхньої частини.

Штофи представлені двома фрагментами зеленого скла. Один із них (рис. 12, KB 2589) представлений нижньою частиною виробу, довжина якої 8 см. Товщина стінок штофу – 0,4 см. Інший виріб має дещо відмінну форму, оскільки його бічні стінки не прямі, а ввігнуті всередину. Товщина стінок цієї посудини коливається і діапазоні 0,1–0,2 см, висота фрагмента – 8 см. Скло покрите білою патиною.

Причиною широкого побутування штофів була зручна чотирикутна форма. Завдяки їй штофи з різними напоями компактно вкладалися в подорожню скриньку, яку брали із собою в поїздку заможні люди. Водночас штофи добре слугували і як настільний посуд [14, с. 113].

Вирізняють кілька різновидів штофів щодо пропорцій та розмірів. На Чернігівщині, Київщині, Волині домінували штофи у вигляді високої призми з основою, наближеною до квадрата, але пропорційні

відношення частин були майже незмінними. Натомість вироби із західних земель мають більш видовжений прямокутник в основі [11, с. 214]. Останнє добре простежується на штофах з Унівської лісової гуті [6, с. 18].

Цікавою є посудина (очевидно склянка) з прозорого безбарвного скла, прикрашена наліпними кількашаровими кругами по всій поверхні, діаметр яких 0,1–0,8 см (рис. 18, KB 8135). Дно посудини виготовлене у формі розетки діаметром 5,4 см, її висота становить 8 см. Посудину виявлено під час розкопок 1999 р. в ур. “Апостольщина” в комплексі матеріалів початку XVII ст. [13, с. 32]. Майже аналогічна за розмірами посудинку цього типу знайдено також під час розкопок 1997 р. на пл. Старий Ринок у Львові у синхронному комплексі (виставлена в експозиції Музею давніх пам’яток Львова) [12, с. 48].

З Володимир-Волинського походить посудина зі світло-коричневого скла, ймовірно стопка чи склянка, оскільки з фрагмента зрозуміло, що у неї немає ручки, характерна для кухлів (рис. 21, KB 8731). Висота фрагмента 10,8 см, товщина стінок 2 см, діаметр денця у формі розетки 6,4 см.

Крім того, серед скляних речей музею є три денця у формі розетки. Всі вони виготовлені із зеленого скла. Діаметр денця 7,6 см (рис. 11, KB 4593), 10,4 см (рис. 20, KB 4590) та 4 см (рис. 17, KB 8719). Дно виробів у формі розетки є однією із пізньоготичних ознак у склярстві. Водночас значна

кількість виробів XVII ст. зберігає виразно антично-візантійські ознаки, а саме тонкі стінки посудини та гармонійний і плавний перехід у формі виробу [4, с. 182].

Ніжки виробів представлені трьома екземплярами. Один із них, заввишки 7,8 см, є ніжкою бокала, що є суцільно заповненою (рис. 14, KB 8715). Її порожниста частина починається з висоти 5,4 см, товщина стінок з цієї ділянки становить 0,3–0,4 см. Також у верхній частині ніжка прикрашена поздовжніми лініями.

Інша ніжка з темно-зеленого скла також суцільно заповнена (рис. 15, KB 4582). Висота цього фрагмента 5 см, діаметр основи 5,4 см. Очевидно, ніжка належала доволі масивному келиху.

Своєрідність третьої ніжки у тому, що вона формується з двох перекручених валиків, які з’єднуються на висоті 4,2 см (рис. 16, KB 244). Ніжка виготовлена зі світло-зеленого скла, загальна висота екземпляра 5,1 см, діаметр основи становить 2 см.

Крім вищезгаданих виробів, у музеї також зберігається опукла аптечна банка з ручкою білого кольору, висота якої – 10 см (KB 240). Інша аптекарська банка – циліндричної форми з дещо відхиленими назовні вінцями (KB 241). Пляшка виготовлена із темно-зеленого скла, її висота становить 7 см.

Відтак розглянуті гутні вироби значною мірою накладають класифікації, що розробив В. Рожанківський та інші дослідники. Однак до запропонованої В. Рожанківським класифікації явно слід додати келихи та кухлі. На нашу думку, перші варто відділяти від бокалів, про які писав В. Рожанківський [8, с. 89], оскільки за своїми параметрами (висота ніжки, діаметр) вони значно відрізняються. Щодо кухлів, то особливості їхніх форм також дають можливість говорити про окремий тип скляного посуду. Певні паралелі можна провести між основами цих виробів і посудин для пиття типу сучасних склянок, виділених В. Рожанківським [9, с. 43], однак останні позбавлені ручок, які є характерною ознакою кухлів.

Із залученням додаткової літератури, опрацювання музейних збірок дає змогу попередньо класифікувати гутні вироби за функціонально-типологічним принципом на: посудини для зберігання рідин і сипких речовин (пляшки, дзбанки, глечики, карафки, графини, штофи, плесканки); посуд для пиття (склянки, кухлі, келихи, келишки, бокали, чарки, пасгласи (скляниці), гуппени); аптечний посуд; віконне скло; фігурне скло; інші скляні вироби (лампадки, люстри, дзеркала тощо).

Кожна з цих груп певною мірою представлена археологічними знахідками. І це ще одне переконливе свідчення того, що на західноукраїнських землях гутництво набуло чималого розвитку, а скляні

вироби, що їх виготовили тутешні гуті, могли практично у повному обсязі задовольняти потреби населення. Продовження вивчення аналогічних музейних збірок дасть змогу конкретизувати цю класифікацію. Водночас зазначення кількості, параметрів та форми скляних виробів, їх оздоблення і пошук аналогій дасть можливість визначити масштаби розвитку гутництва загалом та майстерність місцевих склоробів зокрема.

1. Берест Р. Основні підсумки археологічних досліджень давньоруського Унівського чернечого комплексу (1999–2002 рр.) / Р. Берест // *Археологічні відкриття в Україні 2002–2003 рр.*: зб. наук. пр. – К., 2004. – Вип. 6. – С. 7–8. 2. Гупало В., Скляні вироби із розкопок у колишньому бернардинському костелі в Дубні / В. Гупало, М. Лосик // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття та Волині*. – Львів, 2009. – Вип. 13. – С. 263–279. 3. Коваль В. Слово о бутылке (попытка исторического исследования) / В. Коваль // *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. Збірник наукових статей. – К., 2002. – Вип. 11. – С. 74–81. 4. Мартинюк С. Давнє скло в Україні / С. Мартинюк // *Скло України*. – К., 2004. – С. 176–196. 5. Пашиковський О. Скляний посуд початку XIX ст. з Чигирини / О. Пашиковський, Д. Куштан // *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. – К., 2007. – Вип. 16. – С. 141–143. 6. Петрякова Ф. Звіт. Гутне виробництво в Галичині. Історичний розвиток, традиції та сучасність / Ф. Петрякова, С. Мартинюк, М. Лосик // *Архів ЛАМ*. – ДБ № С 01 – 98. – Львів, 2003. – 18 с.

7. Петрякова Ф. Українське гутне скло / Ф. Петрякова. – К., 1975. 8. Рожанківський В. Скляне гутництво на Україні в XVI–XVII ст. / В. Рожанківський // *Матеріали з етнографії та мистецтвознавства*. – К., 1959. – С. 81 – 99. 9. Рожанківський В. Українське художнє скло / В. Рожанківський. – К., 1950. 10. Рудий В., Археологічні дослідження НДЛ-81 Львівського університету на Стрийщині в 2000–2001 рр. / В. Рудий, В. Касюхнич, Г. Вітвіцька // *Археологічні дослідження Львівського університету*. – Львів, 2003. – Вип. 6. – С. 16–37. 11. Сом-Сердюкова О. Нові принципи методики дослідження пам'яток українського гутного скла XVIII ст. / О. Сом-Сердюкова // *Матеріали до українського мистецтвознавства*. Збірник наукових праць. – К., 2002. – Вип. 1. – С. 213–215. 12. Терський С. Звіт про археологічні розкопки на пл. Старий Ринок у м. Львові в 1997 р. / С. Терський // *Науковий архів Львівського історичного музею*. – Львів, 1998. – 67 с. 13. Терський С. Звіт про археологічні розкопки у м. Володимир-Волинський в 1999 р. / С. Терський // *Науковий архів Львівського історичного музею*. – Львів, 1999. – 78 с. 14. Тищенко О. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII – XVIII ст.) / О. Тищенко. – К., 1992. 15. Шишак В. Археологічно-архітектурні дослідження по вул. Руській у Львові 2002 р. / В. Шишак, Ю. Лукомський, О. Осаульчук // *Археологічні відкриття в Україні 2002–2003 рр.*: зб. наук. пр. – К., 2004. – С. 346–350. 16. Шишак В. Рятівні розкопки на парцелах Валога, 15 та Братів Рогатинців, 18 у Львові протягом 2002–2003 рр. / В. Шишак, Ю. Лукомський, О. Осаульчук, О. Лазурко, С. Андреев // *Археологічні відкриття в Україні 2002–2003 рр.*: зб. наук. пр. – К., 2004. – С. 355–360.

ШЛЯХЕТСЬКИЙ ГЕРБ НА ЧОЛОВІЧОМУ ПОРТРЕТІ В КОЛЕКЦІЇ ЛЬВІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Я.Б. Лисейко

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет "Львівська політехніка"

© Лисейко Я.Б., 2014

На прикладі зображень шляхетських гербів на портретах із колекції Львівського історичного музею показано особливості герботворення та шляхетської геральдики у XVII – початку XX ст.

There are 43 noble portraits with the coat of arms of 17th – the beginning of 20th century in Lviv Historical Museum's collection. The images of noble emblems at the portraits were motivated by the desire to show a person's belonging to a particular armorial or family community. An appeal to the history of its family wasn't random, as the nobleman thus emphasized that by his activities he contributed to the enhancement of the glory and prestige of his ancestors. Typically only wealthy nobles, magnates, and those who were involved in military area or at the public services were pictured at the portraits.

The analyzed material complex made it possible to distinguish certain features of noble coat of arms image at the portrait. Usually the armorial shield doesn't have clear shapes but has stylized floral or other designs, which is a manifestation of Baroque art. Despite the fact that coats of arms tradition of the 17th century has already been established, a number of coats of arms shown at the noble portraits of Lviv Historical Museum's collection have its own features. In the coat of arms there were frequently used initials that symbolized not only the name of the emblem's carrier, but also the government positions, titles and proprietary names owned by that person. It was the social capital that should be demonstrated to others in order to emphasize on their social status. This once again confirms the fact that in the Commonwealth where the idea of noble equality was formally proclaimed and promoted, the titles of nobility, with the few exceptions, and the possession of a government post was the sign of prestige or the way to stand out from the nobility overall. In some cases, the artists tried to add certain signs to the coat of arms that could highlight the occupation of emblem's owner. If the person was involved in military affairs – the artist could add to the emblem some military attributes, and when the person served in the Church it could be reflected by adding symbols that clearly point out the nature of person's activities. These special features primarily were designed to emphasize the individual traits and achievements of the coat of arms' owner.

Шляхетські портрети становлять значну частину в колекції фондової збірки живопису Львівського історичного музею. Хронологічні межі створення портретів – XVI–XX ст., а їх авторами переважно є художники, які жили і працювали у східній Галичині, зокрема у Львові а також митці низки європейських країн [1, с. 3]. Водночас авторство більшості творів залишається не встановленим.

Портрет, активно розвиваючись з другої половини XVI ст., поступово зайняв провідне місце в українському живописі. На складання стильових та образних особливостей портрета значно вплинув іконопис, а формування його відбувалося під впливом європейської ренесансної культури [2, с. 154]. Явище шляхетського портрету пов'язане із поширенням культурної течії сарматизму, який у XVII ст. досяг розквіту, перетворившись на всеосяжний шляхетський світогляд та спосіб життя, що втілювалось у численних творах літератури та художнього мистецтва, зокрема в так званому сармат-

ському портреті, який відтворював образ людини-воїна. Це підкреслювало військові особливості панівного стану, його світогляд, оснований на засадах патріотизму, військової доблесті, звитяжності. Одним з найяскравіших проявів сарматизму стала річпосполитська геральдика, витворена протягом другої половини XV – першої половини XVII ст. з різноманітних складників, головними з яких були середньовічна польська та руська геральдичні системи [3, с. 250–251]. Герб на шляхетському портреті став одним із елементів репрезентативної системи, через яку підкреслювалася станова велич, воїнська вдача та мужність шляхтича [4, с. 14].

Всього у збірці виявлено 43 портрети із зображенням герба. З них 37 портретів – це зображення шляхтичів-чоловіків, 6 – портрети жінок, 8 – портрети львівських міщан-патрициїв. У комплексі все це твори XVII – початку XX ст. Отже, на матеріалах Львівського історичного музею, де міститься одна із найбільших збірок шляхетського портрету в Україні,

можливо дослідити особливості шляхетської геральдики та герботворення. Зображення шляхетського гербу на портреті продиктовано прагненням показати належність особи до певної гербової чи родової спільноти. Апеляція до свого роду була не випадковою, адже шляхтич тим самим підкреслював, що своєю діяльністю робить внесок у примноження слави та авторитету своїх предків. Як правило, на портретах відображені заможні шляхтичі, магнати, особи, які відзначились на військовому поприщі чи на державній службі. Більшість зображуваних на портретах осіб так чи інакше були пов'язані із західноукраїнськими землями і тими адміністративними утвореннями, які тут існували протягом XVII – початку XX ст. Якщо особа не походила з цих теренів, то мала тут маєтки, або пов'язувала свою долю з цим краєм через службу в органах влади чи у війську.

Огляд галереї шляхетських портретів із гербами розпочнемо із полотна пензля невідомого художника початку XIX ст., який можна ідентифікувати як зображення Стефана Гумецького. У верхній правій частині портрета знаходиться герб Юноша (Ягня) – у червоному полі зображений срібний баран, що стоїть на траві. Над гербовим щитом вказана лише корона, тоді як у класичному варіанті герб, крім корони, увінчаний шоломом з п'ятьма павичевими перами [5, т. 4, с. 511]. Особливою ознакою герба є його обрамлення ініціалами S.-H., W.-P. В ініціальних літерах S.-H. прочитується ім'я Стефана Гумецького (1660–1736) – польського шляхтича, який зробив вдалу службову і військову кар'єру. Стефан Гумецький посідав уряд коронного підстоля, подільського воєводи (саме це означає друга пара ініціалів W.-P.), крім того, володів белзьким, вінницьким, любицьким, речиським і равським староствами. Також не випадково біля ніг шляхтича на портреті намальовані гармати – С. Гумецький служив у війську в чинах полковника (1698–1717) та генерала (1726) коронної артилерії. Помер і був похований у Львові в 1736 р. [6, с. 231].

Початком XIX ст. датований портрет Андрія Одровонжа роботи невідомого автора [7, Ж-1342]. Герб художник помістив у правій верхній частині портрета – це Одровонж: на щиті в червоному полі зображена срібна стріла наконечником вгору, що вилітає з лука із відірваною тятивою. Герб зображений без клейнода, хоча у класичній відміні щит увінчаний павичевим пір'ям, а на його тлі така сама стріла, як і на самому гербі [5, т. 7, с. 23]. Герб доповнюють ініціальні літери – A.-O., C.-L., C.-P., F.-P.P.-B.B.-AD. 1460. Напис, наведений у лівій частині портрета дає змогу зрозуміти зміст ініціальних літер – “Andreas Odrważ Capitaneus Leopoliensis, Gubernator Ter[ra] Podolia, Fundator Primari Canobii P.P.

Leopoliensis Bernardinorum”. Андрій Одровонж († 1465) представник малопольської можновладної родини Одровонжів відзначився тим, що урядовав львівським і подільським старостою (1450), подільським (1656) і львівським воєводою (1452–1465). Також не випадково на задньому плані портрету зображений львівський монастир бернардинів, адже у 1460 р. Анджей Одровонж заклав орден Бернардинів у Львові [5, т. 7, с. 37, 38].

Окрасою колекції портретів ЛІМу є полотно із зображенням польного коронного гетьмана Станіслава Ревери Потоцького (1579–1667) роботи невідомого художника близько 1667 р. [7, Ж-256]. У лівій верхній частині портрету зображений герб Пилява – у синьому полі срібний хрест із двома кінцями праворуч і трьома ліворуч. У клейноді – п'ять павичевих пір'їн [5, т. 7, с. 302]. Характерна ознака гербу – його суцільне обрамлення ініціальними літерами, які слід читати у такому порядку: S[tanislaw] Z P[otoka] N[a] P[odhajcach] P[otocki] W[ojewoda] K[rakowski] H[etman] K[oronny] D[?rahimski?oliński] L[?] M[ościcki] S[tarosta]. Літера “L” викликає чимало запитань, адже назва жодного із восьми староств, якими володів С. Потоцький не починалось на цю літеру [8, с. 65, 66].

Герби, зображені на парадних портретах Олександра та Костянтина Корняктів, також імовірно створені у 30-х рр. XVII ст. Миколою Петраховичем-Мораховським [9, с. 122]. Герби, зображені на полотнах, практично ідентичні – це Круціні: в голубому полі знаходиться золотий хрест, а у клейноді – рицарський шолом. На обох гербах зображено по чотири ініціальні літери: K-K, N-S та A-K, N-S. Перша пара літер, відповідно, означає імена їхніх власників. Корнякти прибувши до Львова у 60-х рр. XVI ст., в швидкому часі згромадили чималі капітали, а також діди́чне землеволодіння. Останнє відкрило шлях до здобуття шляхетства. На портретах зображені Костянтин Корнякт-молодший († 1626) та його старший син Олександр (1612–1639) [9, с. 122].

Герб Леліва намальований на портреті кінця XIX ст. із зображенням Миколая-Ієроніма Сенявського [1, с. 14; 7, Ж-69]. Герб представлений у класичній відміні – у блакитному полі золотий півмісяць, обернений догори, над ним золота шестикутна зірка [5, т. 6, с. 39, 40]. У клейноді над короною знаходиться біле павичеве перо, однак без півмісяця, як це подається у гербовниках. Цікавою деталлю є симетричне зображення як щитотримачі двох гетьманських булав. Це вказівка на те, що власник гербу свого часу був польним гетьманом коронного війська. Миколай-Ієронім Сенявський, походючи із знатного роду, посідав у Речі Посполитій високі дигінітарства та уряди, особливо відзначився

на військовому поприщі [5, t. 8, s. 350, 351]. Вже на самому портреті зазначено, що перед нами граф на Шклові і Миші, волинський воєвода, львівський, рогатинський і сяноцький староста, учасник звільнення від облоги Відня у 1683 р.

На портреті Георгія Вандаліна Мнішека, автором якого є невідомий художник XVIII ст., герб зображено у правій частині портрету [1, с. 14; 7, Ж-108]. Це Мнішех – власний герб роду, який на полотні практично не відрізняється від свого класичного подання. У червоному полі герба зображено сім чорних павичевих пір'їн. У клейноді герба над короною зображено шість срібних пір'їн [5, t. 6, s. 433]. Георгій Мнішек († 1613), представник можновладної родини Мнішків, урядував коронним крайчим, радомським каштеляном, сандомирським воєводою, володів сяноцьким і сокальським староствами. Саме він став одним із ініціаторів інтриги пов'язаної із діяльністю Лжедмитрія і подальшого військового походу на Москву [5, t. 6, s. 435].

Авторству невідомого художника кінця XVIII ст. належить портрет Юзефа Заремби. У правій верхній частині портрета розташоване зображення гербу Заремба – у червоному полі золотий лев (у класичній відміні він чорний), який визирає з-за муру. На мурі намальовані три золоті камені. У клейноді понад короною також знаходиться золотий лев. Герб містить ініціальні літери – Z, J, Z, P, K, S [5, t. 10, s. 80].

У збірці Львівського історичного музею знаходиться кілька портретів короля Яна Собеського, однак лише на одному із них міститься родовий герб. Собеські належали до гербової спільноти Яніна [10, tabl. IV]. Зображений герб – це брунатний щит у червоному полі. Щит герба французької форми, увінчаний монаршою короною.

Герб Круціні зображено на портреті каноніка Станіслава Мосціцького авторства невідомого художника другої половини XVII ст. [1, с. 46; 7, Ж-386]. Цей герб має чимало видозмін – у нашому випадку поле овалового щита розділене горизонтальною лінією на дві частини: у верхній у червоному полі зображений золотий хрест, у нижній – в голубому полі міститься шестикутна золота зірка. Привертає увагу клейнод герба – над щитом знаходиться срібне ягня, над яким стоїть хрест з червоною хоругвою із зображенням ще одного хреста. Така майстерно представлена деталь вказує на церковне служіння власника герба. Ще однією особливістю гербового знаку є ініціальні літери S.-M., C.-L. Якщо перша пара літер вказує на особу власника герба, то друга – на його становище у церковній ієрархії як львівського каноніка. Претензійним видається саме зображення герба, адже С. Мосціцький († 1677) навряд чи був “повноцінним” шляхтичем, походючи із родини львівський патрициїв. Після навчання у

Краківському університеті він завдяки власним умінням, а також за підтримки своєї родини зумів стати львівським каноніком і увійти в склад церковної капітули, куди могли потрапити майже винятково сини шляхтичів [8, s. 66, 67].

На тлі збірки традиційного портрета своєю специфікою вирізняється натрунний портрет Тадея Дідушицького (1724–1777), виконаний на мідній блясі. Зліва на рівні голови в оваловому картуші з короною зображений герб Сас – у блакитному полі золотий півмісяць, обернений ріжками вгору, над ним, між двома золотими зірками золота (в класичній відміні срібна) стріла, скерована гострим кінцем угору [5, t. 8, s. 284]. Замість нашоломника із павичевими перами, простромлених срібною стрілою герб лише увінчаний короною. Довкола герба літери T.-D., L.-L., які прочитуються як Тадей Дідушицький, лавник львівський [11, с. 57, 58]. Власник герба, представник давнього шляхетського роду руського походження Тадей Дідушицький, незважаючи на своє знатне походження, вів спосіб життя міщанина, став львівським лавником, пізніше війтом, а також входив до складу Успенського ставропігійського братства [9, с. 111]. Це чи не єдиний герб Сас на портретах у колекції ЛІМ.

Наступний герб знаходимо на портреті ктитора Ставропігії Михайла Туржанського († 1856) роботи невідомого автора першої половини XIX ст. [1, с. 41]. Художник помістив герб у правій верхній частині портрета [7, Ж-22]. Це герб Гжимала, зображення якого практично не відрізняється від своєї класичної відміні – у золотому полі розташований червоний цегляний мур із трьома вежами фортеці (з яких середня вища) та сині ворота, відчинені назовні. У воротах стоїть срібний лицар із оголеним мечем у правій руці. У клейноді павичеві пера, що виходять з трьох веж, з яких середня пряма, а крайні нахилені трохи в боки [5, t. 4, s. 317]. Представники цього шляхетського роду здавна проживали на теренах Руського воєводства [5, t. 9, s. 154].

Портрет львівського єпископа Лева Шептицького також доповнює герб, який невідомий художник кінця XIX ст. помістив у нижній частині портрета [1, с. 13]. Це власний родовий герб Шептицьких – підкова у червоному полі, увінчана золотим хрестом. Правий бік підкови знизу догори пронизує стріла [5, t. 8, s. 620]. Поряд із короною над гербовим щитом зображені символи влади єпископа, які наголошують духовній діяльності Лева Шептицького та його положення в церковній ієрархії [7, Ж-44]. Власник герба, Лев Шептицький (1717–1779), після смерті дядька Атанасія Шептицького у 1748 р. став Львівським, Галицьким і Кам'янецьким єпископом, а з 1778 р. аж до смерті управляв Київською митрополією [12, с. 1087, 1088].

На двох портретах із колекції ЛІМу знаходимо ілюстрації гербу Лебідь. Перший портрет – це зображення неідентифікованого польського ротмістра роботи невідомого автора кінця XIX ст. [7, Ж-112]. У червоному полі гербового щита намальована фігура білого (срібного) лебедя. У клейноді зображена корона, над якою стоїть золотий лебідь. Індивідуальною ознакою герба є зображення як щитотримачі військової атрибутики – гармат, хоругв та литавр, що говорить про заслуги власника герба на військовому поприщі. Важливою деталлю також є ініціальні літери HD., I.-B., K.-G., S.-R., які є потенційним ключем для подальшої ідентифікації змалюваної особи.

Герб Лебідь також зображений на портреті ад'ютанта Наполеона Станіслава Дуніна-Вонсовича роботи невідомого автора кінця XIX ст. [1, с. 23; 7, Ж-661]. Під час створення полотна художник особливу роль надав гербу, майстерно намалювавши його у досить великих пропорціях прямо під самою портретованою особою. На відміну від попереднього варіанта, у червоному полі щита польської форми лебідь стоїть на зеленій траві, натомість лебідь у клейноді над короною зображений білим, як у класичній відміні. Вагомим доповненням герба є записаний польською мовою девіз “життя Богу і Вітчизні і останній подих мій”. Це єдиний герб на портретах ЛІМу, який містить зображення девізу.

З-поміж усіх гербових зображень на шляхетському портреті у збірці ЛІМу найчастіше трапляється герб Топор. Такий герб зафіксований аж на чотирьох портретах, оскільки Львівський історичний музей став спадкоємцем збірки предметів старовини, що належала Оссолінеуму, яка, своєю чергою, значною мірою комплектувалася із родинних раритетів можновладного роду Оссолінських. Останні, власне, і належали до гербової спільноти Топор. Саме цей герб зображений на портреті Яна-Георгія Оссолінського, створеному невідомим художником на початку XIX ст. [1, с. 14; 7, Ж-137]. Герб представляє собою срібну сокиру у червоному полі, вістрям обернуту вліво (у класичній відміні розвернута направо). Клейнод також відрізняється від свого традиційного подання, адже не має ще одного зображення віткнутої сокири, натомість над щитом зображена лише корона. Представлений на портреті Георгій Оссолінський († 1650) – представник польського можновладства, активний політичний діяч. За життя посідав уряди великого коронного підстоля, підскарбія, канцлера при дворах Сигізмунда III і Владислава IV, а також володів любельським, любомським, любачівським, богуславським, бродницьким, ризьким, дерпським, адзельським староствами. Відзначився як умілий дипломат, беручи участь у різних посольствах, зокрема до Риму, як це вказано на портреті, де мав аудієнцію в римського папи Урбана VIII [5, t. 7, s. 156–158].

Ще один герб Топор зображений на портреті Збігнева з Тенчина Оссолінського. Як і в попередньому випадку, сокира у щиті розвернута направо. Сам щит іспанської форми, увінчаний короною. Із особливостей привертає увагу те, що як щитотримачі зображені дві лаврові (пальмові?) гілки, також у гербі наявні ініціальні літери – Z.-O., D.-T., C.-D., які прочитуються як “Збігнев Оссолінський із Тенчина, староста дрогиський”. З. Оссолінський († 1675), син надвірного коронного підскарбія Максиміліана Оссолінського, був духовним діячем, понад 40 років очолював Покровницьке абатство [5, t. 7, s. 156].

Крім названих, у колекції ЛІМу є ще два портрети із зображенням гербу Топор. На портреті невідомого шляхтича (можливо С. Топора) оформлення герба нагадує попередньо описане: сокира вістрям розвернута вліво, а над щитом знаходиться лише рицарський шолом із короною без клейнода [1, с. 12; 7, Ж-1]. На ще одному портреті невідомого шляхтича маємо зображення традиційної відміни герба, а над щитом зображена сокира, ввіткнута в корону. Герб доповнюють ініціальні літери Р.Т.

Колекцію зображуваних на портретах гербів доповнює гербовий знак на портреті Зигмунта Валевського (XIX ст.) [1, с. 56; 7, Ж-814]. На полотні намальовано герб Колумна – в червоному полі овального щита, зображена золота колона. Увагу привертає клейнод герба: над короною зображений золотий лев, який, стоячи на задніх лапах, тримає меч. Ця деталь не згадується у класичній відміні гербу [5, t. 9, s. 113–114]. У клейноді також наведені ініціальні літери – I.-W., Z.-W., K.-R. Друга пара літер, без сумніву, вказує на особу власника гербу – Зигмунта Валевського. Цей шляхтич урядовав росписким каштеляном, на що також вказують ініціальні літери K.-R [5, t. 9, s. 217].

Портрет Габріеля Разтворовського невідомий художник XIX ст. доповнив зображенням гербу Наленч [1, с. 51; 7, Ж-515]. Перед нами класична відміна герба – у червоному полі біла стрічка, перев'язана у формі кола. У клейноді над шоломом зображена жінка, яка тримається за два оленячі роги [5, t. 6, s. 512]. Ще один герб Наленч зображений на портреті XIX ст. представника белзького шляхетського роду Ігнація Руліковського [1, с. 52; 7, Ж-630]. Відображена на полотні особа це або Ігнацій Янович Руліковський, життєдіяльність якого припала на другу половину XVIII ст., або Ігнацій Йосипович Руліковський, який жив у першій половині XIX ст. і відзначився тим, що урядовав хорунжим Парчевської землі [5, t. 8, s. 192]. Детальнішого огляду заслуговує сам герб. Якщо у щиті зображений класичний Наленч, то клейнод містить низку особливостей. Живістю постаті вирізняється жінка, яка у клейноді герба тримається за оленячі роги. Привертає увагу значна кількість військової атрибутики, зображеної

як щитотримачі – шабля, алебарда, військові хоругви, гарматні ядра, литавра, воїн із списом у правій частині клейноду, що безсумнівно свідчить про успіхи на військовому поприщі Ігнація Руліковського. Герб містить також дві пари ініціальних літер – I.-R., S.-P. Якщо перша пара вказує на особу власника гербу, то друга, можливо, на котресь староство, яке міг посідати Руліковський.

Художник Фелікс Гануш у лівій верхній частині портрета Себастьяна Любомирського другої половини XIX ст. помістив зображення гербу Дружини. У червону полі герба намальована біла рука, зігнута у формі літери “z”. Над щитом зображена лише корона, тоді як у класичному варіанті міститься рицарський шолом, над яким стоїть лев поміж двох мисливських труб, до кожної з якої прилаштовано по чотири дзвіночки [5, т. 8, с. 469]. Особливістю герба є наявність ініціальних літер – L., S.-W. На самому портреті у віці 67 років зображений представник одного із найвпливовіших польських шляхетських родів – сондетський староста Себастьян Любомирський († 1627) [13, с. 59].

Палітру гербів на портретах у колекції Львівського історичного музею доповнює також герб Приятель, зображений у лівій верхній частині портрету невідомого шляхтича. У щиті в блакитному полі над блюдцем зображене людське серце, пробите зверху до низу стрілою. Над шоломом у клейноді зображено три (замість традиційних для цього герба п'яти стріл) [7, Ж-277].

На портреті Леона Сапіги, роботи Марцелія Герасимовича (1898), художник зобразив родовий герб Лис – у червоному полі золота, двічі перехрещена стріла. Над щитом княжа корона, однак без клейнода, як би мало бути у класичній відміні [7, Ж-864].

Найпізнішим портретом у колекції ЛІМу із зображенням шляхетського герба є полотно із зображенням Т. Павліковського роботи Збігнева Пронашка, створене у першій третині XX ст. [1, с. 73; 7, Ж-38]. У лівій верхній частині портрета художник помістив герб Холева – дві металеві клямки у вертикальному положенні одна напроти одної, а між ними меч у червоному полі. На шоломі зображено п'ять павичевих пер. Цей герб цілком відповідає своїй традиційній відміні [5, т. 3, с. 70].

Проаналізований комплекс матеріалу дає змогу виокремити певні характерні ознаки зображень шляхетського герба на портреті. Художники, як правило, поміщали герб у правій або лівій верхній частині портрета, набагато рідше – внизу. Здебільшого гербовий щит немає чіткої форми і стилізований рослинним чи якимось іншим орнаментом, що є виявом барокового мистецтва. Загалом барокові симптоми найшвидше проявляються у шля-

хетському портреті – це прагнення до підкресленої видовищної показності, парадності, героїзації особи [2, с. 161].

Попри усталену вже станом на XVII ст. гербову традицію, низка гербів, зображених на шляхетських портретах колекції ЛІМу мають чимало своїх особливостей. Під час зображення герба часто вживались ініціальні літери, які символізували не лише ім'я носія гербу, але й урядові пости, титули, власницькі іменування, які мала особа. Це був той соціальний капітал, який слід було демонструвати довколишнім, аби підкреслити своє суспільне становище. Як наслідок, це ще раз потверджує той факт, що у Речі Посполитій, де формально проголошувалась і пропагувалась ідея шляхетської рівності, де не було, за деякими винятками, дворянських титулів, ознакою престижу і засобом виділитись серед шляхетського загалу стало посідання якогось урядового поста. У деяких випадках художники не гребували доповненням герба зображеннями певних символічних предметів, за якими можна було виділити низку занять власника герба. Якщо особа була пов'язана із військовою справою – художник міг додати до герба військову атрибутику, коли ж особа присвячувала своє служіння Церкві, то і це могло відобразитися на герботворенні через збагачення самого герба символікою, яка чітко вказувала на духовні особливості її діяльності. Специфічні ознаки, якими художники наділяли усталені в геральдиці того часу гербові зображення, покликані були передовсім підкреслити індивідуальність та досягнення власника гербу.

1. Каталог збірки живопису Львівського історичного музею. – Львів, 1987. – 120 с.
2. Овсійчук В. Українське мистецтво XIV – першої половини XVII ст. – К., 1985. – 168 с.
3. Однорозенко О. Українська (руська) еліта доби Середньовіччя і раннього Модерну: структура та влада. – К., 2011. – 422 с.
4. Членова Л. Еволюція портретного жанру в українському мистецтві XVI-XVIII століть // Український портрет XVI-XVIII століть. Каталог-альбом. / Укл. Галина Белікова, Лариса Членова. – К., 2006. – С. 12–19.
5. Niesiecki K. Herbarz polski. – Lipsk, 1839–1845. – Т. I-X.
6. Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. – Warszawa, 1908. – Т. V. – 397 s.
7. Фондова група “Живопис” Львівського історичного музею.
8. Gębarowicz M. Portret XVI-XVIII wieku we Lwowie. – Wrocław, 1969. – 140 s.
9. Український портрет XVI-XVII століть. Каталог-альбом. / Укл. Галина Белікова, Лариса Членова. – К., 2006. – 352 с.
10. Korzon T. Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629–1674. – Kraków, 1898. – Т. I. – 585 s.
11. Семенюк Д. Колекція натрунних портретів з фондів ЛІМ // Львівський історичний музей. Наукові записки. – Львів, 1997. – Вип. 6. – Ч. 1. – С. 48–61.
12. Довідник з історії України / Ред. І. Підкова, Р. Шуст. – К., 2001. – 1135 с.
13. Boniecki A. Herbarz polski. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. – Warszawa, 1912. – Т. XV. – 396 s.

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ У ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ДІАЛОЗІ

Л.С. Матлай

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет “Львівська політехніка”

© Матлай Л.С., 2014

Уточнено понятійно-категоріальний апарат із проблематики дослідження. Проаналізовано історичні аспекти становлення європейської цивілізації та культурної спадщини. Досліджено роль культурної дипломатії у вираженні національної ідентичності. Підкреслено важливість постійного та взаємного діалогу національних культур для політичного, економічного та культурного зближення народів Європи та світу. Розглянуто діяльність України щодо оновлення Списку світової спадщини ЮНЕСКО.

The article clarifies the conceptual apparatus of the study. The historical aspects of the formation of European civilization and cultural heritage have been analyzed. The role of cultural diplomacy in terms of national identity has been described. The importance of continuous dialogue and mutual national culture for the political, economic and cultural rapprochement between the peoples of Europe and the world were emphasized. The activity of Ukraine by updating the List of World historical and cultural heritage was examined.

Definition of “the cultural heritage” makes it an article 1 of Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (1972 p.): monuments: architectural works, works of monumental sculpture and painting, elements or structures of an archaeological nature, inscriptions, cave dwellings and combinations of features, which are of outstanding universal value from the point of view of history, art or science; groups of buildings: groups of separate or connected buildings which, because of their architecture, their homogeneity or their place in the landscape, are of outstanding universal value from the point of view of history, art or science; sites: works of man or the combined works of nature and man, and areas including archaeological sites which are of outstanding universal value from the historical, aesthetic, ethnological or anthropological point of view.

Ukraine is inseparable part of European civilization with its past, as well as with its present, by assuming its commitment to establishment of democracy. Ukraine has a rich historical and cultural heritage. Cultural heritage was created by past generations material and spiritual values that are a part of the national wealth that is important for the preservation and development of the identity of nation. In the List of world historical and cultural heritage of United Nations Educational Scientific and Cultural Organization, 12 December 1990 were included two well-known attractions - Kiev: Saint-Sophia Cathedral with an ensemble of the monastery buildings and the Kiev-Pechersk Lavra. Today in the List of UNESCO are Sophia Cathedral complex of monastic buildings; Kiev-Pechersk Lavra; L'viv – the Ensemble of the Historic Centre; the Residence of the metropolitans of Bukovina and Dalmatia (Chernivtsi); cross-border facility - Struve Geodetic Arc, passing through the territory of 10 European countries. In Ukraine nowadays made additional proposals prior to the World Heritage List, including: Bakhchisaray Khan palace, reserve “Askaniya Nova” and “Chersonese Tavriyskyi”; cultural landscape and canyon in Kamenetz- Podilskyj, the historical center of Chernihova, park “Sofiyivka”; Taras Shevchenko Tomb and State Historical and Natural Museum – Reserve. The Lviv Region, which ranks second, out of 24 regions in Ukraine, in terms of the quantity of heritage sites on its territory. The Lviv Region boasts 8,441 cultural sights, including 816 sites of national significance.

Today, the state has to preserve Ukrainian identity through culture, to form and consolidate a civil nation, to retain Ukrainian cultural diversity, to develop Ukrainian cultural industries and to promote Ukraine in the wider world.

Україна прагне стати впливовою регіональною державою. Репрезентувати країну світовому співтовариству допомагає наша багата історико-культурна спадщина та національна історія, які залишаються частинами загальносвітового культурного процесу. Національна самобутність та культурні надбання українців почали широко відкриватися світові після проголошення незалежності нашої держави. У 90-х роках ХХ ст. Україна налагодила тісні міждержавні зв'язки з багатьма країнами та долучилася до складного міжцивілізаційного діалогу.

Оскільки певний час Україну в Європі ідентифікували з Росією, було важливо сформувати позитивний імідж держави через поширення знань про її історичну та культурну спадщину, яка є об'єднавчим чинником суспільства, формує українську націю. В умовах глобалізації та інформаційної відкритості стало можливим виражати своєї національну ідентичність за допомогою культурної дипломатії, тобто, обміну “...ідеями, інформацією, цінностями, традиціями, віруваннями та іншими аспектами культури, які можуть сприяти покращенню взаєморозуміння” [10].

Актуальність дослідження зумовлена тим, що у сьогодиншній Україні назріла необхідність збереження культурної ідентичності та національних особливостей у поєднанні з процесами глобалізації та європеїзації. Українське суспільство, враховуючи сучасну етнокультурну, соціокультурну та мовну специфіку, відшукує оптимальну модель загальнонаціональної консолідації та злагоди.

Мета цієї наукової розвідки – осмислити та об’єктивно оцінити роль культурної спадщини України у процесах консолідації вітчизняної та європейської спільноти.

Проблеми взаємозалежностей та взаємовпливів культурологічних світових процесів досліджували відомі вчені – М. Бердяєв, М. Вебер, В. Вернадський, М. Данилевський, Б. Рассел, А. Тойнбі, О. Шпенглер, С. Гантінгтон, Ф. Фукуяма. Теоретичні засади національної історико-культурної спадщини відображено у працях вітчизняних істориків та практиків – П. Толочка, О. Реєнта, М. Литвина, С. Заремби, Л. Підлісної, М. Сікорського, Б. Возницького, П. Довгошиї та багатьох інших.

Вважаємо за доцільне розкрити сутність та виявити смислове наповнення поняття “культурна спадщина”, оскільки науковці та практики визначають їх по-різному. Відповідно до статті 1 Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 1972 року, яку на сьогодні ратифікували майже дві сотні країн (Конвенцію ратифіковано Указом Президії Верховної Ради України від 04.10.1988 року) “культурну спадщину” визначено як: пам’ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та археологічні структури, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з погляду історії, мистецтва чи науки; ансамблі: групи ізольованих чи об’єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв’язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з погляду історії, мистецтва чи науки; визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, враховуючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з погляду історії, естетики, етнології чи антропології. [9] Згідно із Законом України “Про охорону культурної спадщини”, подана така дефініція “культурної спадщини”, як сукупності успадкованих людством від попередніх поколінь об’єктів культурної спадщини [1].

Треба зазначити, що у 2003 році ЮНЕСКО (Організація Об’єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) схвалила Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини – міжнародно-правовий документ, який прагне відповісти на потенційні загрози для цієї спадщини від процесів глобалізації та соціальних перетворень. До цієї Конвенції наша держава приєдналася у 2008 році.

Країни світу визнали, що термін “нематеріальна культурна спадщина” означає ті звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов’язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремими особами як частина їхньої культурної спадщини [2]. Ця спадщина проявляється в усних традиціях та формах вираження, зокрема в мові як носії нематеріальної культурної спадщини; виконавському мистецтві; звичаях, обрядах, святкуванні; знаннях та практиці, що стосуються природи та всесвіту; традиційних ремеслах. Сучасні науковці розуміють культурну спадщину як відображення історичного досвіду взаємодії природи та людини.

Варто погодитися з думкою російської дослідниці всесвітньої історико-культурної спадщини Олени Мастєніці, яка стверджує, що інтерес до культурної спадщини з найбільшою силою та гостротою проявляється у переламні історичні епохи, коли суспільство намагається переосмислити минуле та зазирнути у майбутнє [4]. Саме кінець XX – початок XXI ст. вирізняється активізацією наукових досліджень історико-культурного процесу, переосмисленням культурної спадщини. Ця тенденція простежується і в Україні.

Прикро визнавати, але сучасна Україна – одна із найбільших держав Європи – залишається своєрідним мостом між Росією та Заходом. Має рацію професор М. Михальченко, який вважає Україну – лімітрофом для Росії та Європи, проміжним, міжцивілізаційним простором між західно-європейською і російсько-євразійською цивілізацією: “При тому лімітроф із подвійною оцінкою. Європа (натовська) вважає східні кордони України лінією розламу між Європою та Росією (Росія з тюркськими анклавами і є окремою російсько-євразійською цивілізацією). А Росія вважає західні кордони України лінією розламу між НАТО й СНДівським простором, позначаючи останній як зону своїх особливих інтересів... Якщо народ “лімітрофа” не вкорінюється в структуру якоїсь регіональної цивілізації, то самовизначення цього народу у формі незалежної держави залишається проблематичним, як і створення своєї регіональної або локальної цивілізації” [5, с. 23]. Утім, за своїми основними характеристиками ми належимо до європейської цивілізації та соціокультурна самоідентифікація нашої держави тяжіє саме до Європи.

Відомі вчені М. Наринський та В. Карєв одними із перших на пострадянському просторі вказали на античні корені європейської цивілізації, оскільки навіть такі терміни та поняття як культура, академія, школа, гімназія, демократія, республіка, імперія, деспотія, олігархія, диктатура прийшли до нас із античності [6, с. 20–23]. Ці висновки доповнює зана українська та світова дослідниця О. Пахльов-

ська, яка вважає: “Від давньої Греції і далі – через міста-комуни ренесансної Італії – постала сьогоднішня Європа як багатовимірна рухома галактика “малих батьківщин”. І кожна з цих батьківщин славетна якимось героєм чи квітами, майстерністю чи вином, палацом чи музичним інструментом. А потім було ХІХ ст. з його революціями й “весною народів”: так народилася Європа як вимір національних батьківщин. Конфлікти і суперництво між ними, дві світові війни змусили європейців виробити нову етику співжиття. Так постав третій вимір батьківщини – Європа як культурна, філософська, моральна батьківщина народів, що становлять собою різні сегменти розвитку європейської цивілізації – цивілізації, заснованої на концепції свободи людини” [7, с. 24]. Інакше кажучи, на створення європейської культурної спадщини вплинули античність, християнство, демократичні цінності та гуманістичні традиції.

З прадавніх часів українські землі були також частиною євроатлантичної цивілізації. Київська Русь, згодом Галицько-Волинське князівство, Козацька держава підтримували численні торгові та культурні зв'язки з багатьма країнами Європи. Протягом багатьох століть відбувалося взаємозапозичення та взаємозбагачення культур європейських народів. Українські землі у складі різних імперій пережили лихоліття Першої та Другої світових воєн, зазнали численних культурних втрат. І лише після розпаду Радянського Союзу, незалежна Україна отримала у спадок понад 140 тисяч нерухомих пам'яток історії та культури, з них: 64 тисячі пам'яток археології, понад 54 тисячі пам'яток історії, близько 7 тисяч пам'яток монументального мистецтва, понад 15 тисяч пам'яток містобудування і архітектури [3, с. 180]. Львівська область займає друге місце в Україні щодо загальної кількості об'єктів культурної спадщини. На теренах області налічується більше 8 тисяч об'єктів, серед яких 816 пам'яток мають статус національного значення.

Україна бере активну участь у роботі щодо оновлення Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Так, до цього списку 12 грудня 1990 року були внесені дві всесвітньо відомі пам'ятки – Собор Святої Софії з ансамблем монастирських будівель та Києво-Печерська лавра у м. Києві. На сьогодні від України у списку перебувають Софійський собор із комплексом монастирських споруд Києво-Печерської Лаври, Ансамбль історичного центру Львова, Резиденція митрополитів Буковини та Далмації (м. Чернівці), транскордонний об'єкт – Геодезична дуга Струве, що проходить через території 10 країн Європи. Також в Україні внесено додаткові пропозиції до попереднього Списку всесвітньої спадщини. Серед них додані: Бахчисарайський ханський палац, заповідники “Асканія-Нова” та “Херсонес Таврійсь-

кий”, культурний ландшафт та каньйон у м. Кам'янець-Подільський, історичний центр м. Чернігова, парк “Софіївка” та Канівський заповідник “Могила Тараса Шевченка” [8].

Фактор використання історико-культурної спадщини став важливим інструментом “м'якої дипломатії”; захисту національних політичних інтересів; формування позитивного іміджу України та її народу; популяризації української мови, науки, мистецтва. Після проведення Євро-2012 Україну відкрили для себе тисячі закордонних туристів, які ознайомилися з культурними цінностями нашої країни, побутом та життєвим укладом українців. Завдячуючи культурному обмінові, культурна спадщина України стає відкритою для інших представників інших держав. Постійний міждержавний діалог між Україною та державами-членами ЄС відбувається через заснування культурно-історичних центрів у європейських столицях; взаємний культурний та науковий обмін; організацію міжнародного туризму з обов'язковим відвідуванням визначних місць та об'єктів культурної спадщини Європи та України; розширення участі національних професійних та аматорських колективів у світових мистецьких проєктах.

Сьогодні, в період глобалізації, на перший план висувається ідея збереження культурної різноманітності. Мінімізувати етнічні протиріччя покликана концепція багатокультурності. Потрібно визнати, що глобалізований світ відкрив нові можливості для взаємодії різних культур, просування національних культурних спадщин та культурної продукції через використання сучасних інформаційних технологій. На національний ґрунт сучасної культури прищеплюються загальносвітові досягнення без яких загалом неможлива національна модернізація. Кожна держава виробляє власну національну стратегію просування та захисту культурної спадщини, враховуючи реальні фінансово-економічні можливості та історико-культурні традиції, намагаючись не допустити некерованої комерціалізації культурної сфери. В Україні в останні роки реалізуються різноманітні проєкти, спрямовані на розвиток міжкультурного діалогу, збереження матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, підтримку народної творчості, культурного туризму. Наша країна чітко визначила європейський вектор свого подальшого розвитку, інтеграцію до євроспільноти, а консолідацію суспільства можна досягти через формування національного культурно-інформаційного простору, міжетнічного діалогу та співпраці, використання культурного різноманіття та національної ідентичності.

Варто зазначити, що ментальні ознаки української нації, її духовні орієнтири яскраво та багатогранно виражені у творчості Т. Г. Шевченка, національного поета планетарного масштабу, який одним із перших озвучив прагнення свого народу до

створення національної держави. Геніальна постать Великого Кобзаря впродовж багатьох десятиліть має етноконсолідуючу силу, допомагає репрезентувати Україну у світі, краще розкрити її національну самобутність. Цьому, певним чином, сприяла посиленна увага світової громадськості до відзначення 200-ліття з дня народження поета.

Спробуємо дослідити міжкультурний діалог на прикладі України та Іспанії, оскільки держави мають багато спільних ознак. Обидві країни розташовані на протилежних кінцях Європи. Іспанці, за словами відомого іберійського філософа Х. Ортеги-і-Гассета, протягом довгого періоду знаходилися на європейській периферії. Вступивши до Європейського Союзу, Іспанія зробила серйозний крок до подолання провінціалізму та ізоляції. Цей шлях намагається пройти й Україна. Саме тому, постійний та взаємний діалог національних культур має особливе значення для політичного, економічного та культурного зближення народів Європи та світу.

Українська громада в Іспанії значно зросла у 90-ті роки минулого століття. Сьогодні, за різними даними, тут проживає понад 100 тисяч вихідців з України. Основна частина їх мешкає в Мадриді та його околицях, автономіях – Каталонії, Валенсії, Мурсії, Андалусії, Галісії, Наваррі та Країні Басків. Впродовж багатьох років українці намагаються згуртуватися, зберегти своє національне коріння, мову та культуру в складних умовах полікультурного суспільства. Згуртуванню діаспори, збереженню національних особливостей сприяють щорічні відзначення національних свят. Найважливіші серед них – День незалежності України і День народження Кобзаря. Наша етнічна громада намагається робити все можливе для формування міжнародного іміджу України, поширюючи серед політичних, громадських, наукових кіл Іспанії інформацію про історичну спадщину, культурні, торговельні, наукові, туристичні можливості далекої батьківщини.

Наші співвітчизники, які легально чи нелегально працюють в Іспанії, всіляко сприяють залученню іспанців до вивчення та читання творів українських авторів, проведенню тематичних виставок та літературних вечорів мовою Т. Шевченка та І. Котляревського, Лесі Українки та І. Франка. Завдячуючи нашій діаспорі, чимало іспанських бібліотек поповнилося українською літературою. Етнічна спільнота українців у м. Валенсія відкрила Український культурний центр з метою популяризації в Іспанії української мови та культури, багатой літературної

спадщини. Отже, присутність численних українських громад у багатьох європейських державах, допомагає просуванню нашої культурної спадщини.

Доречно додати, що в Іспанії, протягом 20 останніх років, вищим навчальним закладом, де студенти мають можливість опанувати українську мову та отримати ґрунтовні знання з історії української культури, є Університет Гранади. Науковці університету популяризують творчість українських письменників, поетів, драматургів серед іспанців, беруть участь у спільних українсько-іспанських наукових заходах.

Підсумовуючи, зазначимо, що Україна у забезпеченні подальшої соціальної модернізації повинна спиратися на національну ідентичність та євроатлантичну стратегію розвитку, враховуючи досвід розбудови державності попередніх поколінь та свою багату культурну спадщину.

1. Закон України "Про охорону культурної спадщини" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини {Про приєднання до Конвенції див. Закон № 132-VI (132-17) від 06.03.2008} [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_d69.
3. Літопис відродження пам'яток // Пам'ятки України. – 1998. – № 1. – С. 180.
4. Мастеница Е.Н. Культурное наследие и музей: проблема взаимодействия / Е.Н. Мастеница // Научно-исследовательская работа в музее. Тезисы докладов на VIII всероссийской научно-практической конференции МГУКИ (Москва, кафедра музееведения, 29–30 ноября 2005 года). Науч. ред. Н.Г. Самарина; сост. Н.И. Решетников И.Б. Хмельницкая. – М.: МГУКИ. – 2005. – С.14–22.
5. Михальченко М. І. Цивілізаційна визначеність України: сутність, проблеми, перспективи // Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього. – К.: Інститут європейських досліджень НАН України, ч. IV, 2009. – С. 5–37.
5. Наринский М., Карев В. Общие истоки европейской цивилизации / М. Наринский, В. Карев // Европейский альманах. – М.: Наука. – 1991. – С. 18–29.
6. Пахльовська О. Територія без Батьківщини, або Ітака, якої не було / О. Пахльовська // Український тиждень. – №33–34 (146–147), 13–26 серпня 2010. – С. 24–27.
7. Сердюк О. Попередній Список всесвітньої культурної спадщини. Проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / О. Сердюк. – Режим доступу: <file://localhost/E:/Museum/НДІ%20пам'яток%20охоронних%20досліджень%20-%20-%20Дослідження%20культурної%20спадщини.htm>.
8. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 1972 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unesco.org>.
9. Cultural Diplomacy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/602869>

ТЕОРЕТИЧНІ ДУМКИ В. ПЕТРИВА ЩОДО ВПОРЯДКУВАННЯ Й ЕКСПОНУВАННЯ ДОКУМЕНТІВ ТА ЕКСПОНАТІВ В УКРАЇНСЬКОМУ МУЗЕЇ-АРХІВІ ПРИ ІНСТИТУТІ ГРОМАДОЗНАВСТВА В ПРАЗІ

Р.П. Мельник, В.М. Мельник

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет “Львівська політехніка”

© Мельник Р.П., Мельник В.М., 2014

Розглянуто теоретичні основи відомого військового діяча, генерал-хорунжого В. Петріва щодо впорядкування і експонування документів та експонатів в українському музеї-архіві при Інституті громадознавства в Празі.

The analysis of these sources and professional literature in the article attempts to highlight the theoretical views of the famous military leader, General cornet V. Petriw, plan on ordering and exhibiting documents and exhibits in the National Museum Archives at Hromadoznavstva Institute in Prague. Particular attention is focused on the problem of preserving the achievements of Ukrainian history and culture in exile. Thus, in Prague in 1923, the Institute was Hromadoznavstva shutter National Museum archive to preserve and protection of monuments of great historical value. In the operation of the museum's archive, the urgent question was making clear structure methods for collecting and organizing documents and museum exhibits. To address this issue, on the initiative of the Director Museum Archives M. Galan, a commission was established, composed of V. Petriw entered. In the theoretical work, the military identified the main task of the main Ukrainian National Museum Archives, which was to organize the collection and storage of Ukrainian historical monuments abroad and completing his documentary collections, V. Petriw in his theoretical development plan submitted organize and exhibiting historical materials. The basis of the grouping of the collected sites, it is proposed to employ chronologically problematic principle that all accumulation of materials on the history of the national revolution of 1917–1921 had to be grouped according to time and their accessories. Another important area of work in the protection of the past defined the theoretical description and comparison of the accumulated separately and distributed material, the final step is to display in the museum.

Поразка Української національно-визвольної революції 1917–1921 рр. спричинила хвилю української еміграції до європейських країн. Найчисленнішою у міжвоєнний період виявилася українська спільнота у щойно створеній Чехословацькій Республіці, куди з місця її осідку – Польщі, Румунії, Австрії, Туреччини, Болгарії та інших країн – переїхало чимало українських емігрантів, зокрема представників політичної, наукової та військової еліти. За статистичними даними на 1921 р. загальна кількість українців у Чехословаччині становила понад 102 тис. осіб і їх численність постійно збільшувалась [10, с. 3].

У 1920–1930 рр., коли на території України, виснаженій громадянською війною, розділеній між більшовицькою Росією та Польщею було фактично встановлено окупаційний режим що неухильно викорінював усе українське, Прага стала світовим центром українського національного суспільно-політичного, культурного та наукового життя. Сюди стікалися провідні українські інтелектуальні й мистецькі сили, приваблені найкращими в Європі

умовами для життя та праці. Тому цілком законо-мірно, що сучасна українська історіографія надає чимало уваги культурно-просвітницькій та пам'ятко-охоронній діяльності української еміграції у міжвоєнний період спрямованої на організацію збирання та збереження української історико-культурної спадщини за кордоном. Низку наукових досліджень присвячено, як проблемі загалом, так і її окремим аспектам [2; 3; 6; 8]. Через свою багатогранність і достатню джерельну забезпеченість тема досі залишається актуальною, оскільки визначення внеску української, зокрема військової еміграції у створення та збереження, як документальних, так і музейних колекцій україніки за кордоном, що зокрема передбачає відтворення процесу заснування та діяльності архівних та музейних центрів, визначення джерел їх комплектування, особливостей організації збереження та опрацювання матеріалів є важливим аспектом, як теоретичної, так і практичної роботи щодо популяризації музейної справи загалом.

Після поразки визвольної боротьби українського народу 1917–1921 рр. за межами України опи-

нилась значна кількість документів та історичних пам'яток, зокрема, матеріали державних установ та особові колекції, що їх вивезли урядовці, громадські діячі, науковці та військові; документи дипломатичних місій УНР, ЗУНР та Української Держави, що діяли в різних країнах світу; документи, що утворилися під час функціонування таборів українських військовополонених та інтернованих в країнах Центральної та Західної Європи. Згодом до них долучився величезний комплекс матеріалів численних громадсько-політичних, культурних, освітніх і наукових інституцій та організацій української еміграції. Так, на початковому етапі збирання та збереження історичних матеріалів ініціювалося Урядом УНР та його Військовим міністерством – у серпні 1920 р. засновано Українське військово-історичне товариство, яке розгорнуло свою діяльність у Польщі (спочатку в м. Ряшеві, згодом – у Ченстохові і Тарнові); у липні 1921 р. постав Головний військово-історичний музей-архів армії УНР в Тарнові на чолі з М. Обідним [10, с. 6].

Проте через низку політичних та фінансових причин Уряд УНР не міг власними силами забезпечити охорону українських пам'яток на еміграції. З цього приводу 8–10 липня 1921 р. у Львові в помешканні Наукового товариства ім. Шевченка відбулась нарада українських учених, на якій розробили проект статуту Українського національного музею-архіву.

Так, з метою збереження надбань української історії та культури в еміграції 1923 р. в Празі при Українському інституті громадознавства засновано Український національний музей-архів. Основними завданнями музею-архіву було збирати та охороняти пам'ятки: 1) з визвольної боротьби українського народу (закони, універсали, грамоти, декларації, постанови, протоколи засідань, зборів, накази, відозви, прокламації, журнали бойових подій, спомини, щоденники, плакати, перепустки, програми урочистих свят, карти і плани, фотографії, малюнки, грошові знаки, поштові марки, прапори, бунчуки, герби, зброя, відзнаки, печатки, зразки уніформи українського війська, а також газети, журнали, брошури та ін.); 2) пам'ятки української старовини й мистецтва; 3) матеріали до історії української еміграції; 4) відомості про українські пам'ятки, що знаходяться за кордоном (музей-архів ставив собі за мету реєстрацію та описування українських пам'яток, що перебували в архівах, музеях та бібліотеках інших держав, а також у приватних осіб) [10, с. 5].

Практична діяльність Українського національного музею-архіву розпочалась 1 червня 1924 р. і за майже десятилітню історію її існування (грудень 1923 – жовтень 1932) в його фондах відклалися значна кількість українських пам'яток великої історичної цінності. Як зазначено у першому номері “Бюлетеня

Українського національного музею-архіву”, “потреба в заснуванні цієї, в той час єдиної цього роду на еміграції української інституції, була конечна. Пам'ятки відродження й визвольної боротьби України, що у великій кількості попали на еміграцію, нищилися стихійно. Потрібно було зібрати й хоронити їх у якійсь спеціальній інституції, як національний оригінальний матеріал для наукових розвідок майбутніх істориків”. Крім того, перед українськими культурними діячами стояло не менш відповідальне завдання – зібрати та зберегти й ті документи, які утворилися внаслідок діяльності значної кількості організацій та установ, заснованих українцями в еміграції, передусім у Чехословаччині [2, с. 65].

Під час формування музею-архіву, нагальним стало питання вироблення чіткої структури та методів збору та упорядкування документів та музейних експонатів. Для вирішення цього питання з ініціативи самого директора музею-архіву М. Галагана була створена спеціальна комісія, до складу якої входили відомі як культурно-освітні, так і військові представники, серед яких потрібно виділити генерал-хорунжого В. Петріва. Народився він у родині військового російської армії. Закінчив Київський кадетський корпус (1900 р.), Павловське Вище військове училище в Петербурзі (1902 р.), Миколаївську академію Генерального штабу (1910 р.). На фронтах Першої світової війни обіймав штабні посади у різних частинах. У 1917–1921 рр. брав активну участь у боротьбі Збройних сил УНР та Української Держави. Після падіння Директорії перебував в еміграції у Польщі та Чехословаччині. З 1923 р. і до початку Другої світової війни – професор воєнної історії в Українському педагогічному інституті ім. М. Драгоманова [5, с. 17].

З перебуванням на еміграції В. Петрів разом із воєнно-доктринальними розробками, розпочинає активну роботу щодо збереження культурно-історичних пам'яток історії України, зокрема періоду національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр. Так, долучившись до комісійної роботи національного музею-архіву при інституті Громадознавства в Празі, він спроектував теоретичний план, щодо впорядкування та експонування документів і експонатів у музеї-архіві [9, с. 8].

Формуючи теоретичні думки, щодо способів консервації та поділу нагромаджених історичних документів та артефактів В. Петрів, розумів, що для збереження та популяризації історичної пам'яті народу та його війська потрібно створювати спеціальні науково-дослідні, архівно-виставкові установи, які були б свого роду центрами охорони “минувшини для прийдешніх поколінь” [9, с. 12]. Використовуючи найрізноманітніші способи для організації системи збереження історичних пам'яток періоду Української національної революції 1917–1921 рр., генерал пра-

цюючи на посаді професора воєнної історії в Українському вищому пед. інституті ім. М. Драгоманова у Празі подавав низку пропозицій щодо оформлення окремих спеціальних, як архівних, так і музейних фондів, які стосуватимуться історії українського війська цього періоду.

Так, за проектом В. Петріва впорядкування військово-історичних документів та пам'яток, які під час клопіткої роботи ентузіастів, були нагромаджені в Українському національному музеї-архіві при Інституті громадознавства в Празі, визначалась першочерговість подвійного розподілу документів та експонатів за періодами визвольної боротьби та військових об'єднань [11, с. 43].

Отож за теоретичними основами формування та експонування історичних пам'яток, які означив військовик, визначалося, що в кожному періоді, який буде представлений до експозиції, обов'язково має бути: "а) частина загальна, що торкається документів та музейних експонатів, освітлюючи чинність уряду та верховного командування – Теки військово-політичних та військово-організаційних документів, б) частина по військових об'єднаннях – стількох теках, скільки було тоді цих військових об'єднань. Кожна тека мусить мати їх копії, що торкалися життя певної частини" [1, оп.1, спр.1, арк. 40–42]. За пропозицією теоретика, для формування архівних та виставкових тек пропонувалось використати хронологічно-проблемний принцип організації та впорядкування історичних документів та експонатів в музеї-архіві при українському інституті Громадознавства в Празі. Так, усю експозиційну та архівну справу В. Петрів пропонував зосередити на революційному періоді світової історії та часу національно-визвольних змагань українського народу 1914–1921 рр., з моментами виділення окремих етапів самої боротьби. "Періоди гадалось би доцільними взяти наступні: 1) Дореволюційні часи – формування та діяльність УСС, Синіх, Сірих, полка імені Шевченка; 2) Часи Революційні – формування Регулярної Української Армії – Богданівці, Полуботківці, Сірі, Сині, Дорошенківці, Республіканці, С. Стрільці, Українські Січові Стрільці, Полки вільної України та ін.; 3) Відверта боротьба з Москвою до спілки з Німцями; 4) Гетьманщина; 5) Від повстання проти Гетьмана та злуки Українських земель до першої інтернації; 6) Часи першої інтернації та зимового походу; 7) Спільні чини з Польщею; 8) Агонія та друга інтеннація" [11, с. 44]. Окрім зазначених проблемних часових етапів боротьби українського народу, В. Петрів також пропонував окремо дослідити і відповідно представити до експозиції матеріали, що б стосувалися формування військових організацій "білих", до яких він зараховував кубанців, карпаторуський полк, українську дивізію Врангеля, українські формації Колчака та Семенова, Тарашанців та

Волоховців. Розуміючи вагомість роботи над збереженням історично-військової пам'яті під час формування спецфондів документів та експонатів В. Петрів наголошував: "Ця праця необхідна тому, що гірше буде, як її освітлюватимуть різні "Білі архіви та музеї" [1, оп. 1, спр. 1, арк. 40–42].

Ще одним кроком у формуванні фондів документів та виставкових експозицій мало стати опис і зіставлення нагромадженого та окремо розподіленого матеріалу. Розподіливши документи та експонати за вище наведеними розділами і деталізувавши їх по окремих частинах, теоретик пропонував провести їх повний сполучний опис із з'ясуванням того, "що значить для історичного дослідження той чи інший факт з життя діяльності війська – той чи інший предмет чи документ". За переконаннями В. Петріва, закінчений опис розподілених документів дасть чітку картину невисвітлених, як історичних фактів, так і музейних матеріалів.

Завершальним етапом під час формування виставкової експозиції в музеї-архіві визначалось розподіл різних пам'яток – уніформ, зброї, планів та стратегічних карт, відповідно до вище зазначених періодів. Також пропонувалось, щоб до кожного експонату під час експонування додавали свого роду роз'яснювальну записку, в якій чітко б вказувалось, що це за експонат, призначеність його та певна культурна цінність [ЦДАВОВУ. – Ф. 4018. – Оп. 1. – Спр. 1, Арк. 40–42].

Водночас під час функціонування музею-архіву теоретик окреме місце відводив збору музейного матеріалу. Він зокрема наголошував на тому, що до музею необхідно надсилати не тільки пам'ятки, але й відомості про їх місцезнаходження – організації, приватні особи (таким чином сформульовано ідею про створення інформаційно-пошукової бази даних про їх місцезнаходження) [11, с. 45].

Отже, визначивши основне завдання Українського національного музею-архіву, яке полягало в організації збирання та зберігання українських історичних пам'яток за кордоном та комплектування його документальних збірок, В. Петрів у свої теоретичних розробках подав план впорядкування та експонування історичних матеріалів. В основу групування зібраних пам'яток він пропонував задіяти хронологічно-проблемний принцип, за яким всі нагромаджені матеріали з історії національної революції 1917–1921 рр. мали бути згруповані відповідно до часу та їх належності. Окремим напрямом роботи в охороні минувшини теоретик визначив опис і зіставлення нагромадженого та окремо розподіленого матеріалу, завершальним етапом якого є експозиція в музеї.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ) м. Київ. Ф. 3947 Особистий фонд В. Петріва. 2. Віднянський С. Культурно-

освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945). – К., 1994. – 82 с. 3. Бублик Т. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині та Німеччині в 20–30 рр. XX ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1997. – 179 с. 4. Литвин М. Збройні Сили України I пол. XX ст. Генерали і адмірали / М. Литвин, Ю. Науменко: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. – Львів; Харків: 2007. – 244. 4. Мельник Р. Проблема будівництва Збройних сил УНР у теоретичних розробках Всеволода Петріва // Всеукраїнський науковий журнал “Мандрівець”, липень-серпень 2010. – С. 16–20. 5. Мушинка М. Музей Визвольної Боротьби України і доля його фондів. – Мельборн, 1996; Він же. Музей визвольної боротьби у Празі та його останній директор Симон Наріжний // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов: Сб. докл. междунар. конф. (Прага, 14–15 авг. 1995 г.): в 2-х ч. – Прага, 1995. –

Ч. 2. – С. 806–815. 6. Обідний М. Наші завдання в охороні пам'яток // Вістник Укр. нац. музею-архіву при Укр. ін-ті громадознавства у Празі. – Прага, 1928. – Ч. 1. – С. 10–11. 7. Палієнко М. Г. Створення та діяльність Українського історичного кабінету в Празі (1930–1945 рр.) // Вісник Київ. нац. лінгв. ун-ту. Серія “Історія. Економіка. Філософія”. – 2001. – Вип. 5. – С. 349–356. 8. Сергійчук В. Своєї честі не віддам нікому: Військово-історичні праці. Спомини / [упоряд. Сергійчук В.]; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Центр українознавства, ЦДАВОВ та управління України. – Київ: Поліграфкнига, 2002. – 640 с. 8. Сухобокова О. Український культурно-освітній осередок у Чехо-Словаччій у 1920-х рр. / Історія України № 41–42, листопад 2012 р. – С. 3–8. 9. Петрів В. Проект впорядкування військово-історичних документів і експонатів в Українському національному музеї-архіві при інституті Громадознавства. Військово-історичні праці. Листи / [упоряд. В. Сергійчук]; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Центр українознавства. – К., 2002. – С. 43–45.

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ ПАРАМІЛІТАРНОГО РУХУ У ГАЛИЧИНІ (НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.)

А.Я. Нагірняк

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний Університет “Львівська політехніка”

© Нагірняк А.Я., 2014

Висвітлені основні здобутки формування української історичної спадщини з проблеми еволюції парамілітарних рухів Галичини кінця XIX – початку XX ст. в українські військові з'єднання.

The paper highlights the main achievements of Ukrainian historiographical heritage from the point of view of the evolution of Galicia paramilitary movements of the late XIX – early XX century, the Ukrainian military units.

The article highlights and analyzes the main stages of the study: 1) works of researchers of the interwar period in Western Ukraine and the diaspora historians, who laid the conceptual foundations of informative study of the entire Ukrainian national movement and political history and the history of Cossack riflemen paramilitary companies in particular; 2) The work of historians of the Soviet period; 3) The studies of Ukrainian historians who appeared in the late 80's – early 90's of XX century during the collapse of the Soviet Union when the history of paramilitary organizations was treated as a “white spot” and in terms of the existing Soviet system was forbidden to write about; 4) The works of historians of the period of independent Ukrainian were based on democratic methodological principles.

Particular attention is drawn to the memorable leaflets, which were published in Western Ukraine, Canada and the U.S., which form two groups of works of civil and political activists ZUNR. Of the greatest importance to historians is the work of ZUNR leader K. Levytskyi who investigated the problems of national revival in the late XIX – early XX century and activities of socio-political organizations and paramilitary associations. The importance of the historical-journalistic publications, which mainly took the form of leaflet memories in the 20's of the twentieth century was also emphasized. The role of contemporary Ukrainian newspapers, including significant place, which is occupied by the military – historical illustrated magazine “Chervona Kalyna Chronicles”, which came out in Lviv in 1929–1939 s. A lot of leaflet memories and biographies of participants liberation struggle 1914–1923 were published there.

Актуальним завданням сучасної історичної науки є дослідження українського парамілітарного руху, що висвітлює один з етапів формування національних збройних сил. Протягом тривалого часу на проблему парамілітарного руху не звертали уваги українські дослідники, що спричинено низкою причин.

На цьому етапі розвитку української історичної науки інтерес до діяльності молодіжних товариств різко зріс, адже окремі із цих товариств відновили свою діяльність за сучасних умов та відіграють помітну роль у вихованні молоді й суспільно-політичному розвитку країни. Тому існує потреба врахування їх історичного досвіду й уроків, відображених у науковій літературі, яка акумулює доробок попередніх поколінь дослідників та підносить вивчення проблеми на якісно новий рівень [1].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в Австро-Угорщині виникли легальні можливості для утворення та діяльності національних товариств такого типу, які за напрямком своєї роботи – спортивні, гімнастично-протипожежні та інші належали до парамілітарних організацій [2].

Тема українського парамілітарного руху, яка стала предметом аналізу української історіографії, дає підстави для її узагальнення і вивчення.

Узагальнюючи її вивчення, можна виділити такі етапи дослідження: 1) твори дослідників міжвоєнного періоду у Західній Україні та діаспорних істориків, де були закладені інформативно-концептуальні засади вивчення усього українського національно-політичного руху й історії січового стрільцтва та історії парамілітарних товариств зокрема [3]; 2) роботи істориків радянського періоду; 3) праці українських істориків, які з'явилися у кінці 80-х років – на початку 90-х рр. XX ст. в умовах розпаду СРСР де історія парамілітарних організацій розглядалася як “біла пляма”, про яку писати в умовах існуючої радянської системи було заборонено; 4) роботи істориків періоду незалежної Української Держави, в яких тема парамілітарних товариств розглянута на демократичних методологічних засадах.

У міжвоєнний час найбільше видано мемуарних книг, які побачили світ у Західній Україні, Канаді та США. Вони становлять дві групи: праці

державно-політичних діячів ЗУНР і книги безпосередніх учасників збройної боротьби. Велику значущість для істориків, мають праці голови уряду ЗУНР К. Левицького [4–6], в яких досліджуються проблеми національного відродження наприкінці XIX – початку XX ст., діяльність громадсько-політичних організацій та парамілітарних товариств [7].

До кращих творів мемуарної літератури цього періоду слід зарахувати твори М. Заклинського [8], М. Галушинського [9], Д. Паліва [10] та ін.

Спробу оцінки діяльності парамілітарних організацій у розгортанні національно визвольних процесів у Галичині були дані в історико-публіцистичних виданнях, які переважно подані у формі спогадів у 20-х рр. XX ст.

Серед тогочасних українських часописів значне місце посідає військово-історичний ілюстрований журнал “Літопис Червоної Калини,” що виходив у Львові у 1929–1939 р., у якому публікувались спогади і біографії учасників визвольних змагань 1914–1923 рр. Це праці М. Андрусяка [11;12], Л. Лепкого [13;14], К. Купчанки [15], І. Блажевича [16], О. Грицяя [17].

Окремі публікації, що стосуються молодіжного парамілітарного українського руху вийшли у виданнях “Сокола Батька” [18; 19], у яких автори розглядали спортивно-пожежні товариства у контексті їх еволюції у майбутні військові формування.

Після встановлення радянської влади у Західній Україні дослідження, пов’язані з національно-визвольним рухом були припинені. Історіографія радянського періоду ігнорувала події визвольних змагань українського народу. Протягом усього часу існування СРСР вона або замовчувала існування національних молодіжних організацій, або подавала їх діяльність, зокрема військовопідготовчу, як негативну та відверто ворожу. Ідеологічна машина радянської доби трактувала роль національних українських молодіжних формувань у національно-визвольній боротьбі як буржуазно-націоналістичну, а військовопідготовчу діяльність галицької молоді як контрреволюційну [20, с. 4].

Репресивні органи рішуче боролися проти української національної думки і розгорнули репресії проти колишніх військово-політичних діячів та місцевої інтелігенції. Такі події змусили частину еліти галицьких земель емігрувати за кордон і продовжувати свою діяльність в еміграції.

Серед діаспорної літератури слід виділити дослідження В. Леника Українська організована молодь [21], яке стало першим синтетично-узагальнюючим дослідженням з історії українського молодіжного руху. Більша частина праці присвячена діяльності “Сокола”, “Січі”, “Пласту” й іншим товариствам Галичини, а решта розвитку молодіжних організацій на інших етнічних теренах. При цьому

В. Леник докладно розкрив етапи й зміст організаційно-ідеологічного становлення об’єднань, зокрема й нарівні окремих навчальних закладів [22].

Особливе значення серед діаспорних видань має книга С. Ріпецького [23], в якій визнаний історик аналізує значення довосних січових організацій, досвід організації та проведення ідеологічної роботи у Легіоні Січових Стрільців. Автор простежує весь процес розвитку та встановлення стрілецьких формацій, створення та діяльності парамілітарних товариств, які поступово трансформувались у загони Січових Стрільців.

Окремо слід виділити праці Л. Шанковського [24; 25; 26], який став одним з організаторів української воєнно-історичної школи в Канаді та США.

Велике значення для дослідження парамілітарних рухів у Галичині мають історико-мемуарні праці. До них можна зарахувати праці К. Трильовського [27, С. Левицького [28; 29], Е. Жарського [19; 30], Я. Кузьміва [31].

Зокрема, С. Левицький у праці “Український Пластовий Улад в роках 1911–1945 в спогадах автора (Причинки до історії Пласту)” у хронологічному порядку показав етапи розвитку українського скаутського руху та детально показав його організаційну мережу у Галичині. Книга містить безліч фактів, точних дат, цифр, прізвищ назви 93 куренів, що свідчить або про справді феноменальну пам’ять, або про використання інших джерел [22]. Е. Жарський у працях повно системно висвітлив етапи розвитку Українського спортивного союзу та спортивного руху в Галичині наприкінці XIX – 30-х роках XX ст. [22].

Особливо слід відзначити діаспорні видання, які були підготовлені до ювілейних дат. Серед них ювілейне видання до відзначення 50-річчя створення Січових Стрільців [32], “Альманах Ради фізичної культури 1945–1948” [33], “Альманах з нагоди 25-річчя утворення Українського Спортивного Союзу” [34], “Альбом 50-ліття Пласту” [35] та інші.

Значним внеском української діаспорної історіографії є також синтетичні праці про окремі регіони західноукраїнських земель, які містять великий фактологічний матеріал [36; 37; 38; 39].

Політичні зміни в СРСР у другій половині 1980-х рр., що пов’язані з горбачовською перебудовою, привели до певних змін і у висвітленні національних історій. В українській історіографії, що вивчала т. зв. “білі плями”, однією з перших почали досліджувати історію національних товариств, українського стрілецтва і Західно-Української Народної Республіки.

З проголошенням незалежності України, сучасна українська історіографія показала новий рівень досліджень, який спирався на широку джерельну базу. В цей період почали з’являтися передруки з діаспорної літератури. Серед них значне

місце у висвітленні української військової історіографії з проблем цього періоду, що були перевидані в нашій державі є праці І. Крип'якевича і Б. Гнатівича [40], В. Леника [41].

Аналіз парамілітарного руху в Україні розпочали тільки у 1990-х рр. Першим помітним явищем в історіографії цього періоду стала брошура івано-франківського дослідника І. Андрухівця “Західно-українські молодіжні товариства “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Луг” [42]. Використавши матеріали періодики, архівів та зарубіжної україніки, автор в окремих підрозділах у концентрованому вигляді розкрив засади, організаційне становлення. Напрями діяльності згаданих товариств та показав вплив на них з боку політичних партій [1, с. 96].

У цей період з'являються роботи відомих дослідників стрілецького руху М. Литвина і К. Науменка [43–45], у яких автори показують передумови та процес еволюційного розвитку національних парамілітарних організацій Галичини, визначають причини, що спонукали до створення парамілітарних формувань.

Треба звернути увагу на книгу Б. Якимовича “Збройні сили України: Нарис історії”, в якій висвітлено не лише основні етапи історії українського війська, а й еволюцію національних парамілітарних товариств [46]. Значний пласт історичного матеріалу, який показує формування національних збройних структур, піднято у навчальному посібнику С. Макарчука “Українська республіка галичан” [47] та О. Шишки “Слідами листопадових боїв” [48, 49, с. 5].

Водночас 90-ті рр. XX ст. стали періодом активного вивчення діяльності парамілітарних громадських товариств “Січ”, “Сокіл”, “Пласт”, “Січові стрільці”. Особливі зусилля науковців були спрямовані на висвітлення бойового шляху легіону Українських січових стрільців у 1914–1918 рр. та дослідження трансформацій і зв'язку цих військових формувань із Галицькою армією ЗУНР та Січовими стрільцями УНР. Це перш за все науково-популярні публікації В. Гордієнка [50], брошура С. Лилика [51], краєзнавчі роботи Р. Матейка та Б. Мельничука [52].

Велику роботу у дослідженні проблем розвитку та функціонування молодіжних організацій Галичини, їх напряму діяльності та структури провели М. Лазарович [53], М. Пантюк [54].

Значний внесок у вивчення військових аспектів національно-визвольних процесів на українських землях кінця XIX – першої третини XX ст. зробив науковий Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія” (відп. редактор проф. Л.С. Дещинський), зокрема статті Л.С. Дещинського [55], О.Й. Дем'янюка [56] та ін.

Для вивчення теми парамілітарних рухів важливе значення мають дисертації та монографії, написані на рубежі XX – XXI ст.

Корисну інформацію про зародження і розвиток парамілітарних організацій в Україні подає у своїх працях тернопільський дослідник Б. Трофим'як [57; 58]. У монографії “Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.)” автор висвітлює основні етапи становлення та діяльності спортивно-пожежних товариств, показує внесок цих товариств у розгортання національно-визвольного руху та причетність спортивно-пожежних товариств до військового вишколу молоді і створення січового стрілецтва.

Певне значення для вивчення цієї проблем має монографія О. Вацеби [59], у якій поглиблено розкрито проблему зародження та становлення спортивних клубних об'єднань, показано їхні закордонні зв'язки та роль міських центрів у розвитку фізичної культури, здійснено ґрунтовний аналіз видавничої справи та організаційно-методичної літератури з питань тіловиховання і спорту, що з'явилася в Західній Україні за досліджуваної доби [1, с. 97].

З-поміж дисертаційних досліджень, заслуговує уваги дисертація О. Дем'янюка [20], в якій з'ясовано тенденції зародження українського молодіжного руху, охарактеризовано процес переходу молодіжних товариств від фізкультурно-спортивного до військово-підготовчого напряму діяльності, а також визначено роль вихованців молодіжних організацій у військово-політичних подіях Першої світової війни.

Підсумовуючи зазначене вище, доводиться констатувати, що проблема парамілітарних організацій у Галичині належно відображена у літературі. Але тематика діяльності цих організацій залишається недостатньо дослідженою. Досі немає комплексних узагальнювальних праць про впливи політичних партій на ці організації та перспективним залишається дослідження іншомовних видань даного періоду.

1. Колибаб'юк С. Молодіжний рух Галичини кінця XIX – 30-х років XX ст. у сучасних наукових дослідженнях України // Схід: аналітично-інформаційний журнал. № 2 (109). – Донецьк, 2011. – С. 95–96.
2. Запорожець. Календар на 1914 рік / Уклали К. Трильовський, І. Чупрей. – Коломия, 1913. – С. 7.
3. Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918. – Львів: Червона Калина, 1936. – 375 с.
4. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Ч.1. – Львів: червона Калина, 1928. – 288 с.
5. Левицький К. Великий Зрив. До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів. – Львів: Червона Калина, 1931. 150 с.
6. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. – Львів, 1926. – 736 с.
7. Футулійчук В. Українська Галицька армія: військово-патріотичне виховання та вишкіл (1918–1920 рр.). – Донецьк: Східний видавничий дім, УКЦентр, 2000 р. – 152 с.
8. Заклинський М. Дмитро Вітовський. – Львів: Всесвіт, 1936. – 32 с.
9. Галуцький М. З Українськими січовими Стрільцями. Споми́ни з років 1914–1915. – Львів: Діло, 1934. – 83 с.
10. Паліїв Д. Генерал Мирон Тарнавський // Літопис

- Червоної Калини. – 1938. – Ч. 9. – С. 2–4. 11. М. Андрусак Думки Грушевського про потребу української армії // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч. 3. – С. 13. 12. Андрусак М. Гомін української державности і соборности на Закарпатті // Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1931. – Ч. 7–8. – С. 27–32. 13. Л. Лепкий Осінь 1918 р. // Календар Червоної Калини на 1927 р. – Львів: Червона Калина, 1926. – С. 85–98. 14. Лепкий Л. Про однострої нашої Армії // Календар Червоної Калини на 1923 р. – Львів: Червона Калина, 1922. – С. 133–135. 15. Купчанка К. Армія групи ген. Кравса в наступі на Київ в серні 1919 року // Календар Червоної Калини на 1923 р. – Львів: Червона Калина, 1922. – С. 10–108. 16. Блажкевич І. Листопадовий спогад // Літопис. Червоної Калини. – 1937. – Ч. 12. – С. 4–6. 17. Грицай О. Ген. Віктор Курманович – ювілей // Літопис Червоної Калини. – 1936. – Ч. 7–8. – С. 2–4. 18. Боберський І. Українське сокільництво (1894–1939). – Львів: Сокіл-Батько, 1939. – 16 с. 19. Жарський Е. Основи сокілства. – 2-ге вид. – Львів: Сокіл-Батько, 1937. – 32 с. 20. Дем'янюк О. Військовопідготовча діяльність українських молодіжних організацій Галичини напередодні та в роки Першої світової війни. автореферат дис. канд. іст. наук. – Львів: Нац. ун-т “Львівська політехніка”, 2004. – 20 с. 21. Леник В. Українська організована молодь (Молодечі організації від початків до 1914 р.) / В. Леник. – Мюнхен–Львів, 1994. – 181 с. 22. Савчук Б., Колибаб'юк С. Надбання українського зарубіжжя з вивчення історії молодіжних організацій Галичини кінця XIX–30-х років XX ст. // Схід: аналітично-інформаційний журнал. № 6 (106). – Донецьк, 2010. – С. 89. 23. Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1956. – 360 с. 24. Шанковський Л. Українська Галицька Армія: Воєнно-історична студія. – Вінніпег: Вид. Д. Микитюк, 1974. – 396 с. 25. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен: Дніпрова хвиля. – 1958. – 319. 26. Шанковський Л. Стрийські пластуни у визвольних змаганнях // Молодече життя. – Мюнхен, 1946. – Ч.3. – С. 34–37. 27. Трильовський К. Гей там на горі “Січ” іде!... Едмонтон, 1965. – 432 с. 28. Левицький С. Нарис історії Пласту 1911–1945. – Мюнхен: Нова думка, 1966. – 116 с. 29. Левицький С. Український Пластовий Улад в роках 1911–1945 в спогадах автора (Причинки до історії Пласту) / С. Левицький. – Мюнхен: Молодече життя, 1967. – 131 с. 30. Жарський Е. 25-річчя українського Спортивного Союзу // Альманах з нагоди 25-річчя утворення Українського Спортивного Союзу. Огляд діяльності Спортивного товариства “Україна” в Торонті, Канада 1948–1949). – Торонто. 1950. – С. 41–53. 31. Кузьмів Я. Напрямки національного виховання // Перший український педагогічний конгрес. 1935. – Львів, 1938. – С. 189–195. 32. Корпус Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання для відзначення 50-річчя створення формції Січових Стрільців 1917–1967. – Чикаго: Б. н. в., 1969. – 664 с. 33. Альманах Ради фізичної культури 1945–1948. – Мюнхен: Молодече життя, 1951. – 169 с. 34. Альманах з нагоди 25-річчя утворення Українського Спортивного Союзу. Огляд діяльності Спортивного товариства “Україна” в Торонті, Канада 1948–1949). – Торонто. 1950. – 147 с. 35. Альбом 50-ліття Пласту / упор. М. Пежанський, Т. Білостоцький. – Нью-Йорк, 1964. – 249 с. 36. Бучаччина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто: НТШ, 1972. – 942. 37. Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Наукове товариство ім. Шевченка, 1973. – 856 с. 38. Надбужанина. Збірник. Т.1. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Об'єднання надбужанців, 1986. – 960 с.; 1989. – Т. 2. – 950 с.; Т. 3. – 735 с. 39. Угнів та Угнівщина. Історико-меморіальний збірник. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: НТШ, 1974. – 924 с. 40. Крип'якевич І., Гнатович Б. Історія українського війська. В 2 ч. Репринтне видання. – К.: МП “Пам'ятки України”, 1992. – 576 с. 41. Леник В. Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р. – Мюнхен–Львів: Фенікс-Лтд, 1994. – 184 с. 42. Андрухів І. Західноукраїнські молодіжні товариства “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Луз”. – Івано-Франківськ, 1992. – 79 с. 43. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія галицького стрілецтва. – Львів: Каменярь, 1990. – 200 с. 44. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Українські січові стрільці. – К.: Знання, 1992. – 48 с. 45. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів: Ін-т українознавства НАН України; Олір, 1995. – 368 с. 46. Якимович Б. Збройні сили України: Нарис історії. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: Про-світа, 1996. – 359 с. 47. Макаруч С. А. Українська республіка галичан. – Львів: Світ, 1997. – 192 с. 48. Шишка О. Слідами листопадових боїв. – Львів: Львівська політехніка, 1993. – 236 с. 49. Нагірняк А. Я. Кирило Трильовський - організатор парамілітарних сил у Галичині (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.). Автореф. дис. канд. іст. наук. – Львів: Нац. ун-т “Львівська політехніка”, 2006. – 20 с. 50. Гордієнко В. Українська Галицька Армія. – Львів: Меморіал, 1991. – 112 с. 51. Лилик С. Західноукраїнська Народна Республіка (Методичні рекомендації для вчителів історії і учнів шкіл та профтехучилищ). – Львів: ЛО і УВ, 1990. – 40 с. 52. Матейко Р., Мельничук Б. За рідний край, за нарід свій. Українська Галицька Армія на Тернопільщині, – Тернопіль: ДАТО, 1993. – 79 с. 53. Лазарович М. Зародження українського стрілецького руху в Галичині: причини й наслідки // Розбудова держави. – 1996. – № 3. – С. 53–58. 54. Пантук М. Моральні засади діяльності українських молодіжно-юнацьких товариств / початок XX століття // Сучасне українське виховання: Львів: Основи. – 1997. – С. 75–77. 55. Дециньський Л.Є. Державотворча робота Української Народної Республіки по створенню Збройних Сил: історія і сучасність // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія. № 408 / Відп. ред. Л. Є. Дециньський. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2000. – С. 3–11. 56. Джерела до вивчення парамілітарної діяльності української молоді Галичини напередодні та в роки Першої світової війни // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія. № 502 / Відп. ред. Л. Є. Дециньський. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2004. – С. 31–36. 57. Трофи'мяк Б. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.). – Тернопіль: Видавництво ТАНГ “Економічна думка,” 2001. – 696 с. 58. Трофи'мяк Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 р.). – К., 1997. – 419 с. 59. Вацеба О. Нарис з історії українського руху в Західній Україні. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 1997. – 232 с.

КЛАСИФІКАЦІЯ ПАМ'ЯТОК ЯК ОДИН З ПЕРШИХ КРОКІВ У ЇХ ДОСЛІДЖЕННІ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛОВЕЦЬКИХ СТАТУЙ)

А.Я. Підкович

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет "Львівська політехніка"

© Підкович А.Я., 2014

Порушено проблему дослідження масових пам'яток та проблематичності їх класифікації. Розглянуто на прикладі різних класифікацій половецької скульптури, як одночасно існували та продовжують існувати різні класифікації не заперечуючи одна одну. Вказано на основні концептуальні підходи існуючих класифікацій та виявлено такі їх якості, як взаємодоповнювальність і персоніфікованість.

One of the main museum activities at the level of exposition and educative function there are their research component. Important role in the study of any of numerous monuments are their classification and typological analysis. In this article we have tried to illustrate the different classifications Polovets sculptures simultaneously existed and continue to exist different classifications and do not exclude each other. Existing classification Polovets sculptures are subjective, what we have tried to demonstrate.

The first attempt to classify stone sculpture Polovets tribes was done by Alexey S. Uvarov in the late 19th century. Autor has selected next types of sculpture: standing, sitting, half-sitting and such as stella. Evolution of these sculptures Uvarov has seen as a development from the stella to roughly treated and well detailed sculpted figures.

The following classification appeared only in the second half of the 20th century. Herman A. Fedorov-Davydov had used for his classification just two iconographic features: posture and sex. He divided poses of sculpture into three types: standing, sitting, stella. Evolution of stone sculpture in the Eastern plains Fedorov-Davydov represented as the evolution of standing figures, followed by the simultaneous evolution and coexistence of stella and sitting figures.

Svetlana A. Pletneva taking into account the classification Fedorov-Davidova has created its own – more detailed, but less accessible. In turn, her and previous classifications was subjected to serious analysis and critique of Lyubov S. Geraskova.

As for chronological dating, researchers usually try to tie it to their classifications but indicate that we need consider all available information.

After analyzing the existing classifications, we concluded that different classification can be supplementing nature and do not claim to be exhaustive. This is due to the complexity analysis of mass sources.

Одним з основних напрямів музейної діяльності нарівні з експозиційною та освітньо-виховною, її дослідницька складова. У зв'язку з постійним нагромадженням матеріалів у фондах музеїв, з кожним роком все нагальніше постає необхідність їх фахового дослідження. Вивчення комплексу взаємопов'язаних речей потребує у дослідників знайти те, що саме їх об'єднує та відрізняє. Результатом проведеного аналізу найчастіше стає поява авторської класифікації досліджуваних джерел, яка, своєю чергою, після певного проміжку часу отримує доповнення або стикається з іншими авторськими класифікаціями тих самих речей. Чіткий і логічний розподіл речей за певними ознаками необхідний для того, щоб можна було виділити їх особливості та визначити чинники, які вплинули на еволюцію обраного комплексу пам'яток. Ті класифікації, яким вдалося закріпитися в наукових колах можуть про-

довжувати існувати разом з іншими класифікаціями, не заперечуючи одні одних.

Чудовим прикладом співіснування різних поглядів щодо тих самих пам'яток статуй визнано за половцями, у дослідників з'явилась необхідність розділити величезний комплекс за певними ознаками. Першу спробу класифікації кам'яної скульптури половецьких племен зробив Олексій Сергійович Уваров ще в кінці XIX ст. Він виділив: стоячі, сидячі, напівсидячі, стелоподібні статуї [1, с. 519].

Аналізуючи виділені ним класи, бачимо, що не враховано правила єдності основи. Так, перші три класи виділено за позою, а четвертий – за комплексами ознак, під якими розуміється форма каменю й фрагментність зображення.

Схема еволюції скульптури бачилась О.С. Уваровим як розвиток від грубо оброблених стел до добре вирізьблених статуй. В основу еволюції тут

покладено технологічну ознаку. Незважаючи на вказані недоліки класифікація, створена О. С. Уваровим, була прийнята і розвинена радянськими вченими.

Герман Олексійович Федоров-Давидов для класифікації використав дві іконографічні ознаки: поза і стать. За позою він поділив скульптуру на три типи: стоячі, сидячі, без зображення рук і ніг або стелоподібні.

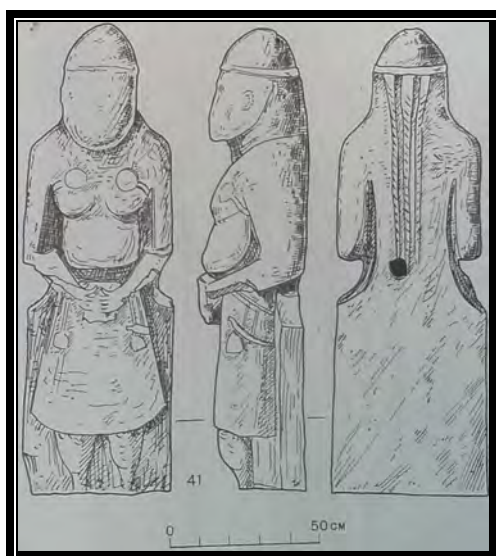
Кожний з типів поділено за статтю на два підтипи (чоловічі та жіночі). Цікавою та переконливою є його концепція, мабуть, через свою простоту та обґрунтовуючий математичний аналіз. Наприклад: до I типу він зараховує “стоячі” статуї із з’єднаними на животі руками, в руках у них посуд, а ноги до половини прикриті одягом (див. дод. 1); до II типу – “сидячі” статуї із з’єднаними на животі руками та чашою у руках (див. дод. 2); до III типу – фігури без зображень рук та ніг, явно спрощеної форми (див. дод. 3) [2, с. 168].

Окрім цієї класифікації, Г.О. Федоров-Давидов пропонує статистику наявності конкретних елементів у різних типів статуй. На основі отриманої ним статистики він припускає, що: “фігури II і III типу мають схожі елементи (гривна, шолом), на яких спостерігається еволюція, що, своєю чергою, може свідчити про те, що вони створювались паралельно і обидва належать до етапу еволюції “стоячих” фігур I типу” [2, с. 185].

У запропонованій Світлою Олександрівною Плетньовою класифікаційній схемі використано дві іконографічних і одна технологічна ознаки: стать, поза, ступінь рельєфності. За статтю нею виділено два види (чоловічі і жіночі), які за позою поділено на три види: стоячі, сидячі, стелоподібні.

Кожний з видів за ступенем рельєфності скульптури поділено на типи: три – стоячі фігури, дві – сидячі й ще дві – стелоподібні [3, с. 65–69]. Через наявність безлічі нюансів у цій класифікації, ми, на жаль, не змогли її унаочнити. Однак якщо спробувати її охарактеризувати, то хочемо відзначити, що С.О. Плетньова, взявши до уваги класифікацію Г.О. Федоров-Давидова, створила власну – детальнішу і ціліснішу, однак, на нашу думку, менш доступну, яка потребує численного візуального супроводу.

Схожою ознакою розглянутих класифікацій є наявність трьох типів, виділених за позою фігур. Дослідники погоджуються з думкою про те, що відмінності між I, II і III типами статуй, мабуть, не відображають якихось соціальних традицій. Шолом, який переважно трапляється в багатих похованнях і є ознакою вищого класу воїнів, на статуях зображується всюди. Якщо б поза статуї була якось пов’язана з майновим станом зображуваного або передавала соціальну належність людини, якій ставили статую, то ми мали б, найімовірніше, різку відмінність статуй цих двох груп по висоті і набору зображених предметів. У нашому ж випадку і серед “сидячих” і серед “стоячих” є як багаті, повні деталей екземпляри, так і бідні, порівняно невеликі статуї, майже без деталей. Ймовірно відмінність статуй полягає в тому, що для фігур одного типу характерний певний набір предметів, інша манера їх зображення, ніж для статуй другого чи третього типу. А оскільки “сидячі”, і “стоячі” статуї трапляються на одній території, ми можемо зробити висновок про те, що ця різниця в манері передачі деяких деталей може відображати хронологічну відмінність типів статуй.

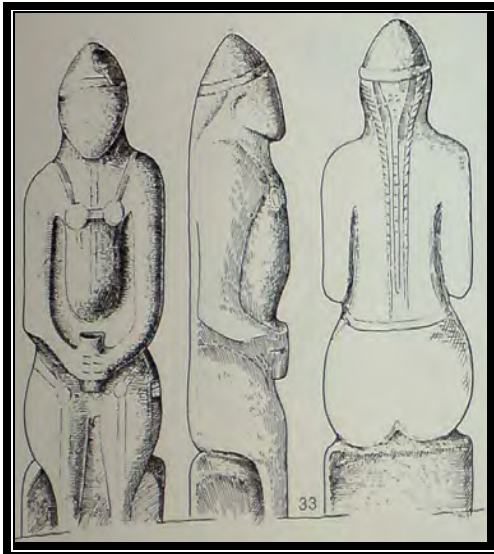

Чоловіча та жіноча фігура – I типу
(рис. С.О. Плетньової)

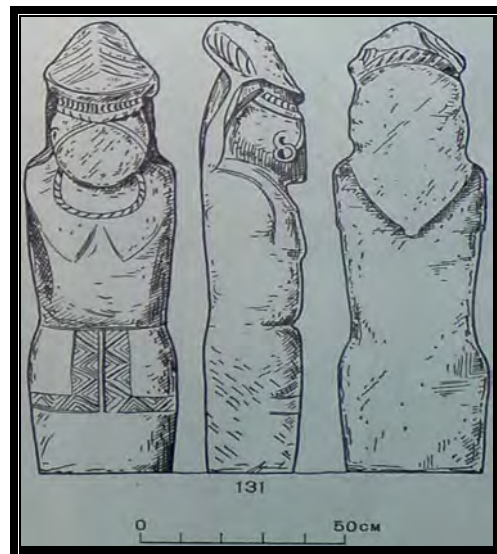
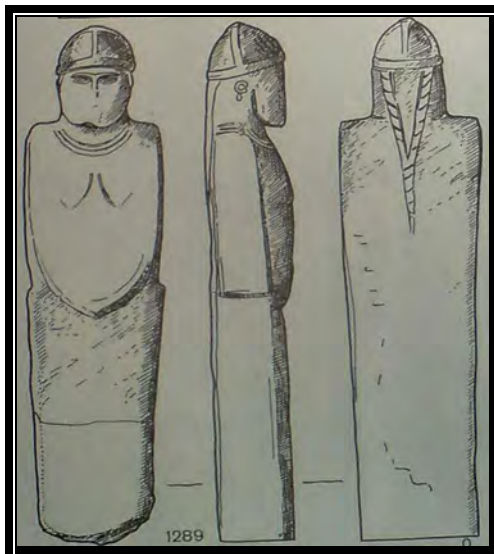
На думку Г.О. Федорова-Давидова “сидячі” статуї зараховують до пізнішого часу. Найдавнішими зразками статуй для кипчаків слугували казахстанські і “баби” Семиріччя, котрі у всіх випадках “стоячі”. Можна припустити, що і в південноруських степах спочатку з’явилися “стоячі” статуї, а уже потім “сидячі”. Важко стверджувати про повну зміну одного типу іншим, адже збереглося занадто багато спільного в образі цих статуй. Радше, пізніші варіанти “стоячих” статуй існували паралельно статуям, що передають людську фігуру в сидячому положенні.

Отже, з певною часткою ймовірності ми можемо відзначити поступову трансформацію статуй

типу I в статуї типу II. Цей процес, пов’язаний зі зміною пози статуй, супроводжувався зміною набору і манери зображення різних деталей одягу, прикрас та речей. Одночасно відбувалася і зміна співвідношення кількості чоловічих і жіночих статуй [2, с. 169]. Заслуговує уваги повідомлення Г.О. Федоров-Давидова про те, що “з поширенням у Східній Європі тюркських кам’яних статуй, до цього майже виключно чоловічих, на заході Євразійських степів виникає жіночий тип статуй. Але поступово, в більш пізній час, у зв’язку із зміною пози кам’яних фігур пануючими знову стають чоловічі статуї” [2, с. 184].

*Чоловіча та жіноча фігура – II типу
(рис. С.О. Плетньової)*

*Чоловіча та жіноча фігура – III типу
(рис. С.О. Плетньової)*

Статуї типу III пов'язані зі статуями типу I. Статуї типу III поділяються на чоловічий і жіночий підтипи в тій самій пропорції, що й статуї типу I. Спрощена форма III типу може бути пояснена тим, що ці статуї були або ранніми варіантами типу I, або пізніми спрощеними його варіантами, в яких реалістичні ознаки в передачі обсягів були втрачені. Водночас у статуй II і III типів є деякі спільні деталі, які із закономірною частотою трапляються саме на цих типах фігур. Ми вважаємо, що манера трактування деталей мусила змінюватися з часом і це підтверджується поступовим зниканням певних елементів, а згодом і рук у фігур III типу. Наявність загальних, подібних у манері зображення деталей, на думку Г.О. Федорова-Давидова, зближує за часом “сидячі” та “стелоподібні” статуї.

Схематично еволюцію кам'яних скульптури в східноєвропейських степах Г.О. Федоров-Давидов представляє, як еволюцію від стоячих фігур I типу з подальшим одночасною еволюцією та співіснуванням фігур II та III типу (див. дод. 4) [2, с. 185]. До того ж та гілка еволюції, яка дала стелоподібні спрощені статуї, зберегла традицію “стоячих” фігур у пропорції чоловічих і жіночих підтипів. Інша ж гілка еволюції, яка привела до зміни пози статуй і появи “сидячих” фігур, була пов'язана з різкою зміною співвідношення чоловічих і жіночих підтипів.

Для датування статуй Г.О. Федоров-Давидов вважає за необхідне вибирати зображення деталей фігури, які передають певні типи речей котрі, реально існували, наприклад:

– шоломи з розеткою нагорі, передають тип IV шоломів знайдених у похованнях, III періоду (кінець XII – початок XIII ст.);

– рогоподібним прикраси у вигляді повстяних дуг або вінця з металевими пластинами, знайдені в похованнях II і IV періодів (XII – XIV ст.);

– намиста бус у вигляді ромбоподібних підвісок, передають ромбоподібні підвіски з ляпислазурі, що трапляються з IX–X до XIII ст. [2, с. 185].

Для датування кам'яних статуй важливе значення можуть відігравати кургани. Якщо супровідний матеріал дає змогу датувати курган XII ст., то і встановлені на них статуї датуються не раніше від цього часу.

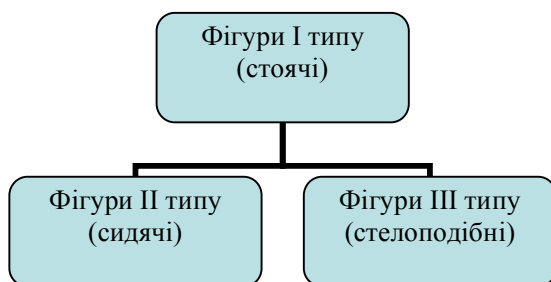

Схема еволюції половецької скульптури
(за Г.О. Федоровим-Давидовим)

Цікавий приклад датування фігур наведений Г.О. Федоровим-Давидовим: “неабиякий інтерес становить впускне поховання № 2 кургану № 4 поблизу станції Кремінська. В основній ямі знаходилося підставка однієї з двох статуй, що лежать під східною порожниною кургану. Ця яма прорізана впускним пограбованим похованням. Воно може бути датована приблизно золотоординським часом за характерними елементами та типовим для Нового Сараю, Увека та інших золотоординських міст посудом. Оскільки поховання перетинає яму з основним похованням, то очевидно, що і головне поховання не молодше XIII–XIV ст., а, отже, і статуї, розбиті під час спорудження цієї могили, також належать до часу не пізніше золотоординської епохи, а радше – до домонгольської епохи, оскільки в цей період вони були розбиті і використані під час будівництва кургану і втратили свої функції.

Для встановлення верхньої дати статуй зроблено істотні спостереження під час дослідження поховання 3 кургану “Акрітова могила” поблизу с. Чермалик. Тут поховання IV періоду (тобто золотоординського часу) було пов'язано з кам'яною плитою, яка являла собою обшиту, стесану кам'яну статую. Звідси випливає, що ця “баба” старша від IV періоду, в якому її використовували вдруге, просто як кам'яну плиту [2, с. 186].

Наведені датування кам'яних статуй підтверджені писемними повідомленнями. В. Рубрук, який відвідав половецькі степи в середині XIII ст., писав, що “комани насипають великий курган над померлим, ставлять йому статую, повернуту обличчям на схід, яка тримає в руках перед пупком чашу” [4, с. 102]. Нізамі (XII ст.) повідомляє, що “кипчаки ставлять кам'яні статуї і поклоняються їм” [5, с. 657].

Підводячи підсумок огляду існуючих класифікацій східноєвропейської скульптури середньовічних кочовиків, вважаємо за необхідне навести критичний аналіз Л.С. Гераськової, яка стверджує, що “незважаючи на різноманітність запропонованих класифікаційних схем, вони зводяться до двох. В їх основу покладено два критерії – техніка виготовлення та іконографія. Для дослідників становлять інтерес класифікації, засновані на іконографії. Оцінюючи їх, слід визнати, що жодна з розглядуваних класифікацій не відображає всієї іконографічної розмаїтості в скульптурі. Так, на основі ознаки статі зображених Г.О. Федоров-Давидов і С.О. Плетньова виділили статуї чоловічі та жіночі, при цьому статуї з невизначеними ознаками статі виявилися поза межами класів” [6, с. 35].

Розподіляючи статуї за позою на стоячі, сидячі та стелоподібні, дослідники не залишали у своїх схемах місця поясним статуям, тобто тим, у яких відсутні зображення ніг. Г.О. Федоров-Давидов, а слідом за ним С. О. Плетньова вважають ці статуї

стоячими фігурами, посилаючись при цьому на давньотюркські статуї. Однак для тюркських скульптур відсутність ніг є однією з характерних ознак. Проте у тих рідких випадках, коли ноги зображали, статуї були як стоячими, так і сидячими. У класифікаціях дослідників ознаки “поза зображення” взагалі немає [5, с. 37]. Це свідчить про те, що існують певні суперечності, для подолання яких необхідно продовжувати дослідження половецьких статуй.

Незважаючи на багаторічну історію дослідження, дослідникам так і не вдалося сформулювати єдину загальну класифікацію половецької скульптури. На нашу думку, це не свідчить про неможливість визначити конкретні критерії, за якими їх можна розділити, а вказує на те, що творці “кам’яних баб” за порівняно короткий період здійснили такий ривок у техніці їх виробництва, що наявні типи, види та підвиди не можуть бути охоплені однією класифікацією. Що ж стосується критеріїв, за якими були сформовані існуючі класифікації, то на цьому етапі класифікація скульптур відбувалась за: позою; комплексами ознак; іконографічними ознаками; технологічними ознаками.

Що ж стосується датування, то дослідники, як правило, намагаються прив’язати його до своїх класифікацій і зазначають, що потрібно відштовхуватись від усієї наявної інформації. Датуванню можуть посприяти деталі зображених речей на статуях, наявний супровідний матеріал. У випадку, коли статуї були використані повторно, на прикладі перекриття для впускного поховання, можна встановити верхню межу. А якщо ж збереглись відомості, або збережений супровідний матеріал може вказати на час насипання кургану, на якому було встановлено скульптуру, то, відштовхуючись від того, що раніше, ніж з’явився курган, її встановити не могли, можна визначити нижню часову межу.

Аналізуючи писемні джерела, скульптуру та різноманітний дотичний археологічний матеріал, дослідникам вдалося встановити приблизний шлях

міграції половців від III ст до н.е. аж до сер XI ст. Однак про їх перебування на українських землях з писемних джерел відомо надзвичайно мало. Після закріплення за половцями авторства степової скульптури Північного Причорномор’я дослідники розпочали цю територію сповна вивчати. Незважаючи на депаспортизованість цих пам’яток, за допомогою зіставлення інформації про шлях надходження скульптури до музейних фондів та геологічного аналізу, дослідникам вдалося не просто її локалізувати, але й виділити основні осередки половецьких орд.

Дослідники зробили значні кроки у класифікації половецьковоцької скульптури, що сприяє глибшому розумінню та навіть дає змогу проводити датування за окремими елементами. Безумовно таке датування має коливання часових рамок в одне два століття, однак вік та складна історія цих пам’яток, поки що, не дає змоги отримати цю інформацію іншим способом.

Проаналізувавши існуючі класифікації ми простежили основні їх складові і можемо ствердно заявити, що аналіз одних і тих самих речей різними людьми може призводити до появи різних класифікацій. Вони, своєю чергою, можуть бути доповнювальними, не заперечувати одна одну і не претендувати на вичерпність, що зумовлено складністю аналізу масових джерел.

1. Уваров О. С. Сведения о каменных бабах // Труды I Археологического съезда. – М., 1871. – Т. 2. – 885 с.
2. Федоров-Давыдов, Г. А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. – М., МГУ. – 1966. – 276 с.
3. Плетнева С. А. Половецкие каменные изваяния // Свод археологических источников. – Вып. У4-2. – Москва, 1974, Наука. – 112 с.
4. Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Рубрука. – М., Государственное издательство географической литературы. г. Москва. – 1957. – 287 с.
5. Низами. Пять поэм. Искандер-наме. – М.: Художественная л-ра, 1968. – 863 с.
6. Гераськова Л. С. Скульптура середньовічних кочовиків степів Східної Європи. – К.: Наукова думка, 1991. – 127 с.

ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ У ЗБІРКАХ МУЗЕЇВ ЛЬВОВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Н.Р. Петрик

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет "Львівська політехніка"

© Петрик Н. Р., 2014

Досліджено нагромадження військово-історичних пам'яток у львівських музейних колекціях кінця XIX – першої половини XX ст., а також процес створення спеціалізованих військово-історичних музеїв. Розкрито внесок у музейне будівництво громадських та культурних інституцій та окремих діячів.

An accumulation of military and historical attractions in a museum collections of Lviv from the end of XIX until the first half of the XX century and a process of creating military and historical museums has been investigated in this article. A contribution of the public and cultural institutions and any public and scientific figures in the museum construction has been revealed.

The national factor was one of the most important in a public life of Lviv at that time. Polish and Ukrainian communities strived to create their own independent states. Their desires were represented in a museum construction. The main figure in this process was Alexander Cholovscy.

National Museum of King Jan III was the top museum institution of Polish community in Lviv. This Museum had one of the largest collection of military historical attractions. Besides, there were large military and historical collections from a Museum of the Princes Lubomyrski and Boleslaw Ozhehovych collection. All these museum institutions and collections belongs to the Polish cultural society.

The main museum of Ukrainian community was the Museum of Shevchenko Scientific Society. Collection of the military and historical attractions of this Museum began to take shape at the end of XIX century. Subsequently military and historical attractions were united into a single department. And in 1937 the Museum of military and historical attractions of Shevchenko Scientific Society or Museum Liberation Struggle was created from this department. It was the first historical museum of Ukrainian community in Lviv, which specialized on military.

During the World War II collections of Lviv museums had suffered losses. A large part of the military and historical collections were destroyed; another one was moved abroad. Lviv museums were reorganized. That's why, in 1940 all military and historical attractions, that were saved, have been focused in the new Lviv Historical Museum.

Nowadays collections of Lviv museums from the first half of the XX century are the most important sources for learning the military history in Western Ukraine.

Перші десятиліття XX ст. стали періодом активного музейного будівництва у Львові. Саме у цей період покладено початок багатьом музейним інституціям та сформовано найцінніші музейні колекції. Громадськість Львова почала переходити від нагромадження старожитностей загалом до створення спеціалізованих музеїв: історичного (1892 р.), Галереї мистецтв (1907), Церковного мистецтва (1905) тощо.

Національний фактор на тоді відігравав важливу роль у громадському житті Львова. Відсутність як в поляків, так і в українців власної державності викликала спроби обидвох національних громад відобразити свої прагнення до утворення незалежних держав в музейному будівництві. За таких умов виникла ідея створити музеї, метою яких було б патріотичне виховання громадян. Крім того, важливе

завдання полягало у музеєфікації пам'яток національно-визвольного руху.

Своєрідний план розвитку музейництва у Львові спочатку сформувався в польському культурному середовищі наприкінці XIX ст. Він передбачав три майбутні музейні інституції: музей історії м. Львова, музей історії польської державності та художній музей. Таку ідею послідовно відстоював відомий львівський історик, хранитель міського архіву та музейний діяч Олександр Чоловський. Відповідно до цього плану Олександр Чоловський у 1892 році заснував міський історичний музей. А в 1908 р. розпочалось створення Національного музею імені короля Яна III.

На початок XX ст. військово-історичні пам'ятки концентрувалися у багатьох вже існуючих музеях. Перелік музеїв, що містили військово-істо-

ричні пам'ятки можна розширити за рахунок музеїв, колекції яких містили предмети озброєння та військового спорядження. Найпомітнішими ці категорії речей були в колекціях Музею імені князів Любомирських, Історичного музею міста Львова, приватної колекції Болеслава Ожеховича та частково у збірках Підгорецького замку і Музею Наукового товариства ім. Шевченка.

Фундатором першої публічної музейної збірки у м. Львові став князь Генріх Любомирський. Це була найстаріша збірка Галичини, в основу якої покладено колекцію князів Любомирських – Переворський арсенал (від м. Переворська, нині Республіка Польща), що використовувався виключно за призначенням. До неї входила як особиста зброя князів Любомирських, так і польських військових і громадських діячів. З кінця XVIII ст. збірка поповнилася рідкісними зразками холодної та вогнепальної зброї і стала музейною колекцією. Після поразки повстання 1863 р. до збірки почала надходити особиста зброя учасників повстання. У 1863 р. колекція була передана Осолінеуму – науковому закладу у Львові – і увійшла до складу новоствореного Музею імені князів Любомирських [8]. Збірка частково експонувалась на виставці для публічного огляду, відкритій у 1870 р. За путівником по музеї від 1909 року основна колекція зброї була розташована у залі, що називалася “Zbrojownia” [18, s. 54].

Ще в середині XIX ст. до Музею Любомирських надійшла кольчуга (інв. № 458), виявлена в руслі р. Стир на Волині [14, s. 71], що сьогодні перебуває на обліку у фондах зброї Львівського історичного музею (інв. № 3-3754), яку подарував Едмунд Лівський.

Можна припустити, що значна частина сучасної колекції мечів X–XV ст. (23 екз.), які сьогодні зберігаються у фондовій групі “Зброя” ЛІМ, переважно, походять з цього музею. З них два належать до X–XII ст., шість – XIII–XIV ст., а решта – до XIV–XV ст. Цінними експонатами “Zbrojowni” були предмети озброєння з розкопок краєзнавця Б. Шанявського у Пліснеську. Також у курганах на полі Василя Толочка у 1874 р. знайдено найдавнішу з відомих на галицько-волинських землях шабель [15].

У колекції музею імені князів Любомирських була також лита бронзова булава у формі сплющеної кулі зі слідами куття, що датується XI–XII ст. (тепер – у фондовій групі “Зброя” ЛІМ (№ інв. 3-1033)). Подібну бронзову булаву придбав у 1909 р. у львівського антикара Хамайдеса також Музей ім. Яна III [13].

Значні колекції зброї містили приватні збірки: Владислава Лозинського (окрім зброї, тут можна було побачити спорядження вершника і коня XVI–XVIII ст.), а також професора В. Лукашевича (проживав на вул. Крашевського, 1/5) [19, s. 530].

Велике значення для розвитку львівського міського музейництва мала відкрита в 1894 році Крайова Виставка. Після її закриття ще протягом 1894–1944 рр. діяв один з перших у світі – музей однієї картини “Рацлавицька панорама”, авторства Войцеха Коссака, Зигмунда Розвадовського, Яна Стика і Людвіка Болера. Це гігантське полотно було виставлене у спеціальному круглому павільйоні, збудованому за проектом Людвіка Рамулта на території Східного Ярмарку у Стрийському парку [5, с. 7]. “Рацлавицька панорама” була створена на замовлення ради міста Львова до століття Битви під Рацлавицями між польськими повстанцями та російськими військами у період національно-визвольного повстання польського народу під проводом Тадеуша Костюшко. Довжина картини становила 114 м, висота – 15 м, а діаметр кола, яке вона утворювала, – 38 м.

У період Другої світової війни під час звільнення Львова від німецьких військ у 1944 році картина зазнала ушкоджень внаслідок бомбардування. У повоєнний період у 1946 році вона була передана до Польщі у місто Вроцлав, де зберігалася у Національному музеї в рулоні. Нове життя “Рацлавицька панорама” отримала лише в 1985 році, коли було завершено реставрацію картини, а також збудовано спеціальне приміщення для її експонування.

Ще однією музейною установою, що займалася зберіганням військово-історичних пам'яток був Музей історії м. Львова. Так, серед перших поповнень збірки музею мешканцями Львова були міщанський львівський меч XVI ст., татарський палаш, ганджар (передав Ян Макан), уламок чавунної гармати, викопаної під час будівництва каналу (Владислав Пшибиславський, Йозеф Грабінський, Олександр Семкович, Адольф Маньковський [6, с. 5–6]. Колекції історичного музею невдовзі переїхали до просторого приміщення унікальної пам'ятки архітектури XVI ст. “Чорної кам'яниці” (пл. Ринок, 4), яку придбано у 1926 році з ініціативи Олександра Чоловського [6, с. 13]. 30-ті роки стали особливо плідними на нові надходження військово-історичних пам'яток до Історичного музею. Серед нових набутоків музею була колекція зброї часів Наполеона I та інші предмети [6, с. 15].

Важливою подією для музейного життя Львова стало заснування у 1908 році Національного музею імені короля Яна III. Музей був заснований у приміщенні кам'яниці (тепер пл. Ринок, 6), що в другій половині XVII ст. належала королю Яну III Собеському, а станом на початок XX ст. перебувала у власності князів Любомирських, які в 1908 році відступили її місту [6, с. 7–8]. Початок музейній збірці поклав Олександр Чоловський, який подарував Музею 24 портрети і 150 зразків зброї та військового обладунку різних часів [6, с. 9].

У подальшому колекція музею швидко поповнювалася за рахунок закупівель у приватних осіб, а також пожертвувань і дарів меценатів, громадян та організацій Львова. Зокрема, в грудні 1911 року відбулася закупівля 15 зразків старої зброї XV–XIX ст. і 33 зразків зброї XVI–XIX ст. [6, с. 10]. А в 1914 році Музей поповнився пам'ятками з колекції Владислава Лозинського, відомого історика Львова та мистецтвознавця, який заповідав свої збірки (зокрема й зброю) м. Львову. 1915 року відомий колекціонер Болеслав Ожехович передав Музею свої збірки, серед яких була і колекція зброї [7, с. 8–9].

Колекція Б. Ожеховича до початку Першої світової війни перебувала у маєтку Ожеховичів у с. Кальників Мостиського повіту. Під час наступу російських військ у 1915 році на Перемишль маєток Ожеховичів опинився у зоні бойових дій. Великих зусиль у порятунку колекції Ожеховичів доклав Олександр Чоловський, який доставив збірку до Львова. На знак подяки Болеслав Ожехович 1919 року уклав з міською владою угоду про передання своєї колекції гміні міста [10, с. 120]. Збірка була настільки великою за кількістю та важливою за цінністю, що експонувалася окремо, маючи особливий статус [13, с. 14]. На момент передання збірка налічувала 998 предметів старовини, серед яких 454 одиниці зброї. Проте Болеслав Ожехович продовжував поповнювати колекцію до кінця життя [10, с. 120]. Збірка розташовувалася в окремому філіалі Національного музею ім. Яна III, що знаходився у колишньому палаці Владислава Лозинського на вул. Оссолінських, 3 (нині вул. Стефаника) у тридцяти залах, де згодом було представлено вже 4965 предметів, серед яких 563 одиниці зброї та озброєння [6, с. 11–12]. До складу колекції Болеслава Ожеховича входили різноманітні зразки холодної та вогнепальної зброї різних періодів, місць виготовлення та побутування, різного призначення. Отже, ця збірка зброї яскраво демонструє зразки майстерності зброярів багатьох епох та народів [10, с. 121–122].

Наступне важливе поповнення колекції Національного музею імені короля Яна III відбулося у повоєнні роки після відновлення його діяльності. В 1921 році командування округу IV корпусу Війська Польського передало до Національного музею імені короля Яна III на тимчасове зберігання колекцію зразків бойової зброї періоду Першої світової війни [8].

У 1940 році відбулося об'єднання Історичного музею Львова та Національного музею імені короля Яна III у єдину установу – Державний історичний музей у Львові. Науковим консультантом музею було призначено Олександра Чоловського [6, с. 17].

Опрацюванню та поповненню музейних колекцій зброї присвятили життя чимало львівських колекціонерів та музейників. Один з них, Рудольф

Менкицький, кустош національного музею ім. Короля Яна III створив єдиний картковий ілюстрований каталог зброї, що налічував на 1919 рік 800 малюнків, виконаних тушшю (із загальною на той час кількості 3000 предметів Відділу зброї). Частково цей каталог зберігся в архіві Львівського історичного музею [8, с. 81].

Складні суспільно-політичні події початку ХХ ст. поставили питання про створення військово-історичних музеїв, метою яких було б демонстрація численних військових конфліктів та тривалих бойових дій на території Галичини, а також відображення героїчної боротьби українського народу проти різних окупантів.

Провідну роль серед спеціалізованих музеїв Львова наприкінці 30-х років відігравав Музей військово-історичних пам'яток Наукового Товариства імені Шевченка (НТШ), який сучасні дослідники називають Музеєм визвольних змагань. Як окрема інституція цей музей існував лише протягом 1937–1939 рр. Проте процес формування його колекції та становлення самого музею мають значно довшу історію.

Початок формування збірки військово-історичних пам'яток музею Товариства припадає на період 1895–1920 рр. З 1920 р. вона поповнилася матеріалами доби визвольних змагань. Усі ці військово-історичні пам'ятки поряд з іншими у 30-ті роки зберігалися та експонувалися “Культурно-історичним музеєм” НТШ, який знаходився на вул. Чарнецького, 24б [1, с. 33].

Поповнення музею матеріалами з історії визвольних змагань продовжувалося протягом всього періоду 30-х рр., що привело до виділення їх в окремий комплекс пам'яток воєнної історії та утворення в 1936 р. при Культурно-історичному музеї окремого відділу військово-історичних пам'яток. Таке рішення ініціювали члени Товариства “Молода Громада”, що були ветеранами УГА та армії УНР, і присвятили визвольній боротьбі частину свого життя [1, с. 34]. А безпосередніми фундаторами відділу стали те саме Товариство “Молода Громада”, видавництво “Червона Калина” і Наукове Товариство імені Шевченка у Львові [4, с. 37].

Виділення окремого відділу при Музеї НТШ стало першим кроком під час створення Музею історично-воєнних пам'яток. Рішення про створення нового Музею прийнято на XXXIII Засіданні Виділу НТШ 12 травня 1937 року. Новий музей НТШ заснували три сторони: Наукове Товариство імені Шевченка, Товариство “Молода Громада” і Українське товариство допомоги інвалідам (УКТОДІ). Приміщення для музею було надане УКТОДІ у їхньому домі на вул. Потоцького, 48. Основним документом діяльності музею був Правильник, затверджений 13 квітня 1938 року, який визначав головне завдання

музею – збирати та зберігати усі пам'ятки, що належать до Історії Українського Війська [1, с. 36–37].

Основу збірки новоствореного музею становили 1278 музейних предметів, які передав 20 жовтня 1937 року Культурно-історичний Музей НТШ. До цього списку був включений депозит “Молодого Громади” (збірка М. Угриня-Безгрішного) та депозит Романа Баранського [1, с. 39–40]. Проте впродовж наступних років до музею здійснено багато нових надходжень. Переважно це відбувалося за рахунок жертводавців-прихильників музею, які подарували музею 2224 предмети. Серед жертводавців музею були Кирило Трильовський, Іван Крип'якевич, Михайло Драган, Іван Тиктор, Іван Рудницький, Омелян Прицак, Володимир Щуровський, Юрій Крохмалюк, Володимир Трембіцький, о. Володимир Левицький (всього 43 особи). Крім того, до формування музейної збірки долучилися видавництва “Червона Калина”, “За державність”, “Українська преса” Івана Тиктора; Національний музей; Товариство Охорони Вояцьких Могил; УКТОДІ; Товариство “Просвіта”, Ліквідаційна комісія у справах Пласту. Отже, на початку 1939 року музейна збірка налічувала вже 3524 предмети [1, с. 40–44].

Внаслідок нових надходжень збірка музею поповнилася великою кількістю унікальних пам'яток, серед яких речі з повсякденного життя Симона Петлюри, шапка Євгена Коновальця, відзнаки Січових стрільців; військові реліквії УСС – прапор Січових стрільців, “прапор УСС з 1918 року”, “мав живописну збірку, яка налічувала 12 батальних полотен та портретів відомих українських майстрів (“Могила невідомого жовніра” І. Труша, “Стрільці пишуть листа до Боевої Управи” Ю. Паньковича, “Бій під Сидоровим” та “Бій під Вознесенськом” Л. Перфецького; портрети Андрія Мельника та стрілецького старшини на тлі зимового лісу; портрет полковника Дмитра Вітовського; портрет генерала Мирона Тарнавського авторства Лева Лепкого). Особливе місце у збірці займали дві срібні чаші із землею зі стрілецького цвинтаря на Маківці та з Лисоні, переданих Товариством охорони вояцьких могил з датами 23. VI. 1929 р. та 7/8. VI. 1930 р. [1, с. 41–42].

Після більшовицької окупації Західної України у вересні 1939 р. НТШ припинило свою діяльність, а музейна збірка була приречена на знищення як націоналістична [1, с. 44]. Частина речей з метою їх збереження за ініціативою Управи музею НТШ була передана його жертводавцям. Ще частина була нелегально відправлена до Музею визвольної боротьби України у Празі. Архівна частина збірки перейшла до Центрального архівного управління НКВС. Колекції решти предметів у 1940 році були відправлені до фондів Львівського історичного

музею, а в 1944 році – до окремих фондів груп [2, с. 117].

В архіві Львівського історичного музею зберігся “Список предметів, переданих з Воєнно-історичного музею НТШ, (Потоцького, 48)”, який був укладений 14 квітня 1940 року Хамулою, Терлецьким, Филиповичем. Загальна кількість переданих речей становила 1803 предмети (43 картини, 12 альбомів зі знімками та 49 фотографій у межах під склом, 88 рисунків, шаржів та шкідів, 10 скульптурних робіт, 105 одиниць зброї в різному стані та військового спорядження, 932 одиниці відзнак та відзначень, 91 річ з військових та пластових одностроїв, 29 прапорів, великий комплекс речей з військової каплиці, 31 перстень, 235 печаток 1914–1920 рр., інше) [2, с. 117–118]. Отже, до історичного музею в 1940 році потрапив майже весь фонд музею військово-історичних пам'яток. Проте тільки в 1995 році у фондах Львівського історичного музею була віднайдена частина цієї збірки, яка налічувала лише 351 предмет [1, с. 44].

Значних втрат зазнали колекції львівських музеїв під час Другої світової війни 1939–1945 рр. У цей час розпочався керований зверху “обмін” колекціями. Зокрема колекції зброї з відомої збірки Болеслава Ожеховича з Львівської державної картинної галереї були передані Історичному музею; Промисловий музей туди ж передав старовинну зброю з депозиту родини Вибрановських. Як відомо, під час реформування львівських музеїв новостворений Історичний музей у 1940 р. поглинув збірки Музею історії Львова, Національного музею імені короля Яна III, а також окремі колекції Музею імені князів Любомирських, Музею Наукового товариства імені Т. Шевченка, Музею Ставропігійського інституту, Музею Латинської дієцезії, вірменського та єврейського мистецтва [12]. Він отримав певну монополію на колекціонування зброї. Отже, в 1940 р. внаслідок реорганізації музеїв Львова всі військово-історичні пам'ятки були зосереджені у новоствореному Львівському історичному музеї. Тому сюди у 1939–1940 рр. передавалися депозити утікачів з Польщі. Для них була запроваджена спеціальна книга обліку, введена відповідна нумерація. Загалом, збірка зброї цього музею у 1940 р. нараховувала понад 2600 пам'яток [8] і була розподілена між двома фондovими групами: “Київська Русь” та “Зброя”. Зокрема у фондовій групі “Київська Русь” зберігається збірка предметів озброєння та спорядження вершника X–XIV ст., яка нараховує понад три сотні одиниць збереження. Більшість цих речей у фондах музею походить з археологічних розкопок княжих міст, замків та фортець Галицько-Волинського князівства: Галича, Пліснеська, Звенигорода, Городниці тощо [9]. Одночасно спершу в археологічному музеї,

а згодом у ЛІМі нагромаджувались археологічні колекції з Національного музею, Народного дому, в яких зброя займала вагоме місце.

Вважається, що всі ці колекції зброї не були систематичними і були зібранням випадкових речей. Основними критеріями комплектування були відсутність подібних речей у колекції, рідкісність, наявність багатого оздоблення [8]. Значну увагу звертали на географію походження експонатів, тому в збірці ЛІМ представлено зброю більш як 30 країн світу.

Отже, у фондах Львівського історичного музею зосереджено найбільшу в Україні збірку зброї (лише у фондовій групі “Зброя” ЛІМ – близько 4,5 тис. пам’яток). У ній представлено зразки від періоду середньовіччя (мечі, сокири, вістря списів та стріл, а також булави та кистені) до холодної і вогнепальної зброї та захисного озброєння XVI–XX ст.

Про увагу, яка одразу була привернута до колекції зброї, свідчить наявність у науково-дослідній діяльності новоствореного музею (1940 р.) серед першочергових наукових тем дослідження “Зразкові роботи визначних майстрів по зброї у ЛДІМі” [3].

Влітку 1944 р. з ініціативи міської адміністрації велика кількість зброї (836 одиниць) була вивезена до Вісніча (біля Кракова). У списках втраченого особливо широко представлена холодна зброя – мечі, шаблі, шпаги, стилети, рапіри, тесаки, ятагани, ножі [13].

Військово-історична колекція загалом пережила важкі часи Другої світової війни і сьогодні це найбільша колекція зброї в Україні і п’ята на території, що входила колись до складу СРСР.

Якщо спочатку предмети з колекції “Зброя” використовувалися лише для ілюстрування окремих тем в експозиціях Музею, то вже в п’ятдесяті роки була відкрита постійна виставка відкритих фондів холодної зброї. А 18 травня 1981 року у приміщенні колишнього міського арсеналу, переданого ЛІМ, відкрито експозицію “Музею-Арсенал”, яка поетапно розкриває розвиток різних видів зброї. Повністю здійснити задум – показати зброю в еволюції, починаючи від зброї первісного суспільства, – не вдалося за браком коштів. Сьогодні пам’ятки колекції зброї використовуються, як і раніше, в окремих експозиціях музею, у Музеї “Арсенал” [13].

Отже, музейні установи міста Львова протягом першої половини ХХ ст. нагромадили велику кількість військово-історичних пам’яток, більшість колекцій яких сьогодні зберігаються передовсім у Львівському історичному музеї. Цей період відзначився активним музейним будівництвом насамперед завдяки активній діяльності як польської, так і української громад Львова. Їх діяльність стала поштовхом не лише до утворення нових музейних

установ, але й сприяла нагромадженню, збереженню та експонуванню широкому загалу великої кількості пам’яток періоду Середньовіччя. Крім того, ці пам’ятки є важливим джерелом для вивчення військової історії галицько-волинських земель. Також на розвиток музейного будівництва вплинули складні суспільно-політичні умови, в яких перебували західноукраїнські землі. Часті військові дії як у період Першої світової війни, так і в повосенний період стали поштовхом до збереження пам’яті про героїчну боротьбу українського народу за власну державність. Нагромаджені пам’ятки яскраво демонструють суперечливість подій того часу, а також доповнюють писемні джерела, що висвітлюють військову історію західноукраїнських земель першої половини ХХ ст. Поглиблене вивчення обставин появи окремих експонатів і складання колекцій загалом дасть змогу активніше використовувати цей матеріал у майбутніх дослідженнях.

1. Бойко В., Коваль Л. Становлення та основні віхи Музею військово-історичних пам’яток // *Наукові записки / Львівський історичний музей*. – Вип. 5. – Л., 1996. – С. 33–46.
2. Бойко В. Пам’ятки українського війська: втрати і спадок // *Наукові записки / Львівський історичний музей*. – Вип. VII. – Львів, 1998. – С. 117–128.
3. Державний архів Львівської області. – Ф. Р-2591. – Оп. 1. – Спр. 3. – С. 129.
4. Коваль Л. Історична довідка про фундаторів та жертвувателів Музею історично-воєнних пам’яток НТШ у Львові // *Наукові записки / Львівський історичний музей*. – Вип. VI. – Ч. I. – Львів, 1997. – С. 36–48.
5. Крутоус А. До питання формування окремих музейних збірок України та Львова у XIX–першій половині ХХ ст. // *Наукові записки / Львівський історичний музей*. – Вип. 7. – Львів, 1998. – С. 3–13.
6. Крутоус А. З минулого Львівського історичного музею // *Наукові записки / Львівський історичний музей*. – Вип. 5. – Л., 1996. – С. 3–19.
7. Крутоус А. Львівські музеї і Олександр Чоловський // *Наукові записки / Львівський історичний музей*. – Вип. 6. – Л., 1997. – С. 3–13.
8. Мельник Борис. Колекція зброї Львівського історичного музею // *Ми з Львівського історичного... До 110-річчя створення ЛІМ. Спецвипуск*. – Львів, 2004. – С. 50–52.
9. Пастернак Я. Нові археологічні набутки музею наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові за час від 1933–1936 рр. // *Записки НТШ*. – Т. 154. – Львів, 1937. – С. 241–268.
10. Прокіп А. Колекція зброї Болеслава Ожеховича (на матеріалах збірки Львівського історичного музею) // *Наукові записки / Львівський історичний музей*. – Вип. 11. – Львів: Новий час, 2006. – С. 119–126.
11. Ратич О.О. Древньоруські пам’ятки на території західних областей УРСР. – К., 1957. – 96 с.
12. Терський С.В. З історії колекціонування археологічних пам’яток львівськими науковими та музейними осередками у XIX – 1-ша пол. ХХ ст. (за архівними матеріалами та колекціями Львівського історичного музею) // *Історичні пам’ятки Галичини. Матеріали Третьої наукової краєзнавчої конференції (19 листопада 2004 р.)*. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – С. 43–54.
13. Терський С. В. Середньовічна зброя

- у львівській музейних колекціях довоєнного часу: походження і склад // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". – № 555: Держава та армія. – Л., 2006. – С. 13 – 19. 14. Katalog brońi w Muzeum imienia Lubomirskich. – Lwów, 1878. – 78 s. 15. Liwoch R. Militaria z dziewiętnastowiecznych badań w Podhorcach // Acta Militaria Mediaevalia. – 1. – Krakow; Sanok, 2005. – S. 37–59. 16. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Lwowie. – Lwów; Warszawa, 1925. – 275 s. 17. Petrus J. T. Muzea Lwowskie (1823–1939) // Sztuka kresów wschodnich. – T. II: Materiały sesji naukowej. Kraków, maj 1995. – Kraków, 1996. – S. 425–442. 18. Przewodnik po Museum imienia książąt Lubomirskich we Lwowie. – Lwów: Nakładem Z. N. I. Ossolińskich, 1909. – 125 s. 19. Wiczkowski J. Lwów, jego rozwój stan kulturalny oraz przewodnik po mieście. – Lwów, 1907, s. 522.

ЗАМОК У ВИШНІВЦІ: ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ ТА ЛОКАЛІЗАЦІЇ

Р. В. Підставка

Національний заповідник “Замки Тернопілля”

© Підставка Р.В., 2014

Проведено історіографічний аналіз стосовно дослідження замку у містечку Вишнівець Тернопільської області. На основі документальних джерел узагальнено інформацію про виникнення, трансформацію та локалізацію оборонних споруд Вишнівця. Запропоновано гіпотезу стосовно основних історичних періодів розвитку оборонної фортифікації вказаного містечка протягом XV–XVII ст.

The National Reserve “Zamky Ternopilia” 11 ‘includes castles in six districts of Ternopil region. This number includes the relic history and culture of national importance – the palace and park complex in the village VyshnivetsZbarazh district, Ternopil region. Analyzed articles historiography materials relating exclusively to Vyshnivets castle palace, built in the middle of the XVIII century on the site of the old castle. We tasked to explore the history of the origin, development, modernization and the decline of the castle during the XV–VII centuries. Set the founders and owners of the castle and their contribution to its development. By this time, there is a discussion regarding the first record of the town Vyshnivets and its founder. Addressing this issue will help to answer a very important question – the actual time of the founding of the city, known from documents (as comprehensive archaeological investigations were not carried out).

In the article the historiography analysis regarding research Vyshnivets castle in the town of Ternopil region. Based on documentary sources summarized information about the origin transformation and localization defensive structures Vyshnivets. Studied and systematized volume cartographic material concerning Southeast Volynia in general and in particular neighborhoods and Vyshnivets. Shows the number of the latest historiographical papers and articles which denies the possibility of establishing a settlement VyshnivetsKorybut (Dymitr) – son of Grand Duke of Lithuania Algirdas and causes of tribal legends. These studies push back the first written mention of the end of the XIV century – until the middle of the fifteenth century. The hypothesis regarding major historical periods of military fortifications specified within the town XV–XVII centuries.

Важливим комплексоутворювальним елементом Національного заповідника “Замки Тернопілля”, який у цьому році відзначає свій 20-літній ювілей, є Вишнівецький ландшафтний палацово-парковий комплекс XVIII ст., споруджений на місці старого замку. Виникнення останнього зумовлено становленням могутнього князівського роду Вишневецьких, що почався від руських князів Несвізьких-Збараських [24; 25; 5; 13, с. 236] і використали у своєму прізвищі назву населеного пункту на півдні Волині, яким володіли зі середини XV ст. Сьогодні Вишнівецький палацово-парковий комплекс відіграє культову роль у формуванні туристичних потоків як в межах заповідника, так і загалом на Волині. Ця пам’ятка історії, архітектури і культури національного значення за останній час увійшла до міжнародного туристичного маршруту “Шлях Гедиміновичів” та включена до регіонального туристичного маршруту “Волинським шляхом Кобзаря”. У рік святкування 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка у Вишнівецькому палаці проходять урочистості з нагоди цього ювілею,

оскільки поет під час своєї мандрівки по Волині відвідував це містечко.

Історіографія XIX–XX ст. про Вишнівець та князя Вишневецького є досить обширною і різноманітною за змістом [30; 21, с. 111–114; 20, с. 59–80; 27; 28]. Із сучасних досліджень заслуговують уваги ґрунтовні праці В. Собчука [10], І. Чаманської [15], Л. Крощенко та А. Кривенко [4].

У 1995 році Київський інститут “Укрпроект-реставрація” під керівництвом Л. Крощенко проводив комплексні дослідження Вишнівецького архітектурно-ландшафтного комплексу XVI–XX ст. та розробив історичну довідку про цей об’єкт. Окремі результати цього дослідження будуть проаналізовані у цій статті.

У 2006 році Український регіональний спеціалізований науково-реставраційний інститут “Укрзахідпроектреставрація” розробив “Концепцію реабілітації та реставрації палацового комплексу (пам. арх. ох. № 663) в смт. Вишнівець Збараського району Тернопільської області”. У цій Концепції підготовлена історична довідка та викладено результати

історико-архітектурних досліджень Вишнівецького замку та палацу. Роботи виконувались під керівництвом керівника архітектурної майстерні З. Лагуша.

У всіх вище згаданих дослідженнях, особливо кінця XX – початку XXI століття (В. Собчук, Л. Крощенко, А. Кривенко та З. Лагуш) простежено основні історико-географічні та історико-архітектурні особливості лише Вишнівецького палацу та ландшафтного парку, однак надзвичайно мало уваги звернено, власне, на замок.

Що стосується виникнення, першої документальної та писемної згадки про замок у Вишнівці (у цьому разі це різні дати), його локалізації відносно річки Горинь, архітектурних та мілітарних характеристик об'єкта, процесів трансформації та етапів перебудови, то вони, практично, не досліджені. Саме вирішення цих питань на основі документальних джерел (акти, привілеї, тестаменти та ін.) і поставлено на меті цього дослідження.

Не вдаючись у дискусію щодо заснування Вишнівця Корибутом (у хрещенні – Дмитром) – сином Великого князя литовського Ольгерда та, відповідно, походження князівських родів Збараських, Вишневецьких, Порицьких та Воронєцьких з династії Гедиміна, все ж необхідно відзначити, що за останній час з'явилась низка публікацій та дисертаційних досліджень, які заперечують цю версію чи, радше, родову легенду (С. Келембет, Я. Теньговський, О. Однороженко, Н. Яковенко).

Остання виникла у 70–80-х роках XVI ст. на основі низки компілятивної хроніки Мацея Стрийковського [23], гербівників Шимона Окозького [19], Каспра Несецького [18] та ін. Детальний огляд та аналіз історіографії цієї теми виконала І. Папа [7].

“Великого князівства Литовського і Жмудського хроніка” видана Станіславом Пташицьким зазначає, що Вітовт “...на інших замках подільських (частину продав польському королю – примітка автора) своїх старост встановив, на Брацлаві, на Соколці і на Вінниці” [29, с. 28].

“Механізм” псевдотримання Корибутом вказаних населених пунктів Оскар Гелецький в “Історії унії Ягелонської” та Казимир Стадніцький у книзі “Брати Владислава-Ягайла...”. Перший зазначає, що “... наділ Корибута становили Збараж в повіті Кременецькому, також Брацлав і Вінниця на Поділлі; це впливає “голду” з Федька Несвіцького в 1434 р., ідентичність якого з Федором Корибудовичем доводив Й. Пузина” [16, с. 142]. Тобто, рухаючись від зворотного – оскільки Федько Несвізький володів своєю батьківщиною у 1434 р., а він тотожний Федору Корибутовичу, то саме Корибут мав би будувати (!) замок у Вишнівці.

Казимир Стадніцький пише, що “...Прислужні пера ... Федька князя руського з Несвідю перехрестили на литовського Федька Корибутовича, сина Дмитра Корибута, а внука Ольгерда. Для більшої переконливості цього передання наказано його батькові Дмитрові, який у тих краях ніколи не бував, будувати замки Збараж, Вінницю і Сокоlecь. Папроцький у своєму гербовнику, Стрийковський в хроніці перші з цим виступили, а повага до них була велика. Окозький і Несецький в своїх гербовниках як звичайно повторили своїх попередників, але як вдається витлумачити напевно з примусу...” [22].

Так створено та “джерельно обгруновано” родова легенда про гедимінівське походження князів Несвізьких, Збараських та Вишневецьких і відповідно приписане будівництво замків у Збаражі та Вишнівці Корибутом-Дмитром Ольгердовичем.

Тому, оперуючи лише історичними першоджерелами та документами того часу, перш за все, необхідно узагальнити хронологію подій у Вишнівці в контексті історії фортифікаційних та архітектурних характеристик, розмежовуючи часові та територіальні поняття Вишнівець, Старий Вишнівець та Новий Вишнівець.

Розмежування топонімів (згідно з розташуванням на правому чи лівому берегах р. Горинь), на нашу думку, виглядає так:

– Вишнівець (с. Старий Вишнівець до появи нового міста (правий берег Горині); містечко Вишнівець на новому місці (лівий берег Горині), поряд з існуванням, так званого Старого Вишнівця);

– Старий Вишнівець (село на місці первинного поселення (правий берег річки Горинь).

– Новий Вишнівець (поселення та містечко на лівому березі Горині навпроти Старого Вишнівця; містечко Андріїв (Новий Алексинець) Кременецького повіту кінця XVI ст.)

Вирішення цього питання потребує проведення історико-картографічного аналізу досліджуваної території на основі різночасового картографічного відносно рельєфу і гідросітки та статусу населеного пункту (порівняно з іншими топонімічними одиницями), то топографічні карти дають змогу простежити планувальну структуру населеного пункту, форму оборонних укріплень міста і навіть контури замку чи фортеці.

Першою документальною згадкою про Вишнівець є акт поділу Василя, Семена та Солтана Васильовичів отчичів і дідичів Збараських написаний в Луцьку 9 липня 1463 р. де йдеться про те, що Солтан Збараський отримав серед інших населених пунктів “два Вишневиці” у Збараському повіті і бере в ньому півгроша мита (в городі Збаражі і городі Колоден – по грошу мита) [14, с. 54–55].

У документі йдеться про два Вишнівці, отже, на це час поселення існувало на обох берегах р. Горинь, причому як два незалежні населені пункти, які, імовірно, до цього часу перебували у власності в різних осіб. Оскільки, на відміну від Збаража та Колодна, у Вишнівці брали півгроша мита, а не грош, то можна зробити попередній висновок, що Вишнівець був населеним пунктом нижчого таксономічного рівня, ніж “город” – тобто селом.

Джерельні, археологічні та іконографічні матеріали не дають підтвердження щодо існування в середині XV ст. мурованого замку в “городі Колоден”, тому наявність такої оборонної споруди у селі Вишнівець мало ймовірна. На території замчиська у Старому Вишнівці, імовірно, існувало спочатку городище, а пізніше дерев’яно-земляний замок.

Першою писемною згадкою про кам’яний замок у Вишнівцях є Акт поділу маєтків померлого князя Солтана Збараського між його братом Семеном та племінником Михайлом Васильовичем Збараськими, який відбувся 1 вересня 1475 р. Згідно з цим документом до Михайла Васильовича Збараського і його братів відійшла частина маєтків, що належали дядькові Солтанові, а серед інших згаданий “Вишневець твержа” [14, с. 71]. Локалізація цього замку відносно річки Горинь потребує додаткового дослідження. Вважаємо, що згадана “твержа” була первинним протозамком на лівому березі, на території пізнішого Нового Вишнівця.

Хоча традиційна історіографія твердить, що спочатку замок існував лише на правому березі у Старому Вишнівці і лише після того, як він був зруйнований татарами у 1494 р., Михайло Збараський-Вишневецький переніс його на протилежний берег річки (А. Кривенко, Л. Крощенко, 199 та ін.), вважаємо таку постановку питання не коректною.

Перш за все, всі посилання на руйнування Вишнівця татарами у 1494 р. зводяться до Густинського літопису, який констатує той факт, що “в льто 7002 (1494). Татаре Волынь огнемъ и мечемъ пустошатъ; король же Олбрахтъ посла на нихъ нѣчто жолнѣръ, но отъ мнозства Татаръ побиены быша под Вишневецемъ” [8, с. 360]. Що стосується битви з татарами у 1512 р. під Вишнівцем (власне битва відбулася під селом Лопушна сучасного Лановецького району, яке знаходиться на відстані 19 км від Вишнівця), то Густинський літопис говорить про наступне: “И тако побѣдиша Мендикерея подъ Вишневецемъ надъ Горню” [8, с. 366]. Оскільки активну участь у битві брали разом з Миколою Кам’янецьким і Константином Острозьким і князі Вишневецькі (Михайло Васильович із синами Іваном і Олександром), а їх родове гніздо було поряд (якщо вважати 18 км за невелику відстань), то розгром татар отримав назву – битва під Вишнівцем.

Хроніка М. Бельського, написана у 1564 р. поряд з описом вказаних подій 1512 р. подає дереворит із зображенням Вишнівецької битви. Зрозуміло, що зображення є схематичним і лише приблизно відображає цю сторінку історії, але якщо припустити, що зображений насправді Вишнівець, то у верхньому правому кутку деревориту показано кам’яний замок, а у нижньому лівому кутку дерев’яне укріплення, яке можна ототожнити з Старовишнівецьким замчищем чи перебудованим і модернізованим городищем. За умови, коли зображення на деревориті показано з південного сходу, то таке зображення є одним з перших, що відображає оборонні споруди обох Вишнівців.

Отже, можна констатувати, що виникнення назви Новий Вишнівець не пов’язане з руйнуванням (знищенням) Вишнівця (Старого Вишнівця на правому березі Горині) та його замку чи замочку, а радше, з розбудовою населеного пункту на лівому березі та спорудженням фортеці. Ці населені пункти під однією назвою, але, імовірно, у власності різних осіб, нам відомі ще з 1463 р.

Ще одне цікаве джерело, де згадується замок у Вишнівці (“castellum Wiśniowiec”) під 1512 р. – це праця Анджея Крицького (1482–1537 р.н.) “Descriptio victoriae de Tartaris A. D. 1512”. Анджей Крицький (Andreas Cricius (лат.) був архієпископом гнєздинським і примасом польським, секретарем королеви Бонни, латиномовним поетом і шанувальником мистецтва. Зазначена його праця опублікована в “Historia literatury polskiej (Geschichte der polnischen literatur)” Міхала Вишневецького. Латинський термін “castellum” передбачав наявність мурованого замку чи фортеці, на відміну від терміна “oppidum”, що означав укріплене місто.

Коли виник замок на лівому березі є ключовим питанням нашого дослідження. Не доведеним є згадка про “твержу” у Вишнівці 1475 р. саме на лівому березі, хоча така гіпотеза має право на існування. Згадки про замок та Старий Вишнівець у XVI ст. подає у статті Володимир Собчук.

Отже, до 1542 р. половина Старого та Нового Вишнівці перебували у власності Івана Михайловича Вишневецького. В результаті поділу маєтків між Константином Івановичем і Андрієм Вишневецькими 1565 р. перший отримав серед інших третю частину замку і міста Старий Вишнівець з селами Вікнини, Кривчики, Котюжино, Федьківці та ін., які після його смерті перепали його сину Константину. Про локалізацію замку в цьому Акті поділу не йдеться, тому не зрозуміло чи третю частину у Старому Вишнівці, і третю частину Старого Вишнівця, чи третю частину замку окремо (де не встановлено) і третю частину міста Старий Вишнівець. Причому Старий Вишнівець фігурує не як село, а як місто.

1560 роком датується локаційний привілей на отримання Вишнівцем магдебургського права, який знаходиться у РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 207, л. 76 об. [3].

В 1568 р. Андрій Іванович Вишневецький звернувся до короля з проханням про надання магдебургського права (і отримав його) для Нового Вишнівця, котрий називав “Андрійовим” [10, с. 30]. Князь Андрій Вишневецький “...получилъ въ 1568 году привилегию для своихъ городовъ Андреева и Поповцевъ, приче́мъ грамота ясно говорить о сборахъ торговаго мыта: “на которые ярмарки и на торги волно всимъ станомъ и людемъ купецкимъ, обывателемъ панствъ нашихъ, и чужоземцамъ тамъ до Андреева-Новаго Вишневца и Поповець зов сими товары приезжати и торговати, продавати и куповати, платечи на князя Андрея Вишневецкого и потомковъ его мыто и торговое по звыклому обычаю...”

У цьому разі під топонімом Новий Вишнівець мається на увазі не населений пункт – Вишнівець на лівому березі Горині, а містечко і замок Андріїв, що згодом успадкувала дочка Андрія Вишневецького – Александра і перейменувала в Алексинець (Новий Олексинець) [11, с. 91].

Волинська (Руська) метрика під 8 липня 1570 р. згадує існування замку у Вишнівці і Збаражі, в контексті володінь предків князів Петра і Александра Порицьких зі Збаража – Михайла, Семена, Федора і Семена Васильовичів Збараських [9, с. 238].

Під час поділу маєтків князя Андрія Івановича Вишневецького, який володів певною частиною замку і міста, “частину замку отримала Олександра Андріївна, одружена з Юрієм Чарторийським, але у 1598 р. всю частину замку Вишневця, розташовану від Загороддя, між частинами князів Константина Константиновича та Михайла і Юрія Михайловичів Вишневецьких, із спорудами, плацом у пригородку, церквою на тому плацу, змурованою коштом покійної матері, домом нижче церкви, пивницею на кінці замкового моста, усе Нове місто з передмістям Мухавець та села Загороддя, Лози й Бодаки за згодою чоловіка вона продала Михайлові Михайловичу Вишневецькому [10, с. 30]. Враховуючи це, станом на 1598 рік у Новому Вишнівці (Нове місто) від Загороддя на лівому березі Горині до замкового моста існувала фортеця з церквою, плацом та пивницями.

Що стосується згаданої церкви на плацу збудованої коштом покійної матері (імовірно, дружини Андрія Вишневецького – Евфимії Юрїївни Вержбицької), то можна припустити, що це саме церква Вознесіння Господнього, споруджена, як твердить традиція 1530 р. і звалася призамковою. Н. Теодорович зазначає у статті про Новий Вишнівець, що “у подошвы замковой горы, въ княжеском саду, подъ самымъ дворцомъ, есть церковь во имя

Вознесения Господня. Бывшая замоковая князей Вишневецькихъ. Построена въ 1530 году” [11, с. 109].

Відомий дослідник Волині, археолог В. Антонович пише, що підземний хід від замку веде в склеп під цією церквою [2, с. 80]. Таке поєднання замку на пагорбі та підземного ходу і його підосви зустрічається ще в одному із замків, що належить до Національного заповідника “Замки Тернопілля” – Язловецькому. Одне із графічних зображень XIX ст. це чітко показує (рис. 2).

Повертаючись до В. Антоновича (ювілей якого відзначаємо в цьому році) та його дослідженню Вишнівця необхідно звернути увагу на деякі неточності. Зокрема автор зазначає, що “Въ старом (з маленької букви – примітка автора) Вишневць остались слѣды замка. В 1816 г. существовали еще 4 башни и подземный ход въ склепъ подъ церквою, гдѣ похоронены были православные князья Вишневецькие” і з абзацу, розпочинаючи нове речення, пише: “Существующий въ Новомъ Вишневць замок построенъ въ концѣ XVII ст” [2, с. 80].

Наведених два абзаци містять посилання автора на Юліана Немцевіча [17, с. 205], однак в останнього жодної згадки про існування у 1816 р. чотирьох башт, тим більше у Старому Вишнівці, немає. Наявність підземного ходу в склеп під церквою (де поховані православні князі Вишневецькі) стосується замку на лівому березі Нового Вишнівця. Не зрозумілим є датування спорудження замку в Новому Вишнівці кінцем XVII ст., яке також у першоджерела (Ю. Немцевіч) не зустрічається. Для розуміння фрагмента необхідно навести цитований оригінал Юліана Немцевіча повністю: “Посердині на узгір’ї стоїть замок, в 1740 р. на місці давнього споруджений. Наріжні башти, високі навколо підмуровані, льохи ведуть до церкви, яка стоїть в долині і складають єдину давню пам’ятку. В тій церкві спочивають рештки тих князів Вишневецьких, що в минулих віках дотримувалися грецького обряду ...” [17, с. 205] (переклад автора).

Стосовно посилання на Немцевіча, то В. Антонович не звернув увагу на дату перед цитованим, чи скоріше довільно переказаним, текстом – 1740 (приблизний час спорудження Михайлом-Сервацієм Вишневецьким палацу на місці старого замку). В. Антонович плутає поняття “давно споруджений” замок, як протозамок на лівому березі і перше укріплення Михайла Васильовича Збараського-Вишневецького на Старому Вишнівці.

Ще один документ, який заслуговує уваги і цитується у в історичній довідці Вишневецького замку в дослідженнях 1995 р. під керівництвом Л. Кривенка, є лист польського короля Зигмунда Августа до Дмитра Івановича Вишневецького датований 1557 р. (хоча Й. Вольф піддає сумніву цю дату

і вважає цього листа написаним дещо раніше [30, с. 566]). У листі король хвалить князя за його військові подвиги і труди, “постройку замка и прочее”. Зокрема в листі зазначається: “И што дотыче того замку, через тебе збудованого, и послугы твое нам, такая послуга твоя приемлема ест, когда еси на нас господара на так потребном месту замок збудовал, а звлаща где бы могла быть беспечная ... а иж было на той час люди и стрельбою послали оный замок, яко о том к нам писал, тогда без бытности твое в нас того вчинити нам не виделоса с причин певных” [1, с. 148]. Однак прямих документальних свідчень, що лист Зигмунда Августа до Дмитра Вишневецького згадує саме замок у Вишнівці немає (по всій вірогідності цей лист стосується замку на Хортиці). Крім того, Й. Вольф у біографії Дмитра Івановича Вишневецького дає перелік населених пунктів Кременецького повіту, якими володів князь, а саме – Кушнін, Підгайці, Окнін, Тараж, Камарин, Крутнів і Лопушно [30]. Вишнівця, як родового гнізда в цьому переліку немає.

Важливим джерелом про існування замку у Вишнівці наприкінці XVI ст. є Щоденник Еріха Лясоти із Стеблева (“Tagebuch des Erich Lassota von Steblau”), у якому він пише (в російському перекладі): 1589 р, 6 июля.... В местечко Колодно (1 м). Обедал. В город Вишневец с замком, лежащий на берегу р. Горини (2 м). В село Тараж (2 м).

Під 1594 р., 21 квітня Лясота пише: “...Село Тараж (1 м); отсюда долиною между горами до села Звиняче (1 миля); не далеко вправо остался город Вишневец, довольно значительный город с замком, принадлежащий князьям Вишневецким; через город протекает река Горынь и делит его на две части (но настоящий город находится по сю сторону (Т. е. на левом берегу Горыни.)) (1 миля)” [12, с. 222, 277].

Продовжуючи аналіз досліджень В. Собчука, натрапляємо на низку цікавих матеріалів стосовно замку у Вишнівці кін. XVI – поч. XVII ст. [10, с. 31].

Михайло Михайлович Вишневецький 1598 р. придбав у подружжя Чорторийських належну йому частину Вишнівецького замку й Нове місто Вишневець із передмістям Муховець та приміськими селами Загороддя, Лози, Бодаки. У згаданому вище дільчому листі в частині князя Михайла вказані новозбудований Вишневецький замок, половина міста Новий Вишнівець та 15 сіл. Вказаний замок у Новому Вишнівці збудований перед 1598 р., тобто, десь на початку – в другій половині XVI ст.

Документи початку XVII ст. згадують замок у Вишнівці також без конкретної прив’язки відносно р. Горинь. Так, у 1607 р. Адам Олександрович Вишневецький укладає у Старому Вишнівецькому замку, де, очевидно, проживає угоду про заставу одного з сіл [10, с. 31].

У 1636 р. князь Константин Вишневецький позивав Кристину Адамівну Вишневецьку за те, що маючи з ним “по половицы Старого места Вишневец и грунтов до него належачих”, вживає більше ніж слід і не хоче “померы слушное учинити”, а вона, своєю чергою, судилася з ним за те, що весною 1630 р. наслав своїх людей “на част замьку поводовое стороны Вишневец Старого дедичной, впрод чат замку поводки разобрать и разобрать на Старое место Вишневец перевезти розказавши, на власных кгрунтах поводовое стороны с того дерева замок себе побудовати розказалес” [10, с. 30].

Текст цього позову містить дуже цікаві дані щодо існування, локалізації та матеріалу виготовлення замків у Вишнівці. Перш за все, фігуранти позову володіли по половині міста Старий Вишнівець, тобто цей населений пункт був містом і не занепав у кінці XVI ст. По-друге, замок у Старому Вишнівці існував ще весною 1630 р. І основне, що Константин Вишневецький розбирав замок на Старому Вишнівці і з того дерева на власних ґрунтах замок собі будував.

Стосовно матеріалу (дерево) будівництва старого замку у Новому Вишнівці, то цей факт не виглядає настільки фантастичним, якщо взяти до уваги опис замку на лівому березі Горині, поданий у рукописному “Інвентарі князівства Вишневецького. Місто Вишнівець Старий і Новий”. В описі замку середини XVIII цього Інвентаря йдеться, що територія комплексу (включно з костелом) “...по периметру була оточена сухим ровом та валом. По цілому периметру двома рядами на валу та в рові було влаштовано дубовий частокіл. На рогах валів, що оточували палац та бароковий сад було влаштовано чотири бастіони з наявністю фортифікацій для встановлення гармат. Північно-західний бастіон був найвищим та мав два рівні валів. В’їзд на територію комплексу з міста проходив через дубовий міст з перилами, що стояв на високих дерев’яних стовпах. Ворота були подвійними та розташовувалися на рівні валу. Біля воріт на соснових стовпах висіло два скляних ліхтарі. Зразу ж за воротами та на північно-західному бастіоні було влаштовано так звані “шулерауші” – вежі на соснових стовпах, криті гонтою для спостереження за навколишньою територією. Площа перед входом до палацу отримала квадратну форму та обмежувалася з трьох сторін будівлями палацу та офіцин, а з західної сторони муром, що тягнувся від західного крила палацу до офіцини. До офіцини, що знаходилася біля муру було прибудовано “цікауш”, або “арсенал” для зберігання пороху та зброї” [6].

Володимир Собчук у згаданому дослідженні пише, що Юрій Михайлович († 1618), поділившись між 1600 і 1603 рр. із братом Михайлом, за листом

дружині 1608 р., серед іншого володів усією частиною городища Старого Вишневецького замку, половиною Нового міста Вишневецького та містечком і замком Вербоваць [10, с. 30]. Городище як місце розташування дерев'яно-земляного укріплення вказує на спорудження на його місці Старого Вишневецького замку на правому березі Горині.

Відносно згадок про спорудження у 1640-х рр. на місці старого замку бастионних фортифікацій, то його приписують воєводі руському Ієремії Вишневецькому. Згадана І. Чаманська подає таку інформацію, що в 1640 р. кн. Ярема Вишневецький розпочав будову палацу у Вишнівці на місці, де він знаходиться зараз. Можливо була збудована лише його центральна частина і планував князь його завершити і оселитися в ньому невідомо. Житловий будинок, збудований ще в XVI ст. правдоподібно був переданий для потреб монастиря босих Кармелітів [15, с. 179]. Логічно припустити, що в 30–40-х рр. XVII ст., коли відбувся значний розвиток бастионного будівництва на українських землях, князь Ярема повинен був передбачити захист збудованого (чи будованого) костелу та монастиря Кармелітів. Це було можливо за умови його включення у єдину оборонну систему замок-костел, тому модернізація замку і передзамча з костелом була здійснена шляхом спорудження комплексу бастионів і рavelінів, які захищали всю територію. Реконструкція цього оборонно-фортифікаційного комплексу була виконана сучасним польським військовим топографом та астронавігатором ВМФ Польщі Збігневом Щепанеком (рис. 3).

У передмові до публікації тексту тестаменту Яреми Вишневецького у “Місячнику геральдичному” № 4, за липень 1930 р. доктор історії Владислав Томкевич зазначає, що після здобуття турками Вишнівця і руйнування замку в 1672 р. останній “спочивав в руїнах” більше півстоліття і лише в 1730–1740 рр. на його місці останній з Вишневецьких Міхал-Сервацій збудував новий замок в стилі Людовіка XIV [26, с. 68]. На малюнку невідомого автора XVIII ст. зображено залишки оборонних конструкцій північно-західного бастиону з окремими контрфорсами (рис. 4).

Історія спорудження палацу та опис його інтер'єрів досить детально описаний у працях багатьох дослідників і не є темою нашої статті, тому останній етап історії замку у Вишнівці, на нашу думку, є цілком зрозумілим.

Враховуючи вищенаведене, можна зробити такі попередні висновки, а саме:

1. Перша документальна згадка про Вишнівець (виявлена на даний час) датується 9 липня 1463 р. Ідеться про два населені пункти під однією назвою, правдоподібно, на обох берегах р. Горинь, але у власності різних історичних осіб.

2. Кам'яний замок (“твержа”) у Вишнівці вперше згадується в документальних джерелах 1 вересня 1475 р. у власності Михайла Васильовича Збараського. На нашу думку, замок був розташований на лівому березі Горині, на місці сучасного палацу, майже навпроти давнього (можливо XIV ст.) дерев'яно-земляного городища. Це побічно підтверджують писемні джерела (*castellum in Wisniowiecz* 1512, – А. Крицький, дереворит М. Бельського, 1512 р.).

3. Форма та мілітарні характеристики замку потребують уточнення новими писемними джерелами, іконографічним чи картографічним матеріалом або археологічними дослідженнями. Найімовірніше він мав ознаки традиційного для цього періоду мисового типу дарев'яно-кам'яного і земляного (комбінованого) укріплення.

4. У першій половині XVII ст. замок разом з пригородком зазнає модернізації та перебудовується, тодішнім власником Вишнівця кн. Яремою Вишневецьким згідно з поширеною тоді на українських етнічних землях бастионної системи фортифікації. Споруджується костел та монастир Босих Кармелітів.

5. Укріплення-замочок дерев'яно-земляного типу (прямих доказів використання каменю у будівництві на цей час не виявлено) існувало на правому березі р. Горинь як мінімум до 30-х років XVII ст.

6. Протягом 1672–1730 рр. замок знаходиться в стані руїни і лише з 1740-х років на місці замку останнім власником Вишнівця Міхалом-Сервацієм князем Вишневецьким будується палац, закладається сад та парк.

1. *Акты и грамоты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археологической комиссией. Т. II. – 1598–1637. – СПб., 1862. – С. 148.* 2. Антонович В. *Археологическая карта Волынской губернии. – М., 1900. – С. 80.* 3. Заяць А. *До історії правової локації волинських міст XVI – першої половини XVII ст.: локаційні привілеї у Литовській і Волинській (Руській) метриках. – ж. “Архіви України”, № 4–5. – 2001. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/2001-4-5-4.php#Zayac43>.* 4. Кривенко А., Крощенко Л. *Комплексні дослідження історико-архітектурної спадщини Вишнівця // АСУ. В 3 ч. – К.: Українознавство, 1996. – С. 198–208.* 5. Однороженко О. А. *Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст. – Харків: Просвіта, 2008. – 180 с.* 6. *Опис Вишневецького замку. [Вміщений у Інвентарі маєтностей князів Вишневецьких, що знаходилися у Кременецькому і Лeticівському повітах Волинського і Подільського воєводства]. 1748 р. Мова польська. – ІР НБУВ, ф.1, спр.150.* 7. Папа І. *Загадка походження князя Федька Несвіцького: давні та новітні дискусії / Івана Папа // Вісник Львівського університету. Серія Історія. – 2011 р. – Вип. 46. – С. 42–64.* 8. ПСРЛ. – Т. 2. – *Прибавление к Ипатьевской летописи. – Густинская летопись. – Санкт-Петербург. – 1843. – С. 360.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01004161787?page=372>. 9. *Руська (Волинська) метрика.*

- Регистри документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства (1569–1673). – Дрежкомахів України. – К., 2002. – С. 238. 10. Собчук В. Мережа оборонних споруд Південної Волині (серед. XIV – I-ша полов. XVII ст.) / В. Собчук // *Середньовічні та ранньомодернові оборонні споруди Волині*. Під ред. В. Собчука / Кременець, 2006. – С. 20–33. 11. Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Т. III. – Почаев. – 1893 г. – С. 91. 12. Щоденник Еріха Лясоти із Стеблева // *Запорозька старовина*. – Київ-Запоріжжя: НДІ козацтва Запорізьке відділення, 2003. – С. 222–277. – [Електронний ресурс]. – Точка доступу: <http://www.svit.in.ua/kny/bookla.htm>. 13. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття – Laurus. – 2012 р. – С. 326. 14. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – pod. ker. Z. L. Radzyńskiego / T. I. – 1366–1506. – Lwów. – 1877. – S. 54–55. 15. Czamańska I. Wiśniowieccy. Monografia rodu/Iłona Czamańska// W-wo Poznańskie. – Poznań. – 2007. – 552 s. 16. Halecki O. Dzieje unii Jagellońskiej. – T. I. – Kraków. – 1919 r. – S. 142; 16. Niemcewicz J. Podróże historyczne po ziemiach Polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte. – Paryż-Petersburg. – 1858 r. – S. 205. 17. Niesiecki K. Herbarz Polski / K. Niesiecki. Lipsk. O. – 1839. S. 11–12.; O. 7. – 1841. S. 424.; T. 9. – 1842. S. 345–363; S. 430–431.; T. 10. – 1845. S. 115–121. 18. Okolski S. Orbis Polonus in quo antiqua Sarmaturum gentilitia et arma delucidantur / S. Okolski. Cracowiae: In Officina Typographica Francisci Cefarij, 1641. T. I. S. 524–532. 19. Puliaski K. Książęta Wiśniowiecki w XVI w. – *Przewodnik naukowy i literacki*. – T. V., – Z. I. – 1877 r. – 59–80. 20. Rawita-Gawronski Fr. Książęta Nieswieccy, Zbarascy i Wisniowieccy do konca XVI w. /Fr. Rawita-Gawronski // *Ateneum Wilenskie*. 1930. 7. S. 111–144. 21. Stadnicki K. Bracia Władysława-Jagielly Olgierdowicza króla Polski, Wielkiego Xięcia Litwy. Lwów, 1867 // [Електронний ресурс]: Podlaska Biblioteka Cyfrowa. Точка доступу: <http://www.pbc.biaman.pl/dlibra/docmetadata?id=2592&dirids=1>. 22. Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmódka i wszyskiej Rusi etc. Warszawa, 1846. T. II. S. 57–59. 23. Tegowski J. Jescze o pochodzeniu kniazia Fiodora Nieswickiego / J. Tegowski // *Genealogia. Studia. Materiały Historyczne*. 1996. Tom. 8. S. 87–90. 24. Tegowski J. Pochodzenie kniazów Iwana i Fiodora Nieswickich // *Genealogia*. № 7. 1996. S. 125 – 135. 25. Tomkiewicz S. Testament Jeremego Wiśniowieckiego. /Stanisław Tomkiewicz // *Miesięcznik heraldyczny*. – № 4. – Warszawa. – 1930. – S. 68. 26. Wiatrowski A. Wiśniowiec/ Antoni Wiatrowski // *Przegląd Lubulsko-Kresowy*. – № 10. – 1925. – S. 6–9. 27. Mazurkiewicz J. Krótki zarys dziejów Wiśniowca/Jan Mazurkiewicz // *Wiśniowiec na Wołyniu*. – 1936. – 26 s. 28. Wielkiego Księstwa Litewskiego I Żmódskiego Kronika. Wyd. przez Stanisława Ptaszyckiego. – Wilno. – 1907 r. – S. 28. 29. Wolff J. Książowie Litewsko-Ruscy od konca czternastego wieku / J. Wolff. Krakow, 1895. – S. 566.

КОМПОЗИЦІЙНІ ВЛАСТИВОСТІ МАЛИХ ЗАЛІЗНИЧНИХ ВОКЗАЛІВ ГАЛИЧИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

Ю.А. Рочняк

Інститут архітектури
Національний університет “Львівська політехніка”

© Рочняк Ю.А., 2014

Виявлено головні композиційні ознаки низки малих залізничних вокзалів XIX – поч. XX-го століть сучасної Галичини, сформульовані стилістичні типи, розташування в краю.

Small railway station buildings of modern Galicia (Halychyna) built in 19th – at the beginning of 20th century and located within the boundaries of Lviv, Ternopil, and Ivano-Frankivsk regions of Ukraine comprise the majority of the existing railway station buildings. They have a pronounced composition and style, and form an important heritage of civil architecture, requiring deep research, protection and adaption to the needs of nowadays.

We found out common features in the location of railway stations with respect to tracks, organization of the adjacent territory of these buildings, as well as dominant transversal and prevailing longitudinal symmetry of these buildings. The paper outlines main compositional and stylistic types of small railway station buildings: Round-arc type (stations Stare Selo, Kolomyia, Zabolotiv), Rustic-roof type (stations Sykhiv, Mykulytchyn, Vorokhta, Hrebeniv, Tukhla, Yasenytsia, Turka, Kopytchynsi, Terebovia, Zhydashiv, Rohatyn etc.), Podillia type (stations Vyhnanka, Bila-Tchortkivska, Yahilnytsia, Tovste, Borshtchiv, Ivane-Puste), Sambir type (stations Komarno, Rudky, Staryi Sambir, Strilkiv), Mostyska type (stations Mshana, Sudova Vyshnia, Mostyska-I, Khyriv), Rava type (stations Kulykiv, Zashkiv, Hlynske, Dobrosyn), Pavilion-like type (stations Bovshiv, Bortnyky). Location of these types by the name of the locality or direction of tracks makes them especially important from the point of view of the identity of regions. Attention is paid to the scattering of Rustic-roof type and peculiar penetration of Round-arc (stations Luzhany, Hlyboka-Bukovynska, Vadul-Siret, Sutchava/Suceava Nord) and Podillia types (stations Vyzhnytsia/Wiznitz, Stefaneshy/Stefanesti) in Bucovina (Bukovyna).

Initially built in the form of a dwelling house, small railway station buildings evolved into an independent architectural type and are similar to analogous buildings of Danube Monarchy and other countries of the Central Europe. A part of the objects is in bad condition, some of them have been drastically degrading recently (stations Hlibovytchi, Dilatyn, Tatariv). Their protection is not possible without professional reasoning, public activity, and political will.

Пасажи́рські пере́везення залі́зничним транспортом належать до найпоширеніших та найнадійніших. Денні пасажиропотоки засвідчують велику потребу в подальшому підтриманні та розвитку залізниці не лише як транспортного господарства, але й супровідної інфраструктури, до якої належать вокзали, пасажирські будинки і споруди при ко́лях. Спостерігаємо велике відставання у якості послуг “на землі”, що слабко відповідає вимогам сучасних громадських будівель. Утримання, технічний стан і якість будівель, споруд, які повинні надавати зручність, безпеку подорожі, інформування, супровід тощо, потребують покращення.

Однією із частин цього явища є архітектура вокзалів і пасажирських споруд, велика частина з яких мають цікаві просторово-пластичне вирішення та композиційно-стильову складову. Зважаючи на те, що у нашому краї існує велика кількість історичних будинків при ко́лях, а їхній стан є часто вкрай незадовільним, виникає потреба у професійному осмисленні цього будівельного доробку.

До вивчення візьмімо об’єкти у східній частині колишнього коронного краю Галичина і Володимирія (Galizien und Lodomerien) Австро-Угорської монархії, яка сьогодні майже збігається з адміністративними межами Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей. Територіально вони належать до Львівської залізниці.

Досліджували залізниці у Галичині такі автори, як Л. Вежбіцкі, Р. Гостковські, П. Гранкін, П. Лазечко, І. Сьомочкін [1, 2], І. Жалоба [3, 4], Р. Загородній [5], І. Котлобулатова [6] та ін. Автори основну увагу звертають на історичний, політичний аспекти цього явища; інженерний, економічний розвиток залізниці, а також на будівництво найзагальнішим чином [7]. У книгах В. Вуйчика, Р. Липки, Т. Трегубової, Р. Міха згадується львівський двірець [8, 9]; про нього ж читаємо у новітніх виданнях [10, 11]. Появились праці про містобудівельний розвиток, стратегічне планування реконструкції вокзалних комплексів [12, 13]. Дослідження архітектури вокзалів і споруд для пасажирів у Галичині трапляються рідко [14, 15].

Задаймося ціллю виявити найхарактерніші об'ємно-просторову структуру та зовнішні композиційно-візуальні ознаки малих вокзалів і пасажирських будинків залізничних станцій Галичини від їхньої появи до початку XX століття. До того ж зважаймо насамперед на сучасний стан цих будівель.

Залізничний транспорт появився на початку XIX ст. у розвинених країнах Європи завдяки низці технічних винаходів, науковому поступу, економічному прогресу та політичній кон'юктурі. До середини століття в Європі уже була мережа, яка стрімко наближала віддалені території та сприяла найзагальнішому обміну. З поширенням залізниць у Північній Америці та у Британських колоніях новий вид транспорту став світовим явищем. В Австрійській імперії у 1820-х роках появилось перше на континенті пасажирське кінне колійне перевезення (між Богемією та Верхньою Австрією), а від кінця 1830-х років активно розбудовується власна мережа залізниць.

Від появи залізничного сполучення у коронному краї Галичини і Лодомерії (Волимирії/Волині) у 1860-х роках одночасно з прокладенням залізничних шляхів будувалися станційні будинки, які були достатньо різними за розмірами, поверховістю, стилістикою. На одній і тій самій залізничній гілці тепер трапляються будинки, які будувалися і перебудовувалися у різний час.

Враховуючи сучасне розуміння типології та параметрів пасажирських споруд і вокзалів, з певною умовністю та найзагальнішим чином за зовнішніми ознаками і розмірами на досліджуваному терені до тепер сформувалися чотири основні типи залізничних пасажирських станційних споруд:

- великі вокзали – Львів, Івано-Франківськ/Станіславів, Тернопіль;
- середні вокзали – Дрогобич, Золочів, Коломия, Сокаль, Стрий, Хирів та інші;
- малі вокзали;
- пасажирські платформи та споруди (з навісами, павільйонами).

Наша увага скеровується передовсім на малі залізничні вокзали.

Трасування залізничних колій відбувалося у підпорядкуванні уже існуючим поселенням, територіальним об'єктам та землеволодінням. За просторовим укладом практично усі малі вокзали мають берегове розташування будинків відносно колій, навіть у тупикових гілках залізниць, як наприклад, в Іване-Пустім чи Трускавці. Острівне розміщення пасажирських споруд помічаємо у Підволочиську та Угринові. Блок будинку, який є продовгастої форми, звернений довшою стороною до перону і майже завжди запроектований із наскрізним проходом через касовий (операційний) зал до передстанційної площі у напрямку до поселення. Будинок має як службову,

так і громадську частину, причому громадська частина завжди є у партері. Ділянки при станції часто озеленені; з одного торця будинку розміщується, як правило, криниця з лавочками в оточенні кущів та дерев, а з протилежного – туалети. Трапляється, що туалетні приміщення є у самій споруді, прибудованими безпосередньо до будинку станції, чи сполучені критим переходом уздовж перону, як наприклад, у Копичинцях, Микуличині, Татарові, Рогатині, Хиріві та ін. Помітною є територіально-розпланувальна подібність станцій, яка поширена у багатьох краях.

Більшість досліджених будинків мають однакову поперечну симетричну композиційну схему, або наближену до неї. Ця симетричність акцентується фронтоном, ризалітом чи боковими ризалітами з фронтонами, входом тощо. Поздовжній напрям будівлі теж тяжить до симетрії, яка виражена у двох поздовжніх напрямках спадів даху. Об'ємно-просторовою схемою практично усіх будинків є призмоподібний блок подовгастої форми малої поверховості з обов'язковою відкритістю до колій (рис. 1).

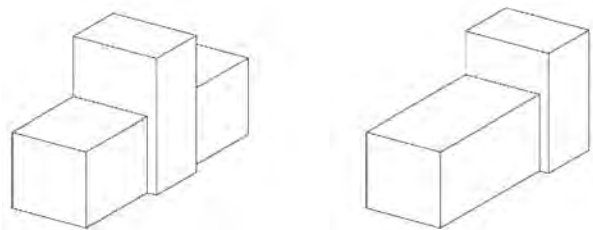

Рис. 1. Типові об'ємно-просторові схеми малого залізничного вокзалу

Вокзали станцій у Нижанковичах, Городовичах, Поріччі, Татарові, Підмонастирі, Плугові та небагатьох інших мають асиметричну композицію, що є рідкістю (рис. 2, 3).

Беручи до уваги самі будівлі, то виокремлюються декілька композиційно-стилістичних типів вокзалів у Галичині, які отримали назву за основними зовнішніми рисами та/чи за місцем розташування. Відповідно **композиційно-стилістичний типом** назваємо “розтиражовані” будинки, які виконані за одним проектом, а також типом вважаємо подібні композиційно і стилістично декілька різних за розмірами, конфігурацією пасажирських станційних будинків, які мають спільні візуальні риси.

Тип “Круглоарковий”. Виразний пластичний прийом заокруглених віконних і дверних прорізів, а також дрібного аркатурного мотиву під карнизом за слабко розчленованого фасаду призмоподібного блоку будинку бачимо на залізничних станціях Старе Село, Коршів, Коломия та Заболотів (рис. 4–6). Такі самі будівлі мали станції у Ходорові, Станіславові, які до сьогодні не збереглися. На буковинській

частині залізниці Львів – Чернівці – Сучава вокзали в Лужанах, Глибокій-Буковинській, Вадул-Сіреті, Сучаві-Північній та неіснуючий вокзал у Чернівцях реалізовані за цими ж проектами за участю архітектора Л. Вежбіцького. Вони є зіставними з характерною манерою для громадських і житлових будівель часу класицизму середини XIX ст. та поширеним не тільки у тодішній Австрії, але й в усій Європі (рис. 7, 8). Хронологічно це, правдоподібно,

найстаріший спосіб виконання будівель залізничних станцій у Галичині.

Названі будівлі збереглись зовні у майже незміненому вигляді, а перші вокзали Львова – Чернівецький і Карла Людвіга (1860- ті рр.) – були виконані власне цим стилістичним прийомом (рис. 9). Колія Львів – Чернівці, власне тільки на якій наявний названий тип, вступила до дії у 1866 р. і у 1869 р. – до Сучави.

Рис. 2. Вокзал Нижанковичі

Рис. 3. Вокзал Городовичі

Рис. 4. Вокзал Старе Село

Рис. 5. Вокзал Коломия

Рис. 6. Вокзал Заболотів

Рис. 7. Колишній Будинок інвалідів у Львові [Фото 11]

Рис. 8. Громадські будинки на вул. Людвігштрассе в Мюнхені

Рис. 9. Перший вокзал Карла Людвіга у Львові

Тип “Рустиково-стріховий”. Поширеним пластичним мотивом є умовно названий “Рустиково-стріховий” тип, який має вигляд двоповерхової будівлі з двоспадистим дахом з начілком (напіввальмовий дах). Дах опирається на кам’яну кладку, а піддашшя обшальоване деревом, що помітно вирізняє його від інших типів. Рустування кутів стін і ризалітів, а подекуди цілого партерного рівня разом з виразними наличниками вікон створюють враження міцності та стійкості, а дах з філігранними дерев’яними випустами і деталями – затишку і спокою.

Цей тип залізничних будинків наближається за характером і стилем до такого ж поширеного типу опорядження інших громадських будівель та житла

того часу і спостерігається в усій Галичині та Дунайській монархії (рис. 10, 11).

До таких характерних прикладів слід зарахувати вокзали станцій Львів–Сихів, Глібовичі, Братківці, Тарновиця, Надвірна, Лосєва, Микуличин, Ворохта, Гребенів, Тухля, Турка, Ясениця, Соколики, Жидачів, Рогатин, Терембовля, Копичинці, Криве, Денисів–Купчинці, Ходачків–Великий, Березовиця–Острів та ін. Територіально цей тип пасажирських станційних будинків є найпоширенішим по краю (рис. 12–19). У межах цього типу можна розрізнити декілька підтипів, зокрема за розмірами, способом примикання допоміжних споруд, наявністю фронтонів (Жидачів, Денисів–Купчинці) та ін. Цим самим стилістичним прийомом були виконані тепер неіснуючі станції Бескид, Потутори та ін.

Рис. 10. Житловий будинок на вул. Н.-Левицького у Львові

Рис. 11. Службове житло у Ходорові

Рис. 12. Вокзал Львів-Сухів

Рис. 13. Вокзал Глібовичі

Рис. 14. Вокзал Микуличин

Рис. 15. Вокзал Ворохта

Рис. 16. Вокзал Гребенів

Рис. 17. Вокзал Тухля

Рис. 18. Вокзал Ясениця

Рис. 19. Вокзал Копичинці

Тип “Подільський”. За одним проектом зrealізовано низку вокзалів у південній частині Тернопільської області (Західне Поділля), які з плином часу набули деяких прибудов. Двоповерхова симетрична будівля з мансардним поверхом має характерною зовнішньою пластичною ознакою викінчення пілястрами кутів будинку, наличників вікон і входу, а також подекуди збереження рустування першого ярусу та круглих віконців на трикутних фронтонах.

Рис. 20. Вокзал Вигнанка

Рис. 21. Вокзал Біла-Чортківська

Рис. 22. Вокзал Ягільниця

Рис. 23. Вокзал Товсте

Рис. 24. Вокзал Борщів

Рис. 25. Вокзал Іване-Пусте

Такий тип станційних будинків є у Вигнанці, Білій-Чортківській, Ягільниці, Товстім, Борщові, Іване-Пустім, а також у Вижниці та у Стефанештах/Стефанівці у Північній Буковині (рис. 20–27). Цікавою станцією є Стефанешти, через яку проходить залізнична гілка від Заліщик до Городенки і Коломиї. Тут до будинку Подільського типу станції примурована близька за розмірами та композицією споруда пізнішого часу (правдоподібно, міжвоєнного) – своєрідна мультиплікація (рис. 27). Мережа колій, де знаходиться названий тип, вступила до дії 1898 р.

Рис. 26. Вокзал Вишниця

Рис. 27. Вокзал Стефанешти

Тип “Самбірський”. Низка будинків пасажирських станцій виконано за одним проектом з невеликими відмінностями: поздовжній двоповерховий з мансардним рівнем цегляний блок споруди покритий високим чотириспадистим дахом з виразним симетричним загостреним догори фронтоном із вигнутими барокоподібними симетричними волютами на бокових стінках – головні зовнішні пластичні та композиційні ознаки цього типу.

Вокзали у Комарні, Рудках, Старому Самборі, Стрілках є на одній лінії Львів – Самбір – Сянки

(звідси й умовна назва типу). По колії Львів – Самбір – Сянки розпочався рух у 1903–1905 роках (рис. 28–31).

Тип “Мостиський”. Типологічну і стилістичну подібність мають вокзали у Мшаній, Судовій Вишні та Мостиськах – 1, які розміщені на одній гілці Львів – Перемишль. Спарені дверні прорізи партеру та вікна другого поверху зі своєрідним рисунком рустування ризаліту і спади́сті дахи – головні візуальні риси цих будинків. Неіснуючий вокзал у Городку також належав сюди. Залізничне сполучення розпочато по цій лінії у 1861 р. (рис. 32–34).

Рис. 28. Вокзал Комарно

Рис. 29. Вокзал Рудки

Рис. 30. Вокзал Старий Самбір

Рис. 31. Вокзал Стрілки

Рис. 32. Вокзал Мишана

Рис. 33. Вокзал Судова Вишня

Рис. 34. Вокзал Мостиська-І

Рис. 35. Вокзал Хирів

Вокзал вузлової станції у Хирові, який сполучає гілки між Перемишлем, Самбором та Лупковом, слід зарахувати до цього ж композиційно-стильового типу (рис. 35).

Тип “Равський”. Декілька вокзалів по лінії Львів – Рава-Руска мають спільну композицію – станції Зашків, Куликів, Глинське, Добросин,

Липник. Характерною рисою у них є високий центральний блок уперек середини споруди, який покритий помітно вищим дахом над одноповерховим будинком з мансардою. Цей середній блок виступає ризалітом; форма даху має різний вигляд, хоча скоріш за все вона була первинно складною (як зараз є у Глинську, рис. 38). Залізнична гілка Львів – Рава-Руска вступила до дії у 1889 р. (рис. 36–39).

Рис. 36. Вокзал Куликів

Рис. 37. Вокзал Зашків

Рис. 38. Вокзал Глинське

Рис. 39. Вокзал Добросин

Тип “Павільйонний”. У Галичині зустрічаються малі пасажирські станційні споруди у вигляді окремих павільйонів чи павільйонів (навісів) сполучених із мурованою спорудою. Частіше вони трапляються на залізничних пристанках, хоча насправді є рідкісними (станційні споруди Бовшів, Бортники, Цуцилів) і побудовані ближче до завершення досліджуваного періоду, чи вже у середині XX ст. (рис. 40, 41).

Зрозуміло, що названі композиційно-стилістичні типи залізничних вокзалів є результатом праці окремих архітекторів, бюро, фірм і реалізовувалися відповідно до часів будівництва колій чи їхнього розростання. Типи Круглоарковий, Подільський, Самбірський, Мостиський і Равський є територіально достатньо вузько локалізованими.

Впадає в око загальний образ блоку вокзалів Рустиково-стріхового, Подільського, Самбірського, Мостиського і Равського типів, який має подовгастий “хаткоподібний” вигляд. Тим часом, Круглоарковий тип має радше кубоподібний (призмоподібний)

образ. Можна припустити, що житловий одно- чи декількаповерховий будинок слугував прототипом для станційних будинків. Розмір і ритмічність вертикальних віконних прорізів є подібними в усіх розглянутих зразках. Усі названі типи будинків мають вираз статичної композиції.

Крім виокремлених композиційно-стильових типів, існують архітектурно виразні та самобутні пасажирські будівлі цього історичного періоду, які виконані за індивідуальними проектами і не належать до жодних названих типів – вокзали у Золочеві, Зборові, Озерній, Отинії/Отині, Татарові, Ділятині/Делятині та ін. Два останні перебувають у поганому стані та використовуються частково. Палациковий вокзал у Ділятині та романтична будівля у Татарові роблять їх неповторними і **волають** про реставрацію (рис. 42, 43), а на вокзалі у Глібовичах (рустиково-стріховий тип) практично уже немає вікон і дверей (рис. 44)! Сумними є будинки на станціях Пługів, Нове Місто, Добромиль, Надиби та інші. Недавно зруйновано колишній вокзал у Підмонастирі (рис. 45).

Рис. 40. Будівля станції Бовшів

Рис. 41. Будівля станції Бортники

Рис. 42. Вокзал Ділятин

Рис. 43. Вокзал Татарів

Рис. 44. Фрагмент вокзалу Глібовичі

Рис. 45. Неіснуючий вокзал Підмонастир

Велика частина станційних будівель Галичини знищена під час воєнних дій, інша – перебудована. Декотрі ледве нагадують про своє давнє “обличчя” (вокзали у Городку, Самборі, Ходорові, Красному, Жовкві, Раві-Руській та ін.; рис. 46). У разі збереження самої будівельної субстанції, що є, безумовно, позитивним явищем останнього десятиліття, спостерігається доволіне поводження з фасадом, дахом, матеріалом і способом покриття та ін. Різномірні прибудови, перебудови, викінчення стінових поверхонь тощо часом нівечать архітектурний образ (наприклад, укорочення будинку на станції Рогатин (рис. 47), прибудови та замурування вікон на Березо-

виці–Острів тощо). Внутрішнє перепланування з неможливістю наскрізного проходу спотворює первинний задум і не дає комфорту пасажирам. Зникли внутрішнє опорядження, назви станцій з торців будинків – залишились пластичне обрамлення тощо.

Покинутість і занедбаність багатьох будинків вокзалів непереконливо пояснюється територіально-розпланувальними змінами поселень (наприклад, Пługів, Підмонастир) чи економічною нерентабельністю та браком коштів, а є свідченням байдужості і незнання цінності архітектури об’єкта. Це виглядає щонайменше дивним на тлі появи багатомільйонних столичних та інших залізничних вокзалів-гігантів.

Рис. 46. Вокзал Городок

Рис. 47. Вокзал Рогатин

Треба зауважити, що значна кількість існуючих пасажирських станцій, і передовсім сама мережа залізниць краю, були споруджені до Першої світової війни і вони типологічно, конструктивно та візуально дуже подібні до вокзалів у всій Центральній Європі, куди поширювалась Дунайська монархія. У суміжних з Галичиною українських землях – на Буковині та Закарпатті – спостерігаються чимало таких самих цікавих будинків станцій того часу. Вони хоч типологічно і стилістично близькі до галицьких, проте відрізняються насамперед зовнішнім фасадним виокремленням. На Буковину проникає Рустиково-стріховий та Подільський типи; більшу відмінність мають вокзали Волині та Східного Поділля. Стан утримання їх усіх тепер практично однаковий.

Обстежені близько 70 будинків пасажирських залізничних вокзалів Галичини потребують подальшого дослідження, проте можна зробити низку висновків стосовно їхньої композиції:

1) майже усі малі вокзали у Галичині XIX – початку XX ст. мають берегове розташування до колій, подібність за способом локалізації на території та у загальній об'ємно-просторовій організації;

2) спільною ознакою будинків малих вокзалів є переважаюча поперечна і часто поздовжня симетрична композиційна схема. Винятком є будинки вокзалів з асиметричною побудовою у Нижанковичах, Городовичах, Поріччі, Татарові, Підмонастирі, Плугові та небагатьох інших;

3) загальний вигляд вокзалів наближається до образу житлового будинку малої поверховості;

4) вирізняється декілька композиційно-стилістичних типів будинків вокзалів, які мають специфічні пластичні ознаки і розташовуються будинки цих типів достатньо компактно територіально уздовж певних залізничних ліній чи ареалів. Рустиково-стріховий тип є розпорошений по краю і трапляється у Буковині, де ще також наявний Круглоарковий і два зразки Подільського типу;

5) досліджені вокзали є архітектурно виразними, непогано збереженими і утворюють окрему групу історичних громадських будівель. Вони потребують глибшого дослідження, реєстрації,

збереження, захисту та адаптації до потреб сьогодення.

1. Гранкін П.Е., Лазечко П.В., Сьомочкін І.В., Шрамко Г.І. Львівська залізниця. Історія і сучасність. – Львів: Центр Європи, 1996.
2. Лазечко П. Передумови будівництва залізниць у Галичині // Галицька брама. Львівська залізниця. – 1996. – № 14. – С. 3.
3. Жалоба І.В. Інфраструктурна політика австрійського уряду на північному сході монархії в останній чверті XVIII – 60-х роках XIX ст. (на прикладі шляхів сполучення). – Чернівці: Книги – XXI, 2004. – 520 с.
4. Zhaloba I. Die Karl-Ludwig-Eisenbahn – die erste Eisenbahn auf ukrainischem Boden. – In: DaFiU Zeitschrift des UGDV Heft 23, 2011. – S. 111–112.
5. Загородний Р. Спочатку було Перемишль – Львів // Галицька брама. Львівська залізниця. – 1996. – № 14. – С. 4.
6. Котлобулатова І. Львівський вокзал. Споруда друга // Галицька брама. Львівська залізниця. – 1996. – № 14. – С. 16–17.
7. Русанова І.В., Шульга Г.М. Розвиток вокзального комплексу м.Львова від минулого до майбутнього // Вісник НУ “Львівська політехніка” № 674 Архітектура. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2010. – С. 261–267.
8. Вуйцик В.С., Липка Р.М. Зустріч зі Львовом: Путівник – Львів: Каменяр, 1987. – 175 с.
9. Трегубова Т.О., Мих Р.М. Львів: архітектурно-історичний нарис. – К.: Будівельник, 1989. – 272 с.
10. Hofer A., Leitner E., Tscherkas B. (Hg.) *Lemberg Lwów Lviv Львов Leopold. Handbuch Architektur und Stadt / Путівник по місту та архітектурі*. Digitaldruck.at, A-2544 Leobersdorf. 2010. – 122 с.
11. Hofer A., Leitner E., Tscherkas B. *Lemberg Lviv. Architektur & Stadt. 100 Bedeutende Bauwerke*. LIT Verlag GmbH & Co KG Wien 2012 – 195 s.
12. Древалі І.В. Методологічні основи містобудівного розвитку залізничних вокзальних комплексів. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню доктора архітектури. Полтава 2013. – 36 с.
13. Чобан О.Я. Принципи модернізації та реконструкції залізничних вокзальних комплексів історичних міст // Вісник Національного університету „Львівська політехніка”. Архітектура, – Львів, Видавництво Львівської політехніки № 757, 2013. – С. 321–324.
14. Рочняк Ю.А. Розвиток архітектури залізниць Галичини // Нова подорож до Європи. Львів: ВНТЛ-Класика, 2012. – С. 171 – 200.
15. Рочняк Ю.А. Архітектура будинків малих пасажирських залізничних станцій Галичини XIX – початку XX століть // Проблеми дослідження, збереження і реставрації об'єктів культурної спадщини: зб. наук. пр. кафедри реставрації і реконструкції архітектурних комплексів – Львів: Растр-7, 2014. – С. 255 – 265.

АРХЕОЛОГІЧНІ МАТЕРІАЛИ ЯРОСЛАВА ПАСТЕРНАКА У МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЯХ

С.В. Терський, Б.А. Омельчук

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет "Львівська політехніка"

© Терський С.В., Омельчук Б.А., 2014

Проаналізовано історію археологічних знахідок, здобутих дослідженнями відомого українського археолога Ярослава Пастернака, насамперед під час розкопок у княжих столицях Галичі, Звенигороді, Тереховлі, Белзі, Пліснеську. Обґрунтовано висновки про важливу роль цих матеріалів на початковому етапі формування археологічних фондів великих музеїв Львова.

This article analyzes the fate of archaeological findings obtained in research famous Ukrainian archaeologist Jaroslav Pasternak, especially during excavations in the princely capitals of Galicia, Zvenigorod, Terebovlia, Belz, Plisnesh. Scientists do not have time to properly organize and explore gathered during the excavation finds. Full reports on the excavations J. Pasternak been published (perhaps they are part of the collection at Harvard University, USA). The main beneficiaries of the findings of field expeditions J. Pasternak were Ukrainian National Museum in Lviv Museum of Taras Shevchenko Scientific Society. From the first museum J. Pasternak worked since 1913, he was director of another for 1929–1939 biennium As a teacher of the Theological Academy in Lviv, some of their findings J. Pasternak also kept in the museum of the institution.

1940 most of the archaeological collections of J. Pasternak was in the collections of the Lviv History Museum. Due to large volumes of work with a lot of new replenishment on time were not taken into account, and as a result, lost to science. For example, only in 1942 was accounted most of the collection from the excavations of 1940 Plisnesh (including ceramics). For a bulk sample collection was usual inventory of archaeological finds. Thus, in the main book revenues fell primarily NTSh museum called individual findings – tools, ornaments, etc. Attention is drawn to the almost complete absence of pottery among then finds from excavations Krylos. The majority of the finds of excavations in Krylos J. Pasternak (1934–1940 years) had been registered only in 1945. This is evident also in case of collections of other attractions Middle Ages studied J. Pasternak – Belz, Zvenigorod, multitude and others. The reason for this could be lack of funds to pay for the required number of workers. Big massive collection of artefacts may cumulatively recorded in the book supporting the museum NTSh. Objects from the collections of J. Pasternak's 1944 hit list exported to Germany. Substantiated opinion on the important role of these materials in the initial stage of formation of the archaeological collections of major museums stock of the city.

Одним із фундаторів української археологічної науки в Галичині був відомий львівський історик та музейний діяч Ярослав Пастернак. За майже півтора-десятилітній період польових досліджень на території Галичини цей вчений стаціонарно дослідив декілька десятків різночасових археологічних пам'яток. Найголовнішими об'єктами досліджень вченого стали княжі міста – Галич, Белз, Тереховля, Пліснеськ, Звенигород. Саме завдяки його дослідженням вдалося належним чином систематизувати знання про археологію княжої доби в Галичині.

Аналізували науковий доробок та життєвий шлях Я. Пастернака десятки вчених (В. Верига, В. Петегірич, І. Коваль та ін.). Однак досі, за винятком окремих публікацій автора, не проаналізовано стан музейних колекцій. Адже саме музейні збірки дають найповнішу уяву про успішність та масштаб археологічних досліджень.

Однак значна частина цих колекцій до сьогодні маловідома для дослідників, оскільки зазначені матеріали переважно належно не опубліковані. Тому перед сучасними дослідниками постає завдання опрацювання цих колекцій. Успішне виконання цього завдання дасть змогу вирішити чимало питань археології Західної України [20].

Учений не встиг належно упорядкувати та дослідити зібрані під час розкопок знахідки. Повні звіти з розкопок Я. Пастернака не були опублікованими (можливо, частково вони представлені у збірці Гарвардського університету, США). За тодішньою методикою у публікаціях речовий матеріал (рухомі пам'ятки) подавалися, загалом, оглядово. Особливо це стосується т.зв. масових знахідок. Стисла інформація про них міститься, переважно, у різноманітних науково-популярних статтях, а також у двох узагальнювальних монографіях про резуль-

тати досліджень Галича та огляду археології України [10, 12].

Джерельною базою для написання статті, окрім опублікованих матеріалів, послуговували записи у інвентарних книгах Музею НТШ, сучасних та старих фондів книгах Львівського історичного та Національного музеїв, оскільки чимало археологічних матеріалів з розкопок Я. Пастернака багатократно змінювали своє розташування [2–5].

Треба зазначити, що знахідки частково втрачали свої паспорти. Тому, щоб з'ясувати походження предметів, зіставлялись описи інвентарних книг музею НТШ з книгами двох основних етапів інвентаризації фондової групи “Київська Русь”: 1940–1948 рр. (шифр ЛІМ-ІІІ) та 1981–1986 рр. (шифр ЛІМ КР). Виявилось, що подекуди описи предметів у сучасних книгах не збігаються зі старими [14; 16].

Свої перші археологічні роботи на українській землі Я. Пастернак розпочав у 1929 р., повернувшись з еміграції, де він сформувався як професійний археолог, проводячи дослідження ранньосередньовічних пам'яток Праги. Мабуть, з цієї причини основними об'єктами досліджень вченого були пам'ятки княжої доби.

Головними отримувачами польових знахідок з експедицій Я. Пастернака були Український національний музей у Львові та Музей Наукового товариства ім. Т. Шевченка. З першим музеєм Я. Пастернак співпрацював ще з 1913 р., директором іншого він був протягом 1929–1939 рр. Будучи викладачем Богословської академії у Львові, частину своїх знахідок Я. Пастернак також зберігав у музеї цієї установи. Треба зазначити, що спочатку всі найцінніші знахідки з розкопок Я. Пастернака потрапляли до Національного музею, оскільки фінансував роботи митрополит А. Шептицький [25, с. 1].

1939 р. започатковано докорінну реорганізацію львівських музеїв. Спершу створений рік перед тим стараннями професора Л. Козловського археологічний музей, що мав офіційну назву Міський музей старожитностей Червенської землі перейменовано на Львівський державний археологічний музей. Тоді ж до сформованих раніше фондів вирішено додати археологічні збірки Музею НТШ та інших музеїв української громади, за винятком частини колекції Національного музею, що знаходився під патронатом авторитетного для влади директора – І. Свенціцького, і 20 січня 1940 р. на посаду його директора призначено Я. Пастернака [15, с. 41; 18; 17, с. 23]. Однак, вже 1 лютого цього ж року вирішено скасувати окремий археологічний музей і ввести його до складу нової структури – Львівського історичного музею, директором якої Я. Пастернак залишався до червня 1940 р. [1, арк. 2–13]. Тоді на

базі цих колекцій у Львівському історичному музеї започатковано фондові групи “Археологія” та “Київська Русь”, які існують до сьогодні.

Часті переміщення музейних предметів поміж різними музеями з цього часу стали нормою. Як відомо, реформування музейної справи у Галичині тоді не пройшло безслідно для пам'яток. За спогадами Я. Пастернака [12, с. 25], внаслідок неорганізованого переміщення сотні безцінних знахідок втратили свої наукові паспорти. Упорядкування в таких спосіб “реорганізованих” колекцій затягнулося на десятиліття.

Через значні обсяги роботи багато з нових надходжень своєчасно не були взяті на облік, і як наслідок, втрачені для науки. Так, наприклад, лише у 1942 р. обліковано більшу частину колекції з розкопок 1940 р. у Пліснеську (включно з керамікою). Для об'ємніших колекцій притаманною була вибіркова інвентаризація археологічних знахідок. Так, у основну книгу надходжень музею НТШ потрапляли насамперед т.зв. індивідуальні знахідки – зняття праці, оздоба тощо. Привертає увагу майже повна відсутність гончарного посуду серед заінвентаризованих тоді знахідок з розкопок Крилоса. Більшість знахідок розкопок Я. Пастернака в Крилосі (1934–1940 рр.) взято на облік лише після 1945 р. [19].

Це помітно й на прикладі колекцій з інших пам'яток княжої доби, які досліджував Я. Пастернак, – Белза, Звенигорода, Валяви та ін. Причиною цього могла бути нестача коштів для оплати потрібної кількості працівників. Великі колекції масових знахідок, можливо, сумарно фіксувалися в книзі допоміжних фондів музею НТШ. Предмети з колекцій Я. Пастернака 1944 р. потрапили до списку вивезених у Німеччину. Серед них були галицькі сюжетні керамічні плитки та оздоба із поховань кладовища у Валяві [26].

Масові знахідки з розкопок довоєнних десятиліть часто взагалі не обліковувались в основній книзі надходжень ЛІМ. Можна лише здогадуватись, які частини колекцій були втрачені разом з іншими незаінвентаризованими археологічними знахідками у післявоєнний період. Окрім того, у післявоєнний період відбувалося цілеспрямоване списання музейних пам'яток. Ініціатива їх списання виходила, за свідченням Бориса Возницького, тоді інспектора облуправління, від самих музейних працівників, які намагались в такий спосіб зняти з обліку предмети, втрачені внаслідок власної халатності. Так, чимало археологічних предметів списано згідно з наказом № 768 Управління культури Облвиконкому від 24.04.1958 р. серед багатьох інших цінних пам'яток [3].

Зокрема, тоді само серед списаних речей (важко уявити тут власну ініціативу музейних

службовців) виявилось чимало предметів з розкопок Я. Пастернака, взятих на облік, до речі, лише в 1948 р. Серед списаних речей, зокрема, були фрагменти кераміки та тваринні кістки з розкопок у Пліснеську у 1940 р. (№ ІІІ-3757–3774, 3776–3779, 3781–3792, 3794–3797, 3817, 3854–3859, 3862–3864, 3874), що їх не взяв на облік сам Я. Пастернак під час інвентаризації 1942 р. [3]. Характерно, що переважно тодішні музейники списані предмети не викинули на смітник, а залишили їх у фондосховищах музею, і у 1980-ті рр. вже нове покоління музейників частково повторно знову взяло знахідки на державний облік.

Однак під час двох переінвентаризацій: 1948 та 1980-х рр. цілісна колекція з розкопок 1940 р. була перемішана, багато предметів загублено, а взамін підставлено подібні за описом. Водночас в інвентарних книгах наявна різна атрибуція одних і тих самих предметів, що вказує на різну фахову підготовку інвентаризаторів. Багато зі старих надходжень своєчасно не були взяті на облік, і як наслідок, втрачені для науки.

Археологічні матеріали з розкопок Я. Пастернака 1940 р., які первісно належали місцевій філії Інституту археології, у 1942 р. були також передані у тоді *Museum für Vor- und Frühgeschichte*, Ringplatz, 4, індивідуальні знахідки детально (з вказівкою на траншеї та квадрати, протягом 4-х місяців, з ІІ/ІІІ до 20/VІІІ) заінвентаризовані під керівництвом автора розкопок за № 2101–2167, 2397–2806 (всього 481 предметів). Проте, нагоди науково опублікувати опрацьовані тоді знахідки у автора розкопок не виявилось. У липні 1944 р. він емігрував на Захід, де коротко описав наслідки своїх робіт у окремій статті та одному параграфі фундаментальної монографії “Археологія України” [11; 12, 656–660].

Частина колекцій, вивезених під час війни, була помилково повернута в Україну іншим музеям. Серед цих матеріалів була й частина колекції з розкопок кладовища у Валяві, яку повернуто у ЛІМ лише 1986 р. з Київського історичного музею стараннями Л. Строкової, тоді охоронця фондової групи “Київська Русь” [26].

Отже, найбільшим сховищем археологічних колекцій з розкопок Я. Пастернака є Львівський історичний музей (далі – ЛІМ). Тут зберігаються знахідки з розкопок, проведених дослідником, передовсім, у літописних містах – Галичі (1932–1941 рр.), Тереховлі (1931, 1937 рр.), Белзі (1935–1937 рр.), Звенигороді (1937 р.), Пліснеську (1940 р.) та кладовищі княжої доби у Валяві (1939 р.) в околиці Перемишля. Ці знахідки зосереджені у групі фондів “Київська Русь” та нараховують понад 5 тис. одиниць збереження.

Серед колекцій, нагромаджених дослідженнями Я. Пастернака, найчисленнішою є, передовсім, колекція з розкопок княжого Галича.

Близько половини колекції становлять шматки керамічного посуду, як місцевого виробництва, так і привізного, переважно з візантійських міст Північного Причорномор’я. Частина керамічних виробів реконструйована або ж збереглась значною мірою. Серед них десять горщиків, одинадцять покришок, свічник, писанка. Одна з посудин містила березовий дьоготь [10, с. 238, рис. 81: 3]. Оригінальною знахідкою були глиняні фігурки: коника з Золотого току (НТШ-30479, ЛІМ-497, з відбитими ногами та головою) та воїна у шоломі (НТШ-27196, ЛІМ-2100), з Вікторова [2; 10, с. 255, рис. 85].

Археологічні дослідження на терені столярного Галича дали значну кількість рухомих знахідок, що дають змогу різнобічно характеризувати внутрішнє та зовнішнє оздоблення храмів. Однак, їх атракційність призвела до значної розпорошеності цих артефактів.

На сьогодні окремі пам’ятки з розкопок Я. Пастернаком Успенського собору, зокрема керамічні рельєфні плитки, перебувають у фондах Відділення археології Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Картинної галереї (сектор археологічних знахідок філії “Одеський замок”, архітектурні деталі Успенського собору, свого часу передані Галереї мистецтв з музею Богословської академії) та музею археології Львівського держуніверситету ім. І. Франка [7].

Найбільшу увагу звертали, передовсім, на рельєфно орнаментовані керамічні плитки, які вважаються унікальними мистецькими творами Галицької землі з огляду на свої декоративні рельєфні зображення. Їх датування коливається в межах середини ХІІ – першої половини ХІІІ ст. Керамічні плитки були важливим елементом декору сакральної монументальної архітектури княжого Галича. У багатьох статтях подано описи та розроблено типологію плиток, проаналізовано їх місце серед аналогічних пам’яток. Особливу увагу звернено на семантику зображень [7, 8, 24].

Вони походять, переважно, з розкопок у Крилосі 1938 р. Їх найбільша кількість зберігалася первісно у фондовій групі Київська Русь ЛІМ. Довший час у післявоєнний період вони наповнювали експозиційний зал № 5 у ЛІМі, а згодом відповідно до Наказу комітету № 51 від 17.01.1953 р. 5 штук видано Канівському музею та 1 шт. Видано Київському історичному музею. Пізніше, відповідно до розпорядження № 128 від 6.08.1958 р. 10 шт. видано Станіславському Музею [3, ІІІ-3612, 3743–3748].

Вагоме місце серед рухомого матеріалу, виявленого в різний час Я. Пастернаком під час археологічних досліджень давнього Галича є

архітектурні деталі. Їх сукупне опрацювання разом із нововиявленими кам'яними блоками під час робіт 1990-х рр. є невід'ємною основою для подальшої реконструкції особливостей галицької архітектурної школи.

Незважаючи на намагання Я. Пастернака максимально вберегти цілісність цієї колекції, у післявоєнний період її чекали великі випробування. Так, знахідки, що містилися у Національному музеї, а це був інвентар так зв. "угорських могил", відкритих в ур. Діброва в 1936 р., у 1940 р., щоправда, частково, було включено у склад фондів збірок ЛІМу, однак у часи війни предмети з цих поховань як найцінніші збірки були знову повернуті на зберігання І. Свенціцькому до Національного музею [15, с. 44] і до сьогодні залишилися у його колекції.

На сьогодні галицькі знахідки в Національному музеї у Львові переважно зосереджені у групі фондів "Давнє мистецтво" [5]. Фонди Національного музею містять предмети, переважно, мистецької вартості з розкопок Я. Пастернака: бронзові та срібні культові речі, зокрема скляний флакон з жіночого поховання в Успенському соборі тощо.

Низку особливих реліквій Я. Пастернак прагнув зберегти за будь-яку ціну. Так, кістяк здогадно князя Ярослава Осмомисла, виявлений в Успенському соборі у вересні 1939 р., мабуть, з відома митрополита А. Шептицького, він поклав до крипти собору св. Юра*. А золотий колт візантійської роботи, знахідку сезону 1940 р. взяв з собою у далеку подорож на Захід. Його щасливе повернення у склад колекції відбулося лише 1997 р. [14].

Неодноразові дослідження Я. Пастернака у Теребовлі теж залишили слід у збірках ЛІМу. Так, з розкопок у 1937 р. на пагорбі Попівщина (західна околиця Теребовлі) [21], коли було виявлено фундаменти колишньої василіанської церкви Святої Параскеви П'ятниці з XVI–XVII ст. та давнішого монастиря княжої доби, походив бронзовий нагрудний хрест-енколпій XI–XII ст. із зображеннями Святої Богородиці та євангелістів [4] та уламки глиняного посуду того ж часу, який було передано у фонди Музею НТШ (№ 28173), а згодом він зберігався у ЛІМі [№ III-470: 2, с. 24].

Порівняно невеликою є колекція з розкопок Я. Пастернака у Белзі у 1935–1938 рр. Невеликий перелік знахідок (12 номерів), які надійшли у фонди музею НТШ з розкопок 1935–1937 рр. міститься вже у тогочасному музейному звіті [9]. Найповніший опис розкопок містився у колективній праці, наклад якої знищила влада у 1939 р. Коротку інформацію

про дослідження у Белзі містить підсумкова монографія Я. Пастернака [12, с. 647–650]. Окремі предмети з Белза неодноразово публікувались. Серед них денце горщика з клеймом, острога, свинева була, енколпій (ймовірно, на підставі гіпсового відбитку), шахова фігурка [14]. Комплексне вивчення старожитностей княжого Белза, яке розпочалося в останні роки, потребує повного залучення наявних джерел.

І сьогодні археологічні колекції Я. Пастернака слугують науковцям для базового розгляду та різноманітної інтерпретації у низці узагальнювальних історико-археологічних та мистецтвознавчих праць. Тому наступними кроками у вивченні наукової спадщини Я. Пастернака повинна стати публікація усіх збережених польових щоденників та повний каталог археологічних матеріалів експедицій, як збережених, так і тих, які були зафіксовані у давніх інвентарях.

1. *Архів Львівського історичного музею. – Книга наказів по Львівському державному історичному музею. 1940 – 1941 рр.* 2. *Архів Львівського історичного музею. Інвентарна книга № 3. 1940 р.* 3. *Архів Львівського історичного музею. – Інвентарна книга № 4. 1948 р. – 126 с.* 4. *Архів Музею при Інституті народознавства НАН України. Інвентарні книги Музею НТШ.* 5. *Архів Національного музею у Львові ім. Андрія Шептицького. – Книга надходжень Національного музею у Львові 1932–1940 років.* 6. Бандорівський М.С. *Роль греко-католицької церкви у підготовці та проведенні історико-археологічних досліджень пам'яток княжого Галича // Українські землі часів короля Данила Галицького: церква і держава. Статті і матеріали. – Львів: Логос, 2006. – С. 129–133.* 7. Ляска Віталій, Мінейко Ольга, Вітвіцька Галина. *Галицькі керамічні плитки з колекції Археологічного музею Львівського університету (матеріали до каталогу) // Археол. досл. Львів. ун-ту. – 2009. – Вип. 12. – С. 169–181.* 8. Кошовий О. П. *Галицькі керамічні плитки XII–XIII ст. (Генеа. Іконографія. Семантика). Автореф. дис... канд. мистецтвознавства. – Львів, 1997. – С. 15.* 9. Пастернак Я. *Нові археологічні набуток музею наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові за час від 1933–1936 // Записки НТШ. – Львів, 1937. – Т. 154. – С. 241–268.* 10. Пастернак Я. *Старий Галич: Археологічно-історичні дослідження у 1850–1943 рр. – Івано-Франківськ, 1998 (Краків; Львів, 1944). – 345 с.* 11. Пастернак Я. *Літописний город Пліснеськ та проблема варягів у Галичині // Науковий збірник Українського вільного університету. – Вип. 5. – Мюнхен, 1948. – С. 138–148.* 12. Пастернак Я. *Археологія України. – Торонто, 1961. – 760 с.* 13. Терський С. В. *Золотий колт повернувся до Львова // Український шлях. – № 46 (129). – 21 листопада 1997 р. – С. 5.* 14. Терський С. В. *Археологічні матеріали з Белза у фондах львівського історичного музею з надходжень до 1940 року. Спроба каталогу // Белз та Белзька земля: наук. зб. – Вип. 1. Белз: Державний історико-культурний заповідник, 2004. – С. 24–27.* 15. Терський С. В. *Музейна справа та археологічні дослідження на теренах Галичини та Волині в роки Другої світової війни // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – № 541: Держава та армія. –*

* Під час робіт у соборі з впорядкування крипти у 1992 р. його було знайдено. Останки залишено у крипті. Існує версія належності поховання галицькому єпископу Космі [6, с. 132].

2005. – С. 39–48. 16. Терський С. В. Археологічні матеріали з Пліснеська у фондах Львівського історичного музею з надходжень 1940–1972 років. Аналіз колекції // Конференція “Ольжині читання”. – Пліснеськ, 10 жовтня 2005 року. – [Львів, 2006]. – С. 16–22. 17. Терський С. В. З історії експонування та виставок археологічних пам’яток Галицько-Волинської держави у Львівському історичному музеї // Наукові записки (Львівський історичний музей). – Вип. XI. – Львів, 2006. – С. 52–70. 18. Терський С. В. Колекціонери та колекції археологічних пам’яток у львівських музеях XIX–XX ст. // *Zamojsko-Wołyńskie zeszyty muzealne*. – Т. 4: “Минуле майбутньому” Роль польського і українського музейництва в збереженні і документуванні культурної спадщини пограниччя. Матеріали наукової конференції. – *Zamość*, 2006/2007. – С. 39–60. 19. Терський С. В. Археологічні матеріали з розкопок Галича у 2-й пол. XIX – I-й пол. XX ст. у фондах львівських музеїв: проблема каталогізації // Наукові записки (Львівський історичний музей). – Вип. XII. – Львів, 2008. – С. 8–21. 20. Терський С. В. Археологические коллекции эпохи средневековья в Львовском историческом музее: проблемы формирования, реставрации, экспонирования и каталогизации // *Музеология – музееведение в XXI веке: проблемы изучения и преподавания: Материалы Международной научной конференции*. – СПб., 14–16 мая 2008 года. – СПб., 2009. – С. 232–245. 21. Терський С. В. Археологічні матеріали з пам’яток княжої доби на Західному Поділлі у фондах Львівського історичного музею // *Наукові записки (Львівський історичний музей)*. – Вип. 15. – Львів, 2012. – С. 42–62. 22. Терський С. В. Реформування музеїв Галичини на початку Другої світової війни // *Військово-науковий вісник*. – Вип. 19. – Львів: АСВ, 2013. – С. 144–155. 23. Ткачук Т.М., Тимус К. Л. Галицькі керамічні плитки із рельєфними зображеннями та гончарні клейма (з фондів Історичного музею у с. Крилос Національного заповідника “Давній Галич” у м. Галич). – Галич, 1997. – 59 с. 24. Pasternak J. Die ersten altungarischen Grabfunde nördlich der Karpaten // *Archeologia Hungarica*. – 1937. – Bd. 21. – S. 1–7. 25. Petehyrycz W., Ters’kyj S. Materiały z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska we wsi Walawa koło Przemyśla // *Rocznik Przemyski*. – Т. 23. – 1997. – Z. 5. *Archeologia*. – S. 107–118.

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ У КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФОРЕЛІГІЙНИХ ІДЕЙ І “МУЗЕСАЦІЯ” БУТТЯ*: МЕТОДОЛОГІЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

З.І. Тіменик

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет “Львівська політехніка”

© Тіменик З.І., 2014

На підставі спадщини українських філософів 30-х років XIX – 50-х років XX ст. уперше розкрито особливості контактувань складових елементів назви статті під час аналізу ідеї Бога і системи Його найменш у зв'язках з ідеєю істинності й повноти (між)релігійних комунікацій**. Утверджено тезу про неминучу гармонізацію раціонального та ірраціонального, якщо настають сприятливі історичні обставини. У комплексі названих процесів осмислюється “музесация” буття.

As based on the legacy of Ukrainian philosophers of 1830s–1950s specific features of interaction between aforesaid elements of the title during analysis of the idea of God and the system of His names in relation to the idea of truth and completeness of (inter)religious communications have been discussed for the first time. The system of such interactions results from particular properties of tempo-rhythmical manifestations in (inter)religious communications and interdisciplinary space.

Harmony of the complex of processes arises with complementary participation of a number of ratios and models as well as the use of certain principles (gradual perception of a different religious doctrine, integrity, independent development and spiritual changes, unity, invariance etc).

A certain harmonization of analytical and synthetic thinking at different stages of historical development of religious systems is affirmed, at least starting from pantheistic beliefs when an act of philosophical and historical cognition was stipulated by an act of faith.

Philosophic and religious occurs at the intersection of elements of moral philosophy, metaphysics and “divine dialectics”. Moreover, due to a simultaneous complex manifestation of several processes such an intersection acquires a natural interdependence, interconnection and thus – regularity. The idea of inevitable harmonization of rational and irrational under favourable historical circumstances is implicitly asserted. In such instance the truth and the moral are interconditioned by the native divine state regardless of religious affiliation. The concept “native image of God” has no single interpretation in various contexts, instead the concept of “native and national” becomes an absolute.

Постановка проблеми і актуалізація теми.

Стан диференціації наук одночасно зумовлений, як відомо, інтеграційними ознаками. Якими б, на перший погляд, не були різними виниклі процеси у гуманітарній сфері, місця законтрактувань все ж простежуються – у вигляді епізодичності, ситуативності, сегментації чи тривалої системності. Особливо, коли розмірковувати про комплекс неоднозначних процесів, які, однак, дотикаються у своїх темпоритмічних виявах***, зокрема, – на зіткненнях української духовної культури, (між)релігійних комунікацій, міждисциплінарного простору і “музесация” буття. За названої ситуації одночасно відбуваються складні зв'язки всередині процесів, і тому уможливорюється тяглість історичної пам'яті – багатоелементної структури у духовно культурному бутті української нації. Названа проблематика через свою актуальність спонукує до нових досліджень.

Огляд використаної літератури.

Друкованих матеріалів, які безпосередньо стосувалися б теми статті, поки що не виявлено. В інших публікаціях дотично, ситуативно заторкується коло відповідних питань. Зокрема, В. Артюх прагне уконтекстувати історіософські ідеї М. Шлемкевича у парадигмальні стани під час творення нових тенденцій, проте місця дотику з історичною пам'яттю і (між)релігійними комунікаціями є принагідними [1]. Наявне також загальне спостереження стосовно ідеї трійці як історичного архетипу українського народу і щодо того, як ця ідея “проходить через церковні і народні образи” [10, с. 193], але її автори докладно аналізувати взаємозв'язки етнонаціонального, віровизнавчого у контексті історичної пам'яті наміру не мали.

Мета статті – з'ясувати, як через комплекс процесів у названих комунікаціях і у міждисциплінар

нім просторі крізь функціонування філософорелігійних ідей проглядається “музеезація” буття у стосунку до історичної пам’яті. Доцільно виявити системність у комплексі процесів, які виникають, і обґрунтувати закономірності, які формуються.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто зазначити: філософорелігійні ідеї самі по собі володіють потенційною здатністю контактувати з історичною пам’яттю через свою другу функцію – спроможністю пов’язуватися з елементами різних галузей знань у міждисциплінарному просторі. Форма таких контактувань є неоднозначною, різномірною і залежить від кількох чинників, зокрема, – від способу стурктуруваності конкретної ідеї і від рівня динамічних здатностей її елементів проникати у міжгалузовий простір і певним способом виявляти там себе.

На таку складну кількарівневу динаміку звернув свого часу увагу Микола Шлемкевич.

“Філософія**** – факт, а не одна тільки ідея в розумінні Канта, – зазначав український мислитель. – Правда, філософія не є якийсь скам’янілий факт, вона [з]находиться в розвитку [...]. Тим то треба вічитати поняття філософії з історичних даних, а не встановлювати його, дивлячись тільки на ідеал” [11, с. 3]. Непроявно стверджувалось: без осмислення реальних міжгалузових контактів розкриття того чи того явища може стати неповним. Спосіб названого вічитування стає по суті методологічним елементом в осмисленні історичної пам’яті. Тобто, коли виникає ситуація, яка “перетворює стан духа в предмет духа, таким способом приносить визволення й онову життя” [11, с. 39]. Саме через комплекс названих дійств уреальнюється саморозвиток, самовдосконалення у духовнім просторі етносу, нації, людини. Коли мовиться про розкриття ідеї Бога і системи Його наймень, то проаналізувати названі процеси стає можливим через принцип поступовості-послідовності. Розкриття ж самої ідеї не є і не може бути самодостатнім, самозамкнутим процесом, а реалізується через проникнення у сутність процесів усередині історичної пам’яті, яка за своїми прикметами є надконфесійним явищем.

З цього приводу Сильвестр Гогоцький зазначав: “у людині першим ступенем богоусвідомлення, який був приставлений до її власних сил, може бути невиразне уявлення Божества у вигляді однієї безкінечності і такої могутності, що підсвідомо діє: ні вища, наймогутніша сутність, ні особисте єство людини не мають ще морального значення. Чим далі посувається [вперед] внутрішній розвиток людини, тим видиміше виникає усвідомлення моральних властивостей божественної сутності щодо Божества” [3, с. 278]. Наведена сентенція свідчить: названий

принцип поступовості-послідовності у розкритті ідеї не зафункціонує окремішно, а ситуативно взаємообумовлюється з тими станами, які є у міждисциплінарному просторі. Тому етапи богоусвідомлення є водночас поступовою об’єктивізацією елементів психофізики, моральної філософії та метафізичного з одночасними трансформаційними змінами всередині кількاءетапних змін у структурі історичної пам’яті.

Опісля комплекс процесів універсалізується, а його взаємозумовленість стає незворотною під час прояву відношення “Бог–людина–Бог”. За історичних обставин, які формуються, поступовість узалежнюється від темпоритміки розвитку внутрішнього світу людини, від закономірних змін в історичній пам’яті, котра, як відомо, здатна зберігати й концентрувати у собі уявлення та розуміння Бога (Божеств) протягом століть і тисячоліть.

Нагадуючи Сократівський принцип щодо умовності нашого знання, Митрополит Іларіон (Огієнко) періодично робив екскурси не тільки у світ духовних колізій складного міжконфесійного світу [6], а й прагнув дошукуватися феномену ідеї (Єдиного) Бога на межових зіткненнях, скажімо, християнства й мусульманства під час історичних подій XIII–XIV ст. І в такому феномені з’ясовувати історіософські системності щодо самого розуміння названої ідеї, зазначаючи, що саме зміна віри (у цьому разі – релігійної системи) спричинює нове розуміння Бога [5, с. 3].

Названа поступовість може поєднуватися з порівняно постійною системою наймень – як у випадку з язичницько-християнською спільною (до того ж – незмінною) назвою “Бог” у руслі української міжрелігійної історіософії. Хоча така незмінність стає водночас закономірно інваріантною. Невипадково поруч із дохристиянським найменням “Бог” українці використовують і інші. Це передусім – (Пресвятая) Трійця, Триєдиний Бог або, наприклад, не зовсім точне тлумачення старогрецького Кіріос під назвою “Господь”, не кажучи вже про функціональну своєрідність “Саваофа” у християнських богослужбових текстах.

Що ж до античного Логоса, то сприймається він не тільки як вмістилище ідей [4, с. 151], а й також як такий, що володіє світлоносністю – прикметою, котра притаманна Божествам інших релігій, а у християнстві, зокрема, трансформувалась в одне із Христових наймень (тобто – у Бога Слова-Світла). Про що симптоматично засвідчує євангелист Іван, трактуючи названі переосмислення у душі “божественної діалектики” [2, с. 315]. Щоправда, тут може виникнути принципова суперечка з теологом-догматиком про сутнісну неадекватність Христа – античному Логосові (з проєкцією на два поняття, що

частково накладаються – тобто на міжрелігійне “Одкровення–Об’явлення”). Християнський філософ обмежить констатацією такого явища. Філософ релігії дошукуватиметься міжрелігійних закономірностей у руслі феноменальних історіософських можливостей традиції. Історик же уконтекстовуватиме досліджуване в утвердженні нових епох, періодів тощо, з’ясовуватиме передумови і причини їх виникнення. Одначе у внутрішніх структурах усіх названих галузей знань історична пам’ять так чи так функціонально буде утверджуватись.

Аналізований принцип поступовості-послідовності виявляє свій ефект також у ситуаціях, які є дотичні з історичними. Зокрема, коли у простір ідеї Бога (Божества) уконтекстовується закономірність міжрелігійних уявлень, котрі “у жодному разі не можна вважати плодом фантазії, як багато хто собі мислить, а також – [нібито] через незнання законів природи і справжніх причин її явищ. [...] Найширше [...] пізнання природи речей ще зрозуміліше повинно розкривати потребу віри у надприродне” [9, с. 557]. За такою концепцією П. Ліницького, поняття “надприродного” поступово насичується поняттям “божественного”, а отже, й – розумінням Божества на шляху до усвідомлення досліджуваної ідеї незалежно від того, в якому термінологічному вираженні воно усталюється – прихованому, непроявленому чи експліцитному (у непроявленому вираженні можна спостерегти складну поступовість через відношення “рівень пізнання–рівень віри–формування ідеї Бога”).

Названі роздуми актуалізують також стан осмислення процесів у музеєзнавчих працях (зокрема, – стосовно генези зв’язків язичництва й християнства), адже опісля такі дослідження мають сутнісний вплив на формування музейної експозиції, провідна концепція якої мала б якраз проявлятися в утвердженні філософорелігійної тези про закономірну поступовість у сприйнятті Бога (Божества) – незалежно від Його іпостасності чи неіпостасності. В іншому разі формуватиметься “музеєзація” буття – експозиційний показ кожної конфесійної системи окремішньо – без взаємозумовленостей хоча б по лінії наймень Бога чи щодо типологічних спільностей у звичаєво-обрядовім укладі.

Безперервну динаміку складників відношення “рівень пізнання–рівень віри–формування ідеї Бога” здатні також забезпечувати внутрішні спонуки-імперативи щодо необхідності віри у надприродне-божественне. Внаслідок цього стає очевидною сама по собі складність стосунків між розумом і вірою в осягненні ідеї Бога. Особливо, коли зважити, що названі процеси відбуваються у (між)релігійних комунікаціях і у міждисциплінарнім просторі.

Дещо в іншому контексті такої засади дотримувався ще раніше Олексій Козлов, у роздумах

якого проглядається історична пам’ять, особливо з погляду принципів цілісності та інваріантності. Він спростовував саму думку про те, що є нібито народи (чи просто – спільноти), які не мають поняття про надприродне, божественне. Полемізуючи з уявними опонентами, дослідник зауважував: коли б справді було так, то можна відкинути і саму первісну свідомість надприродного, божественного [8, с. 451]. Розуміння ідеї Бога у дослідника структурується, отже, через двоетапний процес, де помітні вияви синхронізації філософорелігійного із елементами інших галузей знань. О. Козлов має на увазі таку двоетапність, що уреальнює взаємозумовленість свідомості Божества й самого розуміння аналізованої ідеї. Непроявлено мовиться також про концептуальну помилку у працях, де не застосовувався принцип комплексності під час історіософського осмислення явищ, внаслідок чого усталювалась часткова стереотипізація подієвого фактажу. За названих ситуацій нехтуються складні різномпоритмічні вияви історичної пам’яті, особливо у (між)релігійних комунікаціях, де безперервно (згідно з відношенням “колись–тепер”) відбувається переосмислення віровизнавчих засад з погляду традиції – як феноменального явища в українській духовній культурі.

Дослідник наголошує на двох критеріях, використовуючи принцип інваріантності: спочатку розмірковує про сутнісні рівні під час осмислення ситуації, коли у конкретній людській спільноті було (чи й тепер ще є) відсутнє розуміння Бога за традиційно усталеного (у цьому разі – християнського) сприйняття. І, по-друге, одночасно зосереджує увагу на принципі необов’язковості щодо сприйняття Бога тільки в іпостасному вигляді – тобто через Істоту-Особу чи антропологізовану Сутність (“Существо”). Те, про що розмірковував Олексій Козлов, стосувалось упереджень місіонерів, котрі схильні були “приймати повну відсутність хоч якогось поняття про Бога, коли у дикунів нема жодних потреб визнання чогось подібного до християнського Бога. Тоді як брак поняття про Бога-Творця, Вседержителя і т. п. зовсім не перешкоджає тому, що є вищим, могутнішим від усього; нема жодної потреби, щоби під Богом неодмінно розумілась якась істота” [8, с. 451].

Отже, йдеться про можливість плюралістичного розуміння ідеї Бога, тобто про її структурованість епохи неіпостасності. Коли сприймаємо іншорелігійні системи, то через використання названого чинника усуваються стереотипні підходи. Натомість уможлиблюється спроба проїнятися суттю процесів вірування первісної, стародавньої і навіть тієї сучасної нам людини, віровизнавчі засади котрої сприймаються як реліктові. Адже саме з погляду філософорелігійної логіки у древніх епохах Єдиний

Бог (Він же – і Трансцендентне) являвся у найрізноманітніших формах, символах, образах, сукупність яких і було розумінням Бога, Який часто уособлювався у багатопроявній конкретиці Божеств.

Отже, можна твердити: досліджуваний принцип частково накладається на інший – на принцип вільного розвитку й духовних видозмін. Вказані висновки підтверджують і християнські (синтезовані з погляду семантичного усталення) наймення, як “Всевишній”, “Всемогутній”; вони свої витoki значною мірою також беруть від універсалізованого “Того, Хто є Найвищим”, “Того, Хто є Наймогутнішим”).

Подібне (ще за кілька десятиліть) висловлював Орест Новицький. Принцип поступовості у сприйнятті іншорелігійної думки у латентній формі він пов’язував зі специфічним сприйняттям ідеї Бога (і – Його наймень) у первісній епосі – часу так званих ранніх форм релігії. Свої судження виводив з логіки світотвору і місця в ньому людини – не просто як творіння Божого; він мав одночасно на увазі й сам складний світотворчий процес із відповідними взаємодіями в руслі відношення “Бог–Його творіння–Бог”. Йшлося про інтелектуально-культурний рівень первісної людини, якій Бог не міг не являтися у принципі – хоча б з погляду логіки доцільності, аби поступово, поетапно пізнавати довкілля (і – самого Творця цього довкілля) без огляду на форму Його сприйняття чи на форму Його розуміння.

Згодом методологічно уточнив ці розмисли Митрополит Іларіон (Огієнко), відзначаючи стабільну трансформаційну ситуацію, під час яких попередні віровизнавчі системи здатні змінюватися двоваріантно. Тобто, коли змінюється форма без зміни ідеї або, коли із збереженням ідеї форма здатна лишень частково зберігатися, метаморфозуючись під впливом зміни історичних обставин і самої історичної пам’яті [7, с. 171]. Зрештою, об’єктивно існує також і релігійна творчість, а їй (як і будь-якій творчості) притаманний власний рух, закономірний саморозвиток, коли промислом Божим (і духовним бажанням людини) зароджується “нове” із глибин “історичного минулого”.

Інша річ, що тогочасні явління Бога-Творця (через назви символів-образів рослинно-тваринного світу чи антропоморфних зображень) важко переосмислюються та усвідомлюються людиною ХХІ ст. (передусім – на психофізичному й аналітичному рівнях). І не тільки через величезну етико-естетичну та історичну дистанцію, не тільки через те, що (умовно кажучи) віровизнавчі системи первісного періоду структурно перебували у зародкованому стані і є не співмірними зі сучасними. Головною, на нашу думку, є сутнісна неадекватність світоглядних релігійних систем епохи первісної і

сучасної (зокрема, щодо або повної відсутності писемних джерел або їх лишень фрагментарностей, або – пам’яток з так званих “мертвих” мов, котрі не прочитані й досі через відсутність системи розкодувань). Або ж коли взагалі маємо поодинокі розрізнені відомості вже не з першоджерел, а з тих, котрі не можуть дати нам цілісного, системного уявлення про конкретне явище.

Тому історична пам’ять зазнає відносної статичності, адже реконструювати віровизнавчу систему і сам сонм божеств у належному обсязі видається майже нездійсненним. Окрім максимально можливого опрацьованого матеріалу, залишається ще чинник психофізичний – збагнути те, що було або що могло бути.

Отже, історична пам’ять – багатовимірне явище; уконтестовуючись у міжрелігійні комунікації та міждисциплінарний простір, вона вступає там у різноманітні стани, зберігаючи феноменальну здатність надконфесійно зберігати найсутніше із проминулих віровизнавчих систем. Філософорелігійне та музезнавче взаємообумовлюються під час подолання “музезації” буття – еклектичної позиції щодо історичної пам’яті.

Нові дослідження повинні сприяти проникненню філософорелігійних ідей всередину музезнавчих процесів.

*“Музезація” буття у нашому розумінні – це дисгармонійні спроби складну динаміку сакрального, віровизнавчого у (між)релігійних комунікаціях усвідомлено чи мимовільно перетворити на статику конфесійних характеристик – таких характеристик, які, мовляв, існують самі по собі, окремішньо у структурі української духовної культури. – З. Т.

**Префікс “між” у терміні “(між)релігійні комунікації” узятो в дужки з увагою до специфіки контекстуальних значень цієї словосполуки: “(між)релігійне” і “конкретно релігійне” усталюються через попереминні та переважно одночасні взаємообумовленості, взаємозалежності. – З. Т.

***Темпоритмічні вияви зумовлені темпоритмікою – впорядкованим мовленнєвим процесом, який спроможний розкривати внутрішню суть конкретної філософорелігійної ідеї із залученням комплексу найрізноманітніших чинників, зокрема, через цілісність, гармонію, симфонію, через здатність до часово-просторового синтезу. Другою особливістю темпоритміки є її сукупна інтеграційна здатність виявляти у часопросторах знань конкретні або асоціативні чинники спільного, зокрема, щодо артефактів української духовної культури взагалі та історичної пам’яті зокрема. – З. Т.

****Тут і далі розрядка належить авторові відповідного цитованого тексту. – З. Т.

1. Артюх В. Про деякі історіософські ідеї у філософській публіцистиці Миколи Шлегевича: спроба екзистенційної інтерпретації / В. Артюх // *Філологічні трактати* [Суми]. – 2009. – № 3–4, т. 1. – С. 5–14.
2. Бердяев Н. Происхождение зла и смысла в истории /

- Н. Бердяев // Вопросы Философии и Психологии [Москва]. – 1908. – Кн. 4 (94). – Сент.–окт. – С. 287–334.
3. [Гогоцький С.]. Философский лексикон / [С. Гогоцький]. – К.: В Университетской типографии, 1872. – Т. 4: П.Р.С. – Вып. 1. – III с.+ 472 с. – (На титульній аркуші є “С.Г.” – криптонім автора).
4. Зеньковский В. В. Основы христианской философии / В. В. Зеньковский. – М.: Канон+, 1997. – 560 с. – (История христианской мысли в памятниках).
5. Іларіон. Назви Бога / Іларіон // Слово Істини. Народний християнський місячник. – [Вінніпер], 1949. – Ч. 7. – Трав. – С. 3.
6. Іларіон Митр. Українська Церква за час Руїни. (1657–1687) / Митр. Іларіон. – Вінніпер: Укр. Наук. Православне Богословське Т-во, 1956. – 564 с.
7. Іларіон Митр. Дохристиянські вірування українського народу: іст.-реліг. моногр. / Митр. Іларіон. – К.: АТ “Обереги”, 1992. – 424 с.
8. Козлов А. Сознание Бога и знание о Боге. Воспоминание об онтологическом доказательстве бытия Божия / А. Козлов // Вопросы Философии и Психологии [Москва]. – 1895. – Кн. 4 (29). – Сент. – С. 445–460.
9. Лисицький П. И. Значение философии для богословия. IV. Теоретические и практические взгляды на религиозную веру (продолжение) / П. И. Лисицький // Труды КДА [Київ]. – 1903. – № 12. – С.557–565.
10. Шебітченко А.П., Блоха Я.Є. Ірраціональне підґрунтя релігійної свідомості українського народу / А.П. Шебітченко, Я.Є. Блоха // Ірраціональне підґрунтя раціональності (колізії, взаємовпливи, взаємопереходи: Матеріали учасників Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (м. Полтава, 14 квітня 2009 року). – Полтава: Полтавський літератор, 2009. – С.192–199.
11. Шлемкевич Микола. Філософія / Микола Шлемкевич. – Львів: Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, 1934. – 137 с. – (Збірник Історико-філософської секції Наукового Товариства імені Шевченка, т. XVII; Видано за допомогою Міністерства В. і П. у Варшаві).

КОНВЕНЦІЇ ЮНЕСКО ЯК БАЗОВА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У. Р. Уська

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет "Львівська політехніка"

© Уська У. Р., 2014

На основі порівняння норм конвенцій ЮНЕСКО, які ратифікувала Україна, та національного законодавства проаналізовано особливості застосування базових понять пам'яткоохоронної сфери у конвенціях ЮНЕСКО та національному законодавстві, здійснено спробу встановити їхню ієрархію, запропоновано способи подолання розбіжностей під час використання існуючого понятійно-термінологічного апарату.

On the basis of analysis of conventions of UNESCO and Ukrainian legislation in the article the comparative analysis of features of application of base concepts of maintenance of monuments is carried out in an international law and national legislation, their hierarchy is set, the methods of overcoming of divergences are offered at the use of existent concept-terminological vehicle.

In the legislation of Ukraine essence of most concepts and terms is almost identically represented in the field of maintenance of monuments. A unique term "pamiatka", that has miscellaneous interpretation national legislation, is however used. His use requires an additional scientific ground and concordance in the environment of specialists of maintenance of monuments business. Under a term "pamiatka" the author of the article understands cultural values, as objects of material and spiritual cultural heritage, that have an artistic, historical, ethnographic, scientific and aesthetic value and subject to maintenance, recreation and guard in accordance with legislation.

Analyzing the features of application of base concepts of maintenance of monuments absence strikes the eyes in the national legislation of concept "object of non-material cultural heritage", that does impossible development of mechanism of maintenance, recreation and defense of spiritual culture. Similar is a situation with a concept "values of natural inheritance", but, having regard to more perfect state of national legislation in the field of maintenance of nature, it is possible to assert that such objects are under cover of the state. Undoubtedly, the Ukrainian legislation in relation to maintenance of cultural values needs sound perfection, that must take place on the basis of cooperation of specialists on maintenance of monuments, legislators, representatives of public authorities and public.

Проголошення державної незалежності України та приєднання її до низки міжнародних конвенцій у сфері збереження культурної спадщини започаткувало довготривалий процес становлення національної системи охорони культурної спадщини, який відбувається на фоні парадигмальних змін та характеризується поступовим відходом від радянських заідеологізованих принципів політико-правового регулювання пам'яткоохоронної діяльності, повільним запозиченням міжнародного досвіду, недостатністю методів та засобів імплементації норм міжнародного права до національної системи законодавства, створення відповідних політико-правових механізмів регулювання тощо. Ситуацію значно ускладнює відсутність концепції державної політики у сфері культури, пріоритетними напрямками якої повинні бути захист, збереження та відтворення культурної спадщини як основи національної культури України.

У цих умовах значної актуальності набувають пошуки способів подолання прогалин у національному законодавстві у сфері пам'яткоохоронної діяльності України та увідповіднення його міжнародним нормам, пошукам методів оптимізації діяльності органів державної влади щодо задоволення культурних потреб різних суспільних груп, формуванню відповідних інститутів та розробки правових механізмів регулювання цієї сфери. Правові аспекти пам'яткоохоронної діяльності розглядали В. Акуленко [1], Г. Андрес [2], В. Герич [3], С. Іванованов та К. Курганська [6], Т. Курило [12; 13], Л. Прибега [17], Н. Терес [20; 21], О. Титова [22], Ю. Юринець [23], М. Яковина [24]. Проте ці дослідники своєю увагою оминули проблему уніфікації законодавства України у сфері охорони культурної спадщини відповідно до її міжнародних зобов'язань, увідповіднення понятійно-термінологічного апарату.

Мета статті – проаналізувати особливості застосування базових понять пам'яткоохоронної сфери у конвенціях ЮНЕСКО та національному законодавстві, спробувати встановити їхню ієрархію, запропонувати способи подолання розбіжностей у разі використання існуючого понятійно-термінологічного апарату.

Згідно зі Конституцією України від 28 червня 1996 р. чинні міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою, є частиною національного законодавства України. Основний закон закріплює пріоритетність міжнародного права над внутрішнім законодавством. Реєстрація чинних міжнародних договорів України здійснюється у Секретаріаті ООН та у МЗС України. Їхні тексти публікують українською мовою в “Зібранні діючих міжнародних договорів України” та інших офіційних друкованих виданнях України.

Відповідно до Закону України “Про міжнародні договори України” від 22 грудня 1993 р. до міжнародних договорів за назвою належать договір, угода, конвенція, пакт, протокол, декларація, комюніке, меморандум, хартія, модельний закон тощо (ст. 2) [4]. Зокрема, Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання щодо виконання низки конвенцій ЮНЕСКО – Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, Конвенції про охорону підводної культурної спадщини, Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини, Конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження.

Аналізуючи вище зазначені міжнародні документи, можна простежити еволюцію формування термінологічно-понятійного апарату у сфері пам'яткоохоронної діяльності та дослідити відмінності у вживанні термінології у міжнародному праві та національному законодавстві*. Так, у конвенціях вживається термін *культурні цінності*, а в українському законодавстві – *історико-культурні цінності*. Очевидно, що поняття “культурні цінності” охоплює не лише історико-культурні цінності, а й сучасні культурні цінності. Згідно з “Конвенції про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту” 1954 р. культурними цінностями вважаються рухомі або нерухомі цінності, а саме: а) пам'ятники архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, археологічні місця, архітектурні ансамблі, твори та витвори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного або археологічного значення, а також наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів або репродукцій вище згаданих цінностей; б) будівлі, такі як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укріття, призначені для збереження рухомих культурних цінностей у випадку озброєного конфлікту; в) т. зв.

“центри зосередження культурних цінностей” (ст. 1) [7].

У “Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності” 1970 р. *культурні цінності* визначені як релігійні або світські цінності, що їх визначає держава та що мають значення для археології, доісторичного періоду, історії, літератури, мистецтва і науки, а саме: а) рідкісні колекції, зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії і предмети, що становлять інтерес для палеонтології; б) цінності, що стосуються історії, враховуючи історію науки і техніки, історію воєн і суспільств, а також пов'язані з життям національних діячів, мислителів, учених і артистів, і з національними подіями; в) археологічні знахідки й археологічні відкриття; г) складові розчленованих художніх та історичних пам'ятників і археологічних місць; д) старовинні предмети більш ніж 100-річної давності, такі як написи, чеканні монети і друк; е) етнологічні матеріали; ж) художні цінності, такі як: а) полотна, картини і малюнки тільки ручної роботи; б) оригінальні витвори скульптурного мистецтва з будь-яких матеріалів; в) оригінальні гравюри, естампи і літографії; г) оригінальні художні збірки і монтажні з будь-яких матеріалів; д) рідкісні рукописи й інкунабули, старовинні книги, документи і видання, що становлять особливий інтерес (історичний, художній, науковий, літературний тощо), окремо, або в колекціях; е) поштові марки, податкові й аналогічні їм марки, окремо, або в колекціях; є) архіви, враховуючи фоно-, фото- і кіноархіви; ж) меблі понад 100-річної давності і старовинні музичні інструменти (ст. 1) [8]. Отже, з наведених вище положень випливає, що закріплений у конвенціях ЮНЕСКО термін “культурні цінності”, на загал, відповідає терміну українського законодавства “історико-культурні цінності”. Вони відображають ідентичні поняття – об'єкти матеріальної культури, які характеризуються культурним та історичним значенням, давністю походження та науковою, естетичною та ін. значущістю; а також об'єкти, які визначені органами державної влади з метою закріплення за ними певного правового статусу.

У “Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини” 1972 р. “*видатні універсальні цінності*” як основну якісну характеристику об'єктів культурної спадщини. У документі уперше розмежовано поняття “культурна спадщина” та “природна спадщина” (ст. 1). Зокрема, до *культурної спадщини* належать пам'ятки*: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічні, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії,

мистецтва чи науки; ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем*** яких є видатною універсальною цінністю з погляду історії, мистецтва чи науки; а також визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, враховуючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з погляду історії, естетики, етнології чи антропології. У конвенції під “природною спадщиною” розуміють природні пам'ятки****, створені фізичними й біологічними утвореннями або групами таких утворень, що мають видатну універсальну цінність з погляду естетики чи науки; геологічні й фізіографічні утворення й суворо обмежені зони, що є ареалом видів тварин і рослин, які зазнають загрози й мають видатну універсальну цінність з погляду науки чи збереження; природні визначні місця чи суворо обмежені природні зони, що мають видатну універсальну цінність з погляду науки, збереження чи природної краси (ст. 2). У конвенції вжито також термін “цінності культурної і природної спадщини” на означення відповідних об'єктів, які на вимогу держав-підписантів за рішенням Генеральної асамблеї можуть бути включені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, або Списку всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою (ст. 11) [9]. Отже, як впливає з тексту документа, згадані списки передбачають охорону тільки нерухомих об'єктів матеріальної культури, унікальних природних комплексів та зон або центрів культурних цінностей, де зосередженні рухомі об'єкти.

Конвенція про охорону підводної культурної спадщини 2001 р. значно розширила поняття “видатні універсальні цінності”, враховуючи об'єкти підводної культурної спадщини – всі сліди людського існування, які мають культурні, історичні або археологічні особливості та які частково або цілком, періодично або постійно знаходяться під водою не менше ніж 100 років, як-от: а) об'єкти, споруди, будинки, артефакти й людські останки разом з їхнім археологічним і природним оточенням; б) судна, літальні апарати, інші транспортні засоби чи будь-які їхні частини, їхній вантаж або інший вміст, разом із їхнім археологічним і природним оточенням; в) предмети доісторичного характеру (ст. 1) [11].

Згадана конвенція передбачає збереження нерухомих об'єктів підводної культурної спадщини на місці – *in situ*, без права на їх переміщення. До того ж жодна частина об'єкта не може бути вирваною з історико-культурного контексту та природного середовища, бо це може поставити під сумнів його автентичність та значущість. Проте, відокремлені рухомі об'єкти, що вже були описані *in situ*, можуть бути переміщені та зберігатися в музеях, тобто *ex-situ*.

До видатних універсальних цінностей згідно з Конвенцією про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 р. зараховуються також об'єкти нематеріальної культурної спадщини – звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремими особами як частина їхньої культурної спадщини. Вони проявляються в: а) усних традиціях та формах вираження, зокрема в мові як носії нематеріальної культурної спадщини; б) виконавському мистецтві; в) звичаях, обрядах, святкуваннях; г) знаннях та практиці, що стосуються природи та всесвіту; д) традиційних ремеслах (ст. 2) [10]. Генеральна асамблея ЮНЕСКО формує Репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини людства та Список нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони. Усі включені до списків об'єкти передбачають виділення міжнародної фінансової допомоги на основі обов'язкових чи добровільних внесків держав-учасниць.

Проаналізувавши положення конвенцій ЮНЕСКО, можна стверджувати, що у міжнародному праві у сфері захисту культурної спадщини існує така градація базових понять (табл. 1, 2).

Подібне трактування поняття “пам'ятка” також знаходимо в посібниках з пам'яткознавства, яке лише в Україні визнано окремою галуззю наукового знання. Зрештою, об'єктом цієї науки є історико-культурна спадщина, а предметом – суспільне функціонування історичних артефактів як пам'яток історії та культури. Поняття “пам'ятка історії та культури” охоплює лише матеріальні об'єкти історико-культурної спадщини. Запропонована в посібнику класифікація пам'яток не враховує об'єкти нематеріальної спадщини, які розкриваються через способи та предмети діяльності певної спільноти [15, с. 34–35]. Крім того, постає питання про те, яка наукова дисципліна досліджуватиме суспільне функціонування унікальних природних комплексів та зон, які є визнані ЮНЕСКО культурними цінностями?

Окрім того, в україномовних текстах низки конвенцій трапляються огріхи перекладу з англійської, коли термін “пам'ятник” отожднюється з терміном “пам'ятка”. За ідентичність офіційних перекладів міжнародних договорів українською мовою відповідає МЗС України, яке одночасно здійснює загальний нагляд за виконанням міжнародних договорів сторонами-підписантами [19]. Тому перегляду підлягають не лише положення національного законодавства стосовно відповідності дефініцій у сфері збереження культурної спадщини, а й додаткової корекції потребують україномовні тексти низки ратифікованих конвенцій.

Таблиця 1

Структура культурних цінностей

Цінності культурної і природної спадщини, або видатні універсальні цінності*****	
цінності культурної спадщини (загально)	пам'ятники (споруди), визначні місця
об'єкти підводної культурної спадщини	затонулі пам'ятники (споруди), транспортні засоби, предмети доісторичного характеру
об'єкти нематеріальної культурної спадщини	усні традиції; виконавське мистецтво; звичаї, обряди, святкування, знання та практика, що стосуються природи та всесвіту; традиційні ремесла
цінності природної спадщини	природні комплекси, природні зони

Таблиця 2

Структура культурної спадщини

Культурна спадщина			
об'єкти матеріальної культурної спадщини		об'єкти нематеріальної культурної спадщини	
нерухомі	рухомі	способи діяльності	предмети діяльності
об'єкт, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності	частини нерухомого об'єкта культурної спадщини, його елементи (групи елементів), які складають з ним одне ціле; після вивчення зв'язків із середовищем вони можуть бути відокремлені від нерухомого об'єкта, якщо це не призведе до втрати археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової або культурної цінності всього об'єкта	звичаї, форми показу та вираження, знання та навички	інструменти, предмети, артефакти й культурні простори

Різноманітне трактування поняття “пам'ятка” у національному законодавстві є суперечливою, а тому його вживання потребує додаткового наукового обґрунтування та узгодження у середовищі фахівців з пам'яткоохоронної справи. Формування усталеного понятійно-термінологічного апарату сприятиме чіткішому виокресленню науково-методичної бази пам'яткознавства, що у сучасних умовах є однією із ключових проблем становлення молоді науки та пам'яткоохоронної діяльності загалом [22, с. 9]. Під терміном “пам'ятка” авторка статті розуміє такі культурні цінності, як об'єкти матеріальної та духовної культурної спадщини, що мають художнє, історичне, етнографічне, наукове, естетичне та ін. значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства.

Аналізуючи особливості застосування базових понять пам'яткоохоронної сфери впадає у вічі відсутність у національному законодавстві поняття “об'єкт нематеріальної культурної спадщини”, що унеможливило розробку механізму збереження, відтворення та захисту духовної культури. У правовому полі в обігу відсутнє також

поняття “цінності природної спадщини”. Але, беручи до уваги досконаліший стан національного законодавства у сфері природокористування, можна стверджувати, що такі об'єкти все ж перебувають під захистом держави. Безсумнівно, українське законодавство стосовно збереження культурних цінностей потребує ґрунтовного вдосконалення, яке повинно відбуватися на основі взаємодії фахівців з пам'яткоохоронної діяльності, правників, представників органів державної влади та громадськості.

* Під пам'яткоохоронною діяльністю розуміють діяльність з охорони, збереження, популяризації чи відновлення культурних цінностей [9, с. 13].

** В оригінальному англomовному тексті вжито термін *monuments* (пам'ятники). Див.: [25].

*** В оригінальному англomовному тексті вжито термін *place in the landscape* (розташування в ландшафті) [25].

**** В оригінальному англomовному тексті вжито термін *natural features consisting* (природні комплекси) [25].

***** Лише видатні універсальні цінності можуть бути внесені до списків ЮНЕСКО.

1. Акуленко В. І. Охорона скарбів як пам'яток історії та культури у внутрішньому і міжнародному праві / В. І. Акуленко // Пам'ятки України: Історія та культура. – 2003. – № 4. – С. 52–61.
2. Андрес Г. О. Проблема збереження рухомих пам'яток у період трансформаційних процесів пам'яткоохоронної галузі України / Г. О. Андрес // Питання культурології: зб. наук. ст. – К., 2008. – Вип. 24. – С. 6–11.
3. Герич В. П. Охорона культурної спадщини в Україні та Польщі – порівняльний аналіз / Матеріали конференції “Методичні проблеми пам'яткоохоронних досліджень”, м. Київ, 2010 р. // Праці НДІ пам'яткоохоронних досліджень. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2011. – Вип. 6. – Ч. 4. – 576 с. – С. 307–324.
4. Закон України “Про міжнародні договори України” від 22 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 50. – С. 540.
5. Закон України “Про охорону культурної спадщини” від 23.09.2008 р. № 574-VI (574-17) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 39. – С. 333.
6. Іванов С. В., Курганська К. Ю. Деякі термінологічні аспекти визначення предмету охорони історичних об'єктів культурної спадщини / Матеріали конференції “Методичні проблеми пам'яткоохоронних досліджень”, м. Київ, 2010 р. // Праці НДІ пам'яткоохоронних досліджень. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2011. – Вип. 6. – Ч. 4. – 576 с. – С. 362–370.
7. Конвенція о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта от 14.05.1954 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_157
8. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14.11.1970 р. (Конвенцію ратифіковано із заявою Указом Президії ВР УРСР № 5396-XI (5396-11) від 10.02.1988). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_186
9. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. (Конвенцію ратифіковано Указом Президії Верховної Ради № 6673-XI (6673-11) від 04.10.88). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_089
10. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини 17.10.2003 р. (Про приєднання до Конвенції див. Закон № 132-VI (132-17) від 06.03.2008). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_d69
11. Конвенція про охорону підводної культурної спадщини від 02.11.2001 р. (Конвенцію ратифіковано із заявами Законом № 164-V (164-16) від 20.09.2006). Ст.1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c52
12. Курило Т. В. Правова охорона культурної спадщини України: моногр. / Т. В. Курило; Львів. юрид. ін-т МВС України. – Л.: Новий Світ, 2006. – 151 с.
13. Курило Т. Проблеми реалізації законодавства України про охорону культурної спадщини та деякі шляхи їх подолання / Т. Курило // Право України. – 2003. – № 3. – С. 125–126.
15. Основи пам'яткознавства / За ред. Л. О. Гриффена, О. М. Титової. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2012. – 380 с.
16. Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 р. № 466, Київ. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF>
17. Прибега Л. Міжнародна охорона історико-культурної спадщини / Л. В. Прибега // Праці центру пам'яткознавства. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 40–52.
18. Прибега Л. Національна нормативно-правова та міжнародна охорона культурної спадщини / НДІ пам'яткоохоронних досліджень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spadshina.org.ua/index.php?sID=10&itemID=459>
19. Про затвердження Порядку здійснення офіційного перекладу багатосторонніх міжнародних договорів України на українську мову: Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок від 17.03.2006, № 353. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/353-2006-%D0%BF>
20. Терес Н. Україна в міжнародній охороні культурних цінностей / Н. Терес // Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. 53. – Ч. 1. – С. 48–51.
21. Терес Н. В. Міжнародна охорона нематеріальної культурної спадщини: світовий та український досвід / Н. В. Терес // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. праць / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2011. – Вип. 36. – С. 58–63.
22. Титова О. М. Деякі актуальні питання збереження культурної спадщини України / О. М. Титова // Праці Центру пам'яткознавства: Зб. наук. пр. / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK. – К., 2009. – Вип. 16. – С. 5–10.
23. Юринець Ю. Міжнародно-правова охорона культурної спадщини в контексті міжнародних зобов'язань України: правозастосування та судова практика / Ю. Юринець // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 4. – С. 92–102.
24. Яковина М. Передмова / В кн.: Міжнародні засади охорони нерухокої культурної спадщини / М. Яковина. – К.: Фенікс, 2008. – С. 3–6.
25. Identification and Documentation of Modern Heritage // World Heritage. Papers 5. – Paris, 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://whc.unesco.org/en/series/5/>
26. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://whc.unesco.org/documents/publi_basictexts_en.pdf

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ 1917–1921 рр. (на прикладі військового формування Січових стрільців)

І.Я. Хома

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет “Львівська політехніка”

© Хома І. Я., 2014

Розкрито формування та збереження пам'яті про військове формування Січових стрільців його ж засновниками та діячами. Зазначено, що фіксування, узагальнення та аналіз інформації про діяльність стрільців розпочалось ще в роки активної збройної боротьби. Загалом у міжвоєнний та повоєнний час над пам'яттю про це військове формування працювало десятки людей, які майже всі належали до цієї сили.

This article deals with the formation and preservation of memories about Sich Riflemen military force by its founders and leaders. It is noted that the recording, compilation and analysis of information about activities of riflemen began in the years of active armed warfare. This also concerns the publication of these works. These sources contain enough accurate information about the Sich Riflemen and the events that took place during the Ukrainian National Revolution of 1917–1919. The authors of these papers actually outlined a scheme for further attempts of collecting, recording and analyzing the memories of the Sich Riflemen. In general, during the inter-war and post-war period, over dozens of people processed the memories of this military formation and almost all of them belonged to that force.

Special attention is paid to the organization of the extensive research writing – Almanac, led by I. Rudnytskyy. Also the former infantry commanders participated in the work. The further reissues of the Almanac and its amendments are examined.

During 1920–1930's the former riflemen have written dozens of articles that had been published in the “Chervona Kalyna” calendar, “Chervona Kalyna” chronicle, literary and scientific journal and other publications. Most of the works belong to O. Dumin, the member of the Legion of Ukrainian Sich Riflemen and the Sich Riflemen.

The collection of one the Sich Riflemen's leader – Y. Chyzh (1894–1958) serves as a good example of preserving the memories in the documents and materials. On February, 1st 1955 under the will he gave it to Archives Society of Taras Shevchenko's ownership, which is stored in the National Library in Warsaw.

Ye. Konovalets, the commander of the Sich Riflemen, also contributed to the formation of the memories and by recalling his own memories. Obviously this is the most valuable work, but not from the point of facts but in terms of events assessment.

Історична пам'ять є важливою складовою гуманітарної політики кожної держави. Від цінностей, які вона за собою несе залежать напрями внутрішньо-та зовнішньо-політичних процесів. У пам'яті Січові стрільці закарбувались як одна з найбоєздатніших, національно свідомих, політично стійких та морально відповідальних військових сил українських армій кінця 1917–1919 років. Формування цієї пам'яті розпочалось ще під час діяльності стрільців в Україні в 1919 р. У подальшому це сформувало потужний інформаційний та науковий потенціал проти радянської пропаганди з дискредитації Січових стрільців, її командного складу та армії УНР загалом. Від часу проголошення незалежності для значної частини українського суспільства ця пам'ять є затребуваною.

Метою статті є розкрити шляхи збереження та популяризації пам'яті діяльності військового формування Січових стрільців у 1917–1919 рр.

У сучасній українській історіографії проблема означена назвою статті не була предметом окремого ґрунтовного дослідження. Частково в контексті аналізу джерельної бази положення статті розкрито в працях М. Ковальчука та І. Хоми.

Фактично збереження пам'яті про Січових стрільців започаткували два невеликі нариси Р. Дашкевича та В. Кучабського. Автори цих нарисів були одними із засновників та лідерів стрілецького формування на Наддніпрянщині і зі свіжою пам'яттю занотували для наступних поколінь процес створення та діяльність Січових стрільців [1; 2]. У цих нарисах подано цінний фактичний матеріал, який не розкрито в інших працях і який активізує пошукову роботу. Незважаючи на те, що основним джерелом інформації для авторів була їхня власна пам'ять, нариси відзначаються виваженістю в оцінці подій. Р. Дашкевич та В. Кучабський цими нарисами визначили

проблематику для ґрунтовніших досліджень, а також, з огляду на постійні зміни офіційної назви, ввели в науковий обіг загальну назву – “Січові стрільці”. Помітним є те, що автори не акцентують уваги на політичній діяльності стрілецького командування.

До перших праць належить брошура О. Назарука, який належав до легіону УСС від часу її створення, а в середині листопада 1918 р. приєднався до наддніпрянського стрілецтва, ставши членом Стрілецької ради [3]. Власне, в його публіцистичній праці “Військо і політика” в центрі уваги стоїть антигетьманське повстання й участь у ньому стрілецтва, дії якого не стільки виправдовує, скільки підкреслює, що це був вимушений крок, який у разі потреби повинна була би здійснити будь-яка національно та політично свідомо військова сила. О. Назарук підкреслює: “Є лишень один виїмковий випадок, коли військо може й навіть повинно виступати проти правительства своєї держави озброєною силою... себто віддасть свою державу в підданство другій державі хоч би воно це підданство охрестило хитрим словом “федерація”, як це зробив би гет. П. Скоропадський. Поза цим одним виїмковим випадком всякий бунт або навіть не послух війська супроти правительства рідного краю це погана зрада...” [3, с. 7, 9].

У 1920 р. стрільці розпочали збір матеріалів для написання альманаху про Січових стрільців. Зокрема, 20 липня 1920 р. Я. Чижа було повідомлено, щоб він забрав із фотостудії фотографії для альманаху, одну з них передав Є. Коновальцю, а решта відвіз до Кошиці (Словаччина) [4]. Наступного року у Відні для цієї роботи створили редакцію під керівництвом І. Рудницького. Він був свідомий того, що відрізок часу занадто малий для проведення глибокого аналізу та встановлення загальних висновків, пов’язаних з діяльністю формації. 1922 році всю редакційну роботу перенесено до Львова і запропоновано два проекти майбутнього видання: перший передбачав обмежитись виключно оглядом історії Січових стрільців, загальних політичних обставин, боїв та додатком наявних документів, реєстрів, фотографій; другий, який і було затверджено, передбачав видання праці, складеної з низки історичних, військових, ідеологічних статей та ілюстрацій під загальною назвою “Альманах Січових стрільців “Золоті ворота””. Історичну секцію в підготовці видання очолив В. Кучабський [5]. За словами І. Рудницького, “через відомі події 1930 р.” написаний та зібраний для альманаху матеріал було арештовано. Пізніше його повернули [6]. Робота завершилась тільки в 1937 р. виданням у 20-ту річницю створення стрілецької формації трьох тисяч примірників фундаментального альманаху – “Золоті ворота” Історія Січових стрільців 1917–1919”.

Цей альманах, який тричі перевидано з доповненнями, сьогодні є бібліографічною рідкістю.

Редактором і автором вступу був І. Рудницький (псевдонім І. Кедрин). Першим розділом альманаху стала робота В. Кучабського “Від первопочинів до Проскурівської операції”. Під час її написання, крім власних спогадів, автор, за його словами, використав спогади більше ніж 30-ти стрільців. Структура роботи стала базовою для всіх подальших досліджень. Відсутність у праці В. Кучабського посилань на джерела є вагомим недоліком розділу. Другим розділом стало дослідження М. Безручка, третім розділом – впорядкована І. Шендриком бібліографія, яка нараховувала вже на той час 280 позицій, а четвертим – спогади Є. Коновальця [7].

Поза тим, у 1920–1930-х з-під пера колишніх стрільців вийшло десятки статей, які публікувались у календарі “Червона Калина”, літописі “Червона Калина”, Літературно-науковому віснику та інших виданнях. Насамперед на увагу заслуговує низка статей О. Думіна (псевдонім А. Крезуб), який стояв біля витоків стрілецької формації як на початку Першої світової війни в Східній Галичині, так і на переломі 1917–1918 рр. на Наддніпрянщині, пройшовши в її лавах всю революцію [8]. Ці публікації написано на основі багатого фактичного матеріалу і стосуються переважно тих подій, у яких автор брав участь. Водночас О. Думін досить виважено підходить до оцінки подій, що дає змогу говорити про відсутність надмірної суб’єктивності та упередженості. Одночасно з посиланням на власну пам’ять автор у деяких статтях посилається на близькі до теми спогади та дослідження.

Крім багатьох публікацій, О. Думін є автором ґрунтовного дослідження “Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914–1918” [9]. У цій книзі значну увагу звернено на реакцію командного та особового складу легіону УСС на державотворчі процеси 1917 р. та діяльності частин легіону навесні-восени 1918 р. у складі австро-угорської армії на Наддніпрянщині. Це дало змогу порушити питання щодо взаємин УСС зі Січовими стрільцями. У цьому контексті цікавими для майбутніх є публікації М. Заклинського, який був одним з безпосередніх учасників тих подій у складі легіону УСС [10].

Значний інтерес викликала праця О. Думіна “Галичане і їх військово-організаційна праця на Наддніпрянщині в 1917–1919 рр.”. Автор поряд із стрілецтвом аналізує діяльність невеликих військових частин і їхнє командування, значна частина особового складу яких походила зі Східної Галичини, а з початком антигетьманського повстання розчинилась у повстанському русі [11]. Звертаємо увагу на те, що ця проблема є малодослідженою в українській історіографії.

1923 році на сторінках львівського історичного календаря-альманаху “Червона Калина”

опубліковано аналітичні статті Д. Донцова і В. Кучабського [12]. Зокрема Д. Донцов, який з травня 1918 р. підтримував тісні контакти з командним складом Січових стрільців, а особливо з Є. Коновальцем, спробував пояснити факт появи та феномен наддніпрянського стрілецтва на тлі інших національних сил. В. Кучабський, аналізуючи різницю між УСС та Січовими стрільцями, звернув увагу на чинники, які сприяли появі на Наддніпрянщині в кінці 1917 р. незалежного від командування легіону УСС та західноукраїнських громадсько-політичних сил стрілецького формування.

Стосовно робіт І. Андруха, то інтерес прикутий до його статті “Січові Стрільці у корпусі ген. Натієва”, що фактично є однією з небагатьох, у якій розглядається ця сторінка історії формації. І. Андрух один із тих учасників революційних подій, хто пише, що після того, як у травні 1918 р. було розформовано І-й полк Січових стрільців, стояло питання про включення частини його особового складу до підрозділів легіону УСС. Утім командування легіону відхилило цю пропозицію [13].

Доповнює спогади І. Андруха сотник Н. Авраменко, який був комендантом Запорізького корпусу. Н. Авраменко називає І. Андруха “приятелем і побратимом”, а в своїх спогадах звертає увагу на виховання та ідеологічні засади стрільців, що помітно відрізнялись від запорожців [14].

Праці М. Безручка, який у кінці березня 1919 р. і до 6 грудня 1919 р. перебував на посаді начальника штабу Корпусу Січових стрільців, належать до найґрунтовніших із військової історії періоду національної революції, і без них практично було б неможливо ретельно провести дослідження. Насамперед йдеться про його роботу “Січові Стрільці в боротьбі за державність”, яку він написав ще в 1923 р. для альманаху “Золоті ворота”. Однак тільки в 1930 р. у збірнику Українського військово-історичного товариства – “За державність. Матеріали до історії Війська Українського”, який видавали ветерани колишньої Армії УНР в Каліші (Польща), вийшла перша частина цієї роботи [15]. Вже в 1932 р. увесь матеріал старанням того ж таки товариства було видано окремою брошурою [16]. 1937 році рукопис цієї роботи під назвою “Від Проскурова до Чорторії” надрукували другим розділом у військово-історичному альманасі “Золоті ворота”. М. Безручко досить детально опираючись на схеми та карти описує тактичні і стратегічні дії, процеси реорганізації формації, перебіг боїв за їхньої безпосередньої та опосередкованої участі, подає виважену оцінку перемог та поразок, а також порушує низку інших проблемних питань у проміжку з березня до грудня 1919 р.

Після Другої світової війни на еміграції, стараннями ветеранів національної революції про-

довжилося робота над збереженням та популяризацією історичної пам'яті про Січових стрільців. Так, 1956 р. за підтримки братства УСС побачила світ книжка С. Ріпецького “Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин” [17]. Книга, яка написана на основі багатого історіографічного матеріалу, є нарисом історії УСС та Січових Стрільців як історичної цілісності. Автор зазначає, що “Цей нарис не є історією УССтрілецтва як військової формації та його бойових і воєнних дій. Ця сторінка його історії вже є істориками науково опрацьована і опублікована. З іншого боку, треба зауважити, що значення УССтрілецтва не міститься тільки в його вояцьких цінностях та в рішальних бойових діях. Його основна й істотна роль та історична вага лежить в тих нових, революційних ідеях і визвольно-політичних думках, що покликали УССтрілецтво до життя Особливе підкреслення та вияснення ідеологічних, культурно-історичних, громадсько-моральних та політично-визвольних моментів історії УССтрілецтва – є завданням цієї книжки. І в тій проблематиці є вона доповненням до опублікованих давніше творів про УССтрілецтво” [17, С. V]. С. Ріпецький Наддніпрянське стрілецтво називає “Київськими Січовими Стрільцями”, хоча вони себе так ніколи не позиціонували.

На особливу увагу заслуговує робота засновника та командувача артилерії Січових стрільців Р. Дашкевича “Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті Київські ворота” [18]. Праця належить до спеціальних з військової історії. У ній детально описується організація, структура, кількість особового складу, кількість гармат та функціонування стрілецької артилерії на всьому етапі революційних подій. Автор звертає увагу на місце та роль артилерії, як в складі стрілецького формування, так і в армії УНР загалом.

З нагоди 50-річчя від часу створення формації Січових стрільців на Наддніпрянщині на основі альманаху “Золоті ворота” було видано ювілейний військово-історичний нарис “Корпус Січових Стрільців”. До цього видання увійшло декілька нових статей, значна кількість ілюстрацій та фотографій, бібліографічний додаток (67 позицій), який підготував Д. Герчанівський, список 735 прізвищ стрільців, окремими розділами виділено спогади Є. Коновальця “Причинки до історії української революції” та низку документів. Однак постановка проблеми у вступній частині нарису не відображає тих змін, які відбулись в українському національно-визвольному русі за увесь цей час [19].

Певних коментарів потребує перший розділ “Від первопочинів до Проскурівського періоду”, автор якого В. Кучабський найбільш комплексно і детально проаналізував створення та діяльність формування

Січових стрільців на Наддніпрянщині включно до березня 1919 р. У цьому виданні, на відміну від редакції 1937 р., укладачі дещо відредагували текст та внесли коментарі часто з посиланням на інші джерела інформації, які підтверджують або спростовують ті чи інші міркування автора [20].

Найціннішими є спогади командувача формування Січових стрільців Є. Коновальця "Причинки до історії української революції". Вперше вони були видані в 1928 р., хоча він їх почав писати відразу після завершення Української національної революції [21]. Я. Дашкевич у вступному слові до одного із перевидань охарактеризував цю роботу так: "Причинки Є. Коновальця – текст, який примушує застосувати до нього кілька підходів. Мемуарний – тому не вільний від особистого "я" полковника, його індивідуальних поглядів на державу, суспільство, військо. Полемічний – бо поштовхом до його написання стало різноголосся т. зв. громадської думки по відношенню до Січових Стрільців та їхнього командуючого. Історичний – бо жоден справжній історик Української революції та післявоєнної доби не може ігнорувати "Причинки"! До цих післяреволюційних трьох граней я б додав ще одну – роль твору як політичного заповіту, що забезпечує "Причинкам" злободенність і в наші часи" [21, с. 3]. Є. Коновалець не відкидає суб'єктивізму в своїх словах, але наголошує, що робота не покликана оправдовувати дії стрілецьтва і тим більше власні. У цьому контексті принципово доречно відзначити його слова: "Я постараюсь подати на цьому місці до загального відома низку фактів, що їх або промовчувано досіль, або перекручувано. Як комендант С.С. і голова Стрілецької Ради я мав можливість пильніше приглянутись цілості стрілецького життя й мав більше нагоди пізнати взаємини між нашою організацією та всім іншим революційним рухом тодішнього часу. Нав'язуватиму свої спомини до закидів проти Січових стрільців, що грозять закоренитись у громадській думці сьогочасного громадянства та перейти до історії. Я далекий від бажання шукати оправдуючих аргументів на все, що торкається Січового стрілецьтва та, зокрема, моєї особи. Тим більше не можу вважати всіх моментів з історії Січових стрільців безумовно правильними й доцільними. Січові стрільці самі не замикають очей на власні промахи і не стараються закрити їх другим" [21, с. 6]. Із змісту спогадів слідує, що переважно негативну громадську думку про стрільців формували в своїх роботах В. Винниченко та П. Христюк, а також західноукраїнська громадсько-політична еліта.

Значний інтерес викликали спогади О. Назарука "Рік на Великій Україні", які охоплюють час з 5 листопада 1918 р. до 16 листопада 1919 р. [22, с. 5, 326]. О. Назарук описує, як події, в яких безпосередньо брав участь, так і події, що опосередковано були пов'язані з ним. Особливої ваги цим спогадам надає те, що вони написані у формі

спогадів та щоденника, тобто шляхом нерегулярного та регулярного запису подій. Це суттєво впливає на достовірність та рівень об'єктивності інформації. Ще однією перевагою цих спогадів є те, що О. Назарук свої записи частинами почав друкувати з грудня 1919 р. в газеті "Український прапор" [23]. У 1920 р. у Відні видавництво "Українського прапора" видало спогади однією книгою [22]. Інформація, яку було взято до уваги, стосується найменш висвітлених в історіографії та зафіксованих у інших джерелах епізодів діяльності командного складу Січових стрільців та Стрілецької ради включно до кінця червня 1919 р. Адже в подальшому О. Назарук продовжив роботу в пресовій квартирі УГА.

У відділі мікрофільмів Національної бібліотеки у Варшаві з архіву Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові зберігаються матеріали про діяльність Січових стрільців (М/ф 92256 – Корпус Київських Січових стрільців). Ці документи 1 лютого 1955 р. за заповітом одного з лідерів Січових стрільців Я. Чижа (1894–1958) як їхнього власника, перейшли у власність архіву товариства імені Т. Шевченка, де і постійно зберігались. Структурно всі матеріали поділені на три групи: Корпус Київських січових стрільців. Накази, рапорти, донесення 29.XI.1918–XI. 1919 р.; Протоколи засідань Січової Ради (I–II. 1920. Варшава); Група СС перед розв'язанням у Луцьку (II–IX. 1920. Луцьк). Стосовно першої групи матеріалів, то більшість інформації стосується участі Січових стрільців у жовтні–листопаді 1919 р. в українсько-білогвардійському протистоянні. Інформація, яка стосується другої і третьої групи охоплює тільки 20 останніх аркушів із 242.

Отже, після поразки національних сил у революції 1917–1921 рр. збереження та популяризація історичної пам'яті про українські військові сили стала ключовою засадою для подальшої діяльності. Необхідність такої роботи була зумовлена тим, більшовицька пропаганда активно дискредитувала діяльність українських сил. Тому збереження в суспільстві правди про мету та завдання українських армії було необхідністю. Крім того, саме ця писемна спадщина повинна була стати опорою для виховання духу патріотизму та подальшої боротьби.

1. В.К. [Василь Кучабський] Січові Стрільці їх історія і характер / В.К. [Василь Кучабський]. – Львів, 1920. – 45 с. 2. Давний Р. [Р.Дашкевич] Про Січових Стрільців / Р. Давний [Р.Дашкевич]. – Відень, 1921. – 72 с. 3. Назарук О. Військо й політика / О. Назарука. – Кременець, 1919. – 16 с. 4. ЦДІА України, м. Львів. – Колекція 9. Матеріали документів архіву Наукового товариства імені Т.Шевченка у Львові, що зберігаються в Національній бібліотеці у Варшаві. М/ф 87499-875500 (Канцелярія уряду УНР 1918 – 1923). – Арк. 122–122 зв. 5. Кедрин І. Вступне слово (До збірника "Золоті ворота") / І. Кедрин // Корпус Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання 1917 – 1967. – Чикаго, 1969. –

- С. XI–XVI. 6. Кедрин І. Чому досі нема повної історії Січових Стрільців? З приводу появи книжки ген. Марка Безручка “Січові Стрільці в боротьбі за державність” // Літопис Червоної Калини. – 1933. – Ч. 3. – С. 11. 7. “Золоті ворота” Історія Січових Стрільців 1917–1919. – Львів, 1937. – 395 с. 8. Крезуб А. Початок галицького куреня січових стрільців / А. Крезуб // Історичний Календар-альманах Червоної Калини на 1925 рік. – Львів, 1924. – С. 55–60; Крезуб А. Група полк. Рогульського / А. Крезуб // Історичний Календар-альманах Червоної Калини на 1929 рік. – Львів, 1928. – С. 51–61; Крезуб А. Мотовилівський бій (Критичні зауваги до його історії) / А. Крезуб // Історичний Календар-альманах Червоної Калини на 1928 рік. – Львів, 1927. – С. 70–75; Крезуб А. Бой за Львів і Наддніпрянські Січові Стрільці / А. Крезуб // Історичний Календар-альманах Червоної Калини на 1930 рік. – Львів, 1929. – С. 27–33; Крезуб А. Напад большевиків на Кременець в травні 1919 р. / А. Крезуб // Історичний Календар-альманах Червоної Калини на 1930 рік. – Львів, 1929. – С. 54–68; Крезуб А. Цілі німецької військової політики в Україні 1918 р. / А. Крезуб // Літопис Червоної Калини. – 1929. – Ч. 1. – С. 14–17; Крезуб А. З Києва до Сарн і назад / А. Крезуб // Історичний Календар-альманах Червоної Калини на 1938 рік. – Львів, 1937. – С. 45–54; Крезуб А. Між Білою Церквою і Мотовилівкою / А. Крезуб // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 1. – С. 5–8; Ч. 2. – С. 9–13; Крезуб А. Повстання проти гетьмана Скоропадського і січові стрільці / А. Крезуб // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1928. – Т. 97. – Кн. 11. – С. 219–225; Т. 97. – Кн. 12. – С. 309–318. 9. Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914–1918 / О. Думін. – Львів, 1936. – 375 с. 10. Заклинський М. Перший раз на Великій Україні / М. Заклинський // Історичний Календар-альманах Червоної Калини на 1931 рік. – Львів, 1930. – С. 19–29; Заклинський М. Наступ УСС-ів на Олександрію 1918 р. / М. Заклинський // Історичний Календар-альманах Червоної Калини на 1932 рік. – Львів, 1931. – С. 46–51; Заклинський М. Січові Стрільці на Херсонщині / М. Заклинський // Історичний Календар-альманах Червоної Калини на 1933 рік. – Львів, 1932. – С. 54–67; Заклинський М. Карні експедиції УСС на Херсонщині / М. Заклинський // Історичний Календар-альманах Червоної Калини на 1933 рік. – Львів, 1932. – С. 67–77; Заклинський М. Вітовський як політичний провідник стрілецтва в 1917 р. / М. Заклинський // Історичний Календар-альманах Червоної Калини на 1937 рік. – Львів, 1936. – С. 64–67. 11. Крезуб А. Галичане і їх військово-організаційна праця на Наддніпрянщині в 1917–1919 рр. / А. Крезуб // Календар-альманах Неділя на 1930 р. – Львів, 1929. – С. 85–92. 12. Бой (псевдонім В. Кучабського) Українські Січові Стрільці (У.С.С.) і Січові Стрільці (С.С.) / Бой // Історичний Календар-альманах Червоної Калини на 1924 р. – Львів, 1923. – С. 68–78; Донцов Д. Наша політична думка і стрілецтво / Д. Донцов // Історичний Календар-альманах Червоної Калини на 1924 р. – Львів, 1923. – С. 32–35. 13. Андрух І. Січові Стрільці у корпусі ген. Натієва / І. Андрух // Літопис Червоної Калини. – 1930. – № 4. – С. 5–8; 1930. – № 5. – С. 15–17. 14. Авраменко Н. Причинки до споминів бл. п. сот. Івана Андруха: “Січові Стрільці в Запорозьській дивізії Отамана Натієва” / Н. Авраменко // Літопис Червоної Калини. – 1931. – № 3. – С. 8–10. 15. Безручко М. Січові Стрільці в боротьбі за державність / М. Безручко // За державність. – Збірник 2. – Каліш, 1930. – С. 47–72. 16. Безручко М. Січові Стрільці в боротьбі за державність / М. Безручко. – Каліш, 1932. – 82 с. 17. Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин / С. Ріпецький. – Нью-Йорк, 1956. – 360 с. 18. Дашкевич Р. Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті Київські ворота / Р. Дашкевич. – Нью-Йорк, 1965. – 206 с. 19. Корпус Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання 1917–1967. – Чикаго, 1969. – 663 с. 20. Кучабський В. Від первопочинів до Проскурівської операції / В. Кучабський / В. Кучабський // Корпус Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання 1917–1967. – Чикаго, 1969. – С. 1–254. 21. Коновалець Є. Причинки до історії української революції / Є. Коновалець. – Львів, 2002. – 64 с. 22. Назарук О. Рік на Великій Україні / О. Назарук. – Відень: Український прапор, 1920. – 344 с. 23. Назарук О. Рік на Великій Україні / О. Назарук // Український прапор. – 19 грудня 1919.

